

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця на
правах рукопису

КОРІНЕЦЬ ІВАН ТАРАСОВИЧ

УДК 343.42(477)

ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА
СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ

Спеціальність – 081 Право

Галузь знань – 08 Право

Подається на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І. Т. Корінець

Науковий керівник: **Авраменко Олексій Володимирович** – кандидат юридичних наук, доцент.

Львів – 2025

АНОТАЦІЯ

Корінець І.Т. Кримінально-правова охорона свободи віросповідання в Україні. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2024.

Перший розділ дисертації присвячено висвітленню загальних засад дослідження кримінально-правової охорони свободи віросповідання, що охоплює собою з'ясування стану дослідження цієї проблеми у науці кримінального права, визначення ключового поняття дослідження – свобода віросповідання та вивчення кримінально-правової охорони свободи віросповідання за законодавством зарубіжних держав.

З'ясовано, що проблематика реалізації права людини на свободу віросповідання не є новою для науки кримінального права України. Разом із цим, прослідковується залежність обсягу, змісту та спрямованості розвитку правової думки у цьому питанні від низки соціально-економічних, політичних та історичних періодів існування нашої держави. Зокрема, констатовано, що друге десятиліття 2000-х років, характеризується активним розвитком вітчизняної кримінально-правової думки у питанні забезпечення права особи на свободу віросповідання та тяжінням до пануючих у той період на міжнародному рівні тенденцій по утвердженню та забезпеченню прав людини і громадянина, загалом. Натомість низка подій, які відбулися в Україні після 2014 року негативно відобразилися на науковій розробленості питань кримінально-правового захисту свободи віросповідання. Суттєво послабився інтерес науковців до цієї тематики у період після 2018 року, а за період 2020-2024 років дослідження присвячені питанням захисту свободи віросповідання в Україні майже відсутні.

Дослідженням встановлено, що у Кримінальному кодексі України є ціла низка положень, які покликані забезпечувати право особи на свободу віросповідання, серед яких можна назвати: ст. 161 КК України, ст. 178 КК

України, ст. 179 КК України, ст. 180 КК України, ст. 181 КК України, ст. 300 КК України, ст. 442 КК, ч. 1 ст. 442-1, а також ч. 2 ст. 110 КК України, п.14 ч. 2 ст. 115 КК України, ч. 2 ст. 121 КК України, ч. 2 ст. 122 КК України, ч. 2 ст. 126 КК України, ч. 2 ст. 127 КК України та ч. 2 ст. 129 КК України. Разом із цим, звертається увага на той факт, що прямої згадки про «свободу віросповідання», у вказаних нормах не міститься. Натомість згадується про «релігійні почуття», «релігійні переконання» та «релігійні права», що можна об'єднати під одним поняттям – «свобода релігії».

На підставі детального аналізу диспозицій статей Особливої частини КК України зроблено висновок, що така правова категорія, як «свобода віросповідання», з огляду на її змістовну складову, є частиною більш широкого поняття, а саме - «свобода релігії». Відтак, Кримінальний Закон в цьому питанні, хоча і є більш наближеним до положень міжнародного права, все ж відповідає положеннями Конституції України, що загалом, вказує на узгодженість всіх цих норм між собою.

У дисертації встановлено, що забезпечення захисту права особи на свободу віросповідання у зарубіжних державах передбачає два підходи: нейтральний та позитивний. Перший полягає у тому, що держава декларує у національних нормативно-правових актах право громадян на свободу віросповідання та окреслює межі цього права, не втручається в нього та охороняє його. Разом із цим, реалізація особою права на свободу віросповідання не допускає можливості впливу на діяльність самої держави. В свою чергу, позитивне відношення держави до сповідування її громадянами релігії, передбачає такі різновиди: 1) із встановленням державної релігії чи церкви; 2) офіційне надання окремим релігіям, релігійним об'єднанням чи церквам особливого правового статусу, що проявляється в різного роду привілеях і взаємозв'язків з державою, шляхом установаження їх у якості офіційних (державних) релігій чи церков або ж без такого; 3) формально не надаючи окремим релігіям чи церквам привілеїв, держава однак взаємодіє із ними на взаємовигідних умовах в різних сферах життя суспільства. З'ясовано,

що безпосередньо перелік діянь, які підлягають кримінально-правовій охороні у цій сфері є доволі широким і залежить від кримінально-правової традиції та особливостей кожної конкретної держави.

Другий розділ дисертації, присвячений кримінально-правовій характеристиці кримінальних правопорушень, що пов'язані з охороною віросповідання в Україні, розкриває її елементи, що відображають статичний аспект їх опису.

У роботі зроблено висновок про те, що при визначенні розуміння поняття об'єкта кримінального правопорушення найбільш утилітарним та застосовним для кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання, є інтегрований підхід. У випадку, що є предметом нашого дослідження, інтегрований підхід дає можливість таку цінність як свобода віросповідання, визначена у попередньому розділі дисертації, визначити як цінність, що підлягає кримінально-правовій охороні. Водночас, об'єктом посягання, кримінального правопорушення можуть виступати суспільні відносини, які спрямовані на реалізацію свободи віросповідання і різноманітних своїх проявах. Це забезпечить конструктивне уявлення про об'єкт кримінальних правопорушень, які пов'язані з охороною свободи віросповідання, адже концепція «об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини» дає можливість розкласти об'єкт посягання на структурні елементи, виокремити ті елементи суспільних відносини, які безпосередньо зазнають шкоди у результаті посягання, відшукати місце предмету кримінального правопорушення у структурі його об'єкта та, в кінцевому підсумку, описати механізм заподіяння шкоди об'єктові та звести всі кримінальні правопорушення, які пов'язані з охороною свободи віросповідання у певну систему.

Запропоноване авторське розуміння свободи віросповідання як природного, абсолютного, гарантованого державою права людини вільно і відкрито визнавати, сповідувати, а також змінювати свої релігійні вчення, переконання чи погляди. При цьому зміст свободи віросповідання передбачає

можливості особи: 1) мати свою віру; 2) безперешкодно і відкрито її визнавати, а також 3) вести своє особисте, сімейне та громадське життя відповідно до основних положень обраного віровчення, тієї чи іншої релігії, конфесії, власних релігійних переконань. З цього визначення виводиться розуміння об'єкта складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання як суспільних відносин із забезпечення можливості безперешкодно реалізовувати кожен складову свободи віросповідання та не зазнавати у зв'язку із такою реалізацією шкоди чи обмеження або порушення інших особистих прав.

У дисертації запропоновано систему відповідних посягань залежно від того, чи є свобода віросповідання основним, чи додатковим об'єктом. Таку систему можна відобразити наступним чином: *посягання, в яких свобода віросповідання є основним безпосереднім об'єктом, передбачені* ст. 161 КК України, ст. 178 КК України, ст. 179 КК України, ст. 180 КК України, ст. 181 КК України; *посягання, в яких свобода віросповідання виступає додатковим безпосереднім об'єктом, передбачені* ст. 300 КК України, ст. 442 КК, ч. 1 ст. 442-1, а також ч. 2 ст. 110 КК України, п.14 ч. 2 ст. 115 КК України, ч. 2 ст. 121 КК України, ч. 2 ст. 122 КК України, ч. 2 ст. 126 КК України, ч. 2 ст. 127 КК України та ч. 2 ст. 129 КК України.

Розгляд об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання побудовано на основі проведеної авторської класифікації всіх складів на три групи із урахуванням конструкції об'єктивної сторони: формальні, матеріальні та змішані.

У роботі наведено додаткові аргументи щодо безпідставності виокремлення серед розглядуваних складів так званих усічених.

У дисертації подано детальну характеристику ознак діянь, суспільно небезпечних наслідків у кримінальних правопорушеннях із формальним, матеріальним та змішаним складом. Надано оцінку наявним у спеціальній літературі підходам до визначення поняття та змісту таких ознак, висловлено позицію щодо удосконалення правового регулювання та окремих проблем

застосування норм про кримінальні правопорушення, пов'язані з охороною віросповідання.

Суб'єктивні ознаки складів кримінальних правопорушень розглянуто із традиційних у доктрині кримінального права методологічних позицій. Реалізація ідеї диференціації кримінальної відповідальності за ознакою суб'єкта у спеціальній нормі, які передбачають відповідні склади, видається безперспективною.

У роботі розглянуто доцільність передбачення посягання, визначеного у ст. 161 КК України у переліку посягань, визначеному у п. 4 ч. 1 ст. 96³ КК України, визначивши тим самим вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Констатовано, що всі без винятку кримінальні правопорушення, пов'язані з охороною свободи віросповідання, є умисними. Крім того, важливим аспектом визначення змісту умислу у складах цих кримінальних правопорушень є те, що інтелектуальні ознаки умислу, які полягають в усвідомленні суспільно небезпечного характеру свого діяння та передбаченні у матеріальних складах його суспільно небезпечних наслідків, повинні за своїм змістом відображати релігійний аспект вчиненого діяння. Особливо актуальним є таке розуміння інтелектуальних ознак умислу у тих складах, де мотив або мета не передбачені як обов'язкові ознаки. Так, щодо складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 178, 179, 180, 181 КК України ні мотив, ні мета не визначені як обов'язкові у диспозиціях відповідних статей. Однак, відсутність «релігійного компоненту» у вчиненому діянні означатиме, що видовий об'єкт, яким є суспільні відносини, що виникають з приводу реалізації особою свободи віросповідання не зазнає шкоди.

Розгляд питання про мотив кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання, призвів до висновку про потребу уніфікації

відповідного поняття. Серед семантично майже ідентичних понять, які в українській мові часто визначають одне через інше, обґрунтованим видається використання терміну «ненависть», який по-перше є максимально негативним, а по-друге, дасть можливість віднести відповідні кримінальні правопорушення до визнаної у зарубіжній кримінально-правовій науці групи кримінальних правопорушень, що позначаються терміносполученням «злочини ненависті», що точніше відображатиме їх правову природу.

Третій розділ дисертації присвячено динамічним елементам кримінально-правової характеристики правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні. Дослідження питань кваліфікації кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання, а також караності за їх вчинення дає підстави зробити висновки про те, що правильна кваліфікація кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання залежить від низки факторів: об'єкта посягання; спричинення при посяганні на суспільні відносини у сфері віросповідання шкоди іншим об'єктам (життю і здоров'ю, власності, моральності тощо), що впливатиме на наявність чи навпаки відсутність множинності кримінальних правопорушень; предмета складу кримінального правопорушення; характеру вчиненого діяння, яке утворює об'єктивну сторону складу того чи іншого кримінального правопорушення; ознак суб'єктивної сторони (мети, мотиву).

У дисертації визначено, що при кваліфікації кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання в розрізі такого елемента як об'єкт слід враховувати те, що кримінальні правопорушення у цій сфері можна умовно поділити на три групи: перша охоплює, ті склади, в яких свобода віросповідання є основним безпосереднім об'єктом (ст.ст. 161, 178-181 КК України); друга в яких свобода віросповідання охоплена складом того чи іншого кримінального правопорушення як додаткова ознака основного складу кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 300, ч. 1 ст. 442 КК України); відповідно третя – де свобода віросповідання виступає кваліфікуючою ознакою

(ч. 2 ст. 110, п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129).

Обґрунтовано, що при кваліфікації кримінальних правопорушень, що посягають на свободу віросповідання як правоохоронна та судова практика, так і науковці зловживають застосуванням сукупності кримінальних правопорушень, що в деяких випадках нівелює окремі принципи кримінального права України.

Доведено надмірну диференціацію кримінальної відповідальності за посягання на свободу віросповідання з огляду на об'єкт посягання, спеціальний предмет складу кримінального правопорушення чи факультативні ознаки суб'єктивної сторони, що ускладнює, а подекуди спотворює процес застосування положень кримінального законодавства;

Аналіз положень санкцій статей, яким передбачено відповідальність за посягання на свободу віросповідання, дав змогу виокремити такі особливості: по-перше, санкції основних складів кримінальних правопорушень безпосередній об'єктом яких є свобода віросповідання зазвичай передбачають однакові межі караності; по-друге, порівняння санкцій цих кримінальних правопорушень із складами суміжних теж дало змогу виявити їх якщо не ідентичність, то схожість, що ставить під сумнів існування в КК такої кількості складів кримінальних правопорушень; по третє, санкції кваліфікованих складів кримінальних правопорушень за ознакою мотиву релігійної нетерпимості як правило збільшують строк найбільш суворого покарання, в даному випадку це позбавлення волі, на два роки.

На підставі проведеного дослідження запропоновано низку змін до положень КК України в частині регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері свободи віросповідання.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; свобода віросповідання, кримінально-правова характеристика; караність; кримінальна відповідальність; кримінально-правова кваліфікація; кримінально-правова охорона; об'єкт

кримінального правопорушення; система кримінальних правопорушень; склад кримінального правопорушення.

ANNOTATION

Korinets I.T. Criminal Law Protection of Religious Freedom in Ukraine. Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 “Law”. Lviv State University of Internal Affairs. Lviv, 2024.

The first chapter of the dissertation is devoted to the general principles of the study of criminal law protection of religious freedom, which includes clarification of the state of research on this issue in the science of criminal law, definition of the key concept of research - freedom of religion and study of criminal law protection of religious freedom under the laws of foreign countries.

It is found that the issue of realization of the human right to freedom of religion is not new to the science of criminal law of Ukraine. At the same time, the author traces the dependence of the scope, content and direction of development of legal thought in this area on a number of socio-economic, political and historical periods of our State's existence. In particular, the author states that the second decade of the 2000s was characterized by active development of the national criminal law thought on the issue of ensuring the right to freedom of religion and the tendency to follow the international trends prevailing at that time to establish and ensure human and civil rights in general. Instead, a number of events that took place in Ukraine after 2014 had a negative impact on the scientific development of issues of criminal legal protection of religious freedom. Scholars' interest in this topic has significantly weakened in the period after 2018, and for the period 2020-2024, there are almost no studies on the protection of religious freedom in Ukraine.

The study found that the Criminal Code of Ukraine has a number of provisions designed to ensure the right to freedom of religion, including: Article 161 of the Criminal Code of Ukraine, Article 178 of the Criminal Code of Ukraine, Article 179 of the Criminal Code of Ukraine, Article 180 of the Criminal Code of Ukraine, Article 181 of the Criminal Code of Ukraine, Article 300 of the Criminal Code of Ukraine, Article 442 of the Criminal Code of Ukraine, Part 1 of Article 442-1, as well

as Part 2 of Article 110 of the Criminal Code of Ukraine, paragraph 14 Article 115(2) of the Criminal Code, Article 121(2) of the Criminal Code, Article 122(2) of the Criminal Code, Article 126(2) of the Criminal Code, Article 127(2) of the Criminal Code and Article 129(2) of the Criminal Code. At the same time, attention is drawn to the fact that there is no direct mention of “freedom of religion” in these provisions. Instead, there is mention of “religious feelings”, “religious beliefs” and “religious rights”, which can be combined under one concept - “freedom of religion”.

Based on a detailed analysis of the dispositions of the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, the author concludes that such a legal category as “freedom of religion”, given its substantive component, is part of a broader concept, namely, “freedom of religion”. Therefore, the Criminal Law in this matter, although closer to the provisions of international law, still complies with the provisions of the Constitution of Ukraine, which generally indicates that all these norms are consistent with each other.

The dissertation establishes that ensuring the protection of the right to freedom of religion in foreign countries involves two approaches: neutral and positive. The first one is that the State declares in national legal acts the right of citizens to freedom of religion and outlines the limits of this right, does not interfere with it and protects it. At the same time, the exercise by a person of the right to freedom of religion does not allow for the possibility of influencing the activities of the state itself. In turn, the positive attitude of the state to the practice of religion by its citizens includes the following types: 1) with the establishment of the State religion or church; 2) officially granting certain religions, religious associations or churches a special legal status, which is manifested in various kinds of privileges and relations with the State, by establishing them as official (State) religions or churches or without such; 3) without formally granting certain religions or churches privileges, the State, however, interacts with them on mutually beneficial terms in various spheres of society. It is established that the list of acts subject to criminal legal protection in this area is quite broad and depends on the criminal law tradition and the specifics of each particular State.

The second chapter of the dissertation, which is devoted to the criminal law characterization of criminal offenses related to the protection of religion in Ukraine, reveals its elements which reflect the static aspect of their description.

The author concludes that in determining the understanding of the concept of the object of a criminal offense, the most utilitarian and applicable for the criminal law characterization of criminal offenses related to the protection of religious freedom is the integrated approach. In the case of our study, the integrated approach makes it possible to define such a value as freedom of religion, as defined in the previous section of this thesis, as a value subject to criminal law protection. At the same time, the object of an encroachment, a criminal offense, may be social relations aimed at realization of freedom of religion and its various manifestations. This will provide a constructive understanding of the object of criminal offenses related to the protection of religious freedom, since the concept of “object of a criminal offense - social relations” makes it possible to decompose the object of an encroachment into structural elements, to single out those elements of social relations which are directly affected by the encroachment, to find the place of the subject of a criminal offense in the structure of its object and, ultimately, to describe the mechanism of harm to the object and to bring all criminal offenses together.

The author's understanding of religious freedom as a natural, absolute, state-guaranteed human right to freely and openly recognize, profess, and change one's religious doctrines, beliefs or views is proposed. At the same time, the content of freedom of religion provides for the person's ability to: 1) to have their own faith; 2) to freely and openly recognize it; and 3) to lead their personal, family and social life in accordance with the basic provisions of their chosen creed, a particular religion, denomination, or their own religious beliefs. From this definition, the author derives an understanding of the object of criminal offenses related to the protection of religious freedom as a social relationship to ensure the possibility to freely exercise each component of religious freedom and not to suffer harm, restriction or violation of other personal rights in connection with such exercise.

This thesis proposes a system of relevant encroachments depending on whether freedom of religion is the main or additional object. Such a system can be reflected as follows: encroachments in which freedom of religion is the main direct object are provided for in Article 161 of the Criminal Code of Ukraine, Article 178 of the Criminal Code of Ukraine, Article 179 of the Criminal Code of Ukraine, Article 180 of the Criminal Code of Ukraine, Article 181 of the Criminal Code of Ukraine; encroachments in which freedom of religion is an additional direct object are provided for in Article 300 of the Criminal Code of Ukraine, Article 442 of the Criminal Code of Ukraine, Part 1 of Article 442-1, as well as Part 2 of Article 110 of the Criminal Code of Ukraine, paragraph 14 2 of Article 115 of the Criminal Code of Ukraine, Article 121 of the Criminal Code of Ukraine, Article 122 of the Criminal Code of Ukraine, Article 126 of the Criminal Code of Ukraine, Article 127 of the Criminal Code of Ukraine and Article 129 of the Criminal Code of Ukraine.

The analysis of the objective side of the elements of criminal offenses related to the protection of religious freedom is based on the author's classification of all elements into three groups, taking into account the construction of the objective side: formal, material and mixed.

The work provides additional arguments regarding the groundlessness of singling out the so-called truncated formulations among the considered formulations.

The dissertation provides a detailed characterization of the signs of acts and socially dangerous consequences in criminal offenses with formal, material and mixed corpus delicti. The author assesses the approaches available in the special literature to defining the concept and content of such signs, and expresses a position on improving legal regulation and certain problems of application of the provisions on criminal offenses related to the protection of religion.

The subjective features of corpus delicti of criminal offenses are analyzed from the traditional methodological positions in the criminal law doctrine. Implementation of the idea of differentiation of criminal liability on the basis of the subject in special provisions providing for the relevant corpus delicti seems to be unpromising.

The dissertation examines the expediency of including the offense defined in Article 161 of the Criminal Code of Ukraine in the list of offenses defined in paragraph 4 of Part 1 of Article 963 of the Criminal Code of Ukraine, thereby determining that an authorized person's violation of the equality of citizens depending on their race, nationality, region, religious beliefs, disability and other grounds is a ground for applying criminal law measures to a legal entity.

It is stated that all criminal offenses related to the protection of freedom of religion, without exception, are intentional. In addition, an important aspect of determining the content of intent in these criminal offenses is that the intellectual signs of intent, which consist in the awareness of the socially dangerous nature of one's act and the foresight of its socially dangerous consequences in the material elements, should reflect the religious aspect of the act committed. Such an understanding of intellectual signs of intent is especially relevant in those corpus delicti where motive or purpose are not provided for as mandatory features. Thus, with regard to the corpus delicti of criminal offenses under Articles 178, 179, 180, 181 of the Criminal Code of Ukraine, neither motive nor purpose are defined as mandatory in the dispositions of the relevant articles. However, the absence of a “religious component” in the committed act will mean that the specific object, which is social relations arising from the exercise of freedom of religion by a person, will not be harmed.

Consideration of the motive of criminal offenses related to the protection of freedom of religion has led to the conclusion that the relevant concept needs to be unified. Among the semantically almost identical concepts, which in the Ukrainian language often define one through the other, it seems reasonable to use the term “hatred”, which, firstly, is as negative as possible, and secondly, will make it possible to attribute the relevant criminal offenses to the group of criminal offenses recognized in foreign criminal law science, denoted by the term “hate crimes”, which will more accurately reflect their legal nature.

The third chapter of the dissertation is devoted to the dynamic elements of the criminal law characterization of offenses related to the protection of religious

freedom in Ukraine. The study of the issues of qualification of criminal offenses against freedom of religion, as well as punishment for their commission, gives rise to the conclusion that the correct qualification of criminal offenses against freedom of religion depends on a number of factors: the object of the offense; whether the offense against public relations in the field of religion causes damage to other objects (life and health, property, morality, etc.), which will affect the presence or absence of multiple criminal offenses; the subject matter of criminal offenses; the subject matter of criminal offenses; and the nature of the offense.

The dissertation determines that when qualifying criminal offenses against freedom of religion in the context of such an element as an object, it should be taken into account that criminal offenses in this area can be conditionally divided into three groups: the first covers those offenses in which freedom of religion is the main direct object (Articles 161, 178-181 of the Criminal Code of Ukraine). 161, 178-181 of the Criminal Code of Ukraine); the second group covers those corpus delicti of a criminal offense as an additional feature of the main corpus delicti of a criminal offense (part. 1 of Art. 300, Part 1 of Art. 442 of the Criminal Code of Ukraine); respectively, the third - where freedom of religion is a qualifying feature (Part 2 of Art. 110, paragraph 14 of Part 2 of Art. 115, Part 2 of Art. 121, Part 2 of Art. 122, Part 2 of Art. 126, Part 2 of Art. 127, Part 2 of Art. 129).

It is substantiated that when qualifying criminal offenses encroaching on freedom of religion, both law enforcement and judicial practice and scholars abuse the use of a set of criminal offenses, which in some cases negates certain principles of criminal law of Ukraine.

The author proves that there is an excessive differentiation of criminal liability for encroachment on freedom of religion based on the object of the encroachment, the special subject matter of a criminal offense or optional features of the subjective side, which complicates and sometimes distorts the process of applying the provisions of criminal law.

The analysis of the sanctions provisions of the articles providing for liability for encroachment on religious freedom has made it possible to identify the following

features: first, the sanctions of the main corpus delicti of criminal offenses the direct object of which is freedom of religion usually provide for the same limits of punishment; second, a comparison of the sanctions of these criminal offenses with the corpus delicti of related offenses also made it possible to identify their similarity, if not identity, which calls into question the existence of so many corpus delicti of criminal offenses in the Criminal Code; third, the sanctions of the

Based on the study, the author proposes a number of amendments to the provisions of the Criminal Code of Ukraine regarding the regulation of liability for criminal offenses in the field of religious freedom.

Keywords: criminal offense; freedom of religion, criminal law characterization; punishability; criminal liability; criminal law qualification; criminal law protection; object of a criminal offense; system of criminal offenses; corpus delicti of a criminal offense.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Корінець І. Встановлення суспільних відносин у сфері свободи віросповідання, порушення яких потребує кримінально-правової охорони в Україні. *Європейські перспективи*. Науково-практичний журнал. 2024. № 4 С.195-200.

2. Корінець І. Деякі питання кримінально-правової охорони свободи віросповідання за законодавством окремих держав. *Наше право*. 2024. № 2. С.266-272.

3. Корінець І. Окремі проблемні аспекти кримінальної відповідальності за правопорушення, пов'язані з охороною свободи віросповідання. *Право. UA*. 2024. № 3. С.142-148.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

4. Корінець І. Використання порівняльного методу під час дослідження питань кримінально-правової охорони свободи віросповідання. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності в період воєнного стану. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 29 листопада 2024 р.)* Одеса: ОДУВС, 2024. С.101-103.

5. Корінець І. Мотив релігійної нетерпимості як ознака, що кваліфікує діяння. *Теорія та практика протидії злочинності в умовах воєнного стану: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (8 листопада 2024 р.)* / упорядник Р. М. Андрусишин. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С.145-150.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ.....	26
1.1. Стан дослідження питань кримінально-правової охорони свободи віросповідання.....	26
1.2. Поняття свободи віросповідання у кримінальному праві України.....	36
1.3. Кримінально-правова охорони свободи віросповідання за законодавством окремих держав.....	51
Висновки до Розділу 1.....	68
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОХОРОНОЮ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ.....	71
2.1. Об'єктивні ознаки складів правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні.....	71
2.2. Суб'єктивні ознаки складів правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні.....	111
Висновки до Розділу 2.....	124
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ПОКАРАННЯ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ОХОРОНОЮ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ.....	129
3.1. Особливості кваліфікації правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні.....	129
3.2. Особливості караності правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні.....	181
Висновки до Розділу 3.....	195
ВИСНОВКИ.....	198
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	207
ДОДАТКИ.....	232

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Процеси глобалізації, учасником яких є Україна, повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну і обґрунтування його необхідності потребою захисту православних християн в нашій державі, конвергенція соціальних та правових систем країн Європи, - все це створює підстави для появи нових викликів у сфері забезпечення свободи віросповідання як, насамперед, задекларованого у ст. 35 Конституції України права, що включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Незважаючи на незначну кількість зареєстрованих протягом останніх п'яти років кримінальних проваджень що посягають на свободу віросповідання, їх потенційна небезпека є великою, адже релігійні мотиви, як показує історія людства, лежать у основі багатьох масштабних конфліктів та заворушень. Саме тому належна кримінально-правова регламентація кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з охороною свободи віросповідання, є запорукою успішного здійснення держаної політики у сфері регулювання релігійних відносин та забезпечення прав людини в цілому.

Правильне застосування відповідних кримінально-правових норм на практиці, а відтак – реальне забезпечення кримінально-правової охорони свободи віросповідання, зумовлює необхідність комплексного дослідження відповідних складів кримінальних правопорушень, встановлення їхнього взаємозв'язку між собою та зі складами інших кримінальних правопорушень, виявлення проблемних питань застосування досліджуваних кримінально-правових норм та наукового обґрунтування способів їх вирішення як шляхом формулювання рекомендацій для правозастосувачів, так і шляхом удосконалення КК України в цій сфері.

Окремі аспекти задекларованої проблематики досліджували такі науковці як: О. В. Білаш, О. І. Ковтун, М. М. Колиба, О. В. Кришевич, Ю. Кульчинська, В. В. Курафєєв, С. Я. Лихова, О. С. Лук'янченко, В. І. Маркін, О. С. Островський, М. В. Палій, В. М. Панькевич, І. О. Рощина, М. І. Хавронюк, О. М. Шармар, І. Г. Швидченко, Л. В. Ярмол. та інші. Водночас комплексного сучасного аналізу кримінально-правової охорони свободи віросповідання в Україні до цього часу здійснено не було, що зумовлює актуальність проведеного дослідження. Адже воно сприятиме системному тлумаченню кримінального закону в частині регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з охороною свободи віросповідання, що, своєю чергою, сприятиме забезпеченню єдності та правильності правозастосування, а також формулюванню науково обґрунтованих шляхів удосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність в частині досліджуваної проблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до напрямів науково-дослідної роботи факультету № 1 (з підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України) Львівського державного університету внутрішніх справ «Протидія кримінальним правопорушенням, підслідним Національній поліції: правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти» на період 2021–2024 рр. (номер державної реєстрації 0121U113930).

Мета і завдання дослідження. *Мета дисертації:* шляхом комплексного дослідження кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні, сформулювати науково обґрунтовані рекомендації щодо кримінально-правової кваліфікації відповідних посягань та пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства у цій сфері.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі основні *завдання:*

- з'ясувати стан дослідження питання кримінально-правової охорони свободи віросповідання у кримінально-правовій науці;

- розкрити поняття свободи віросповідання у кримінальному праві України;

- дослідити законодавство окремих зарубіжних держав на предмет кримінальної правової охорони свободи віросповідання;

- проаналізувати об'єктивні ознаки складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні;

- здійснити аналіз суб'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні;

- розкрити особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні

- дослідити особливості караності правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні.

Об'єкт дослідження: кримінально-правова охорона прав людини в Україні.

Предмет дослідження: кримінально-правова охорона свободи віросповідання в Україні.

Методи дослідження обрано з урахуванням мети і завдань дисертації, а також її об'єкта та предмета. Під час підготовки дисертації застосовувалося поєднання загальнонаукових і спеціальних юридичних методів дослідження, зокрема: *порівняльно-правовий метод* – для дослідження питань відповідальності за посягання на свободу віросповідання за законодавством окремих зарубіжних держав з метою відшукування позитивного досвіду кримінально-правової охорони свободи віросповідання в інших країнах та використання найкращих зразків такої охорони у кримінальному законодавстві України (підрозділ 1.3); *системний метод* – у процесі комплексного дослідження кримінально-правової охорони свободи віросповідання в Україні як системи відповідних норм, встановлення їхнього співвідношення як між собою, так і з іншими нормами кримінального права, а також при дослідженні санкцій аналізованих кримінально-правових норм (розділи 2, 3); *метод юридичної герменевтики* – під час тлумачення окремих положень КК України

та понять теорії кримінального права (усі розділи); *догматичний* – для виявлення проблем кримінально-правової регламентації відповідальності за посягання на свободу віросповідання, формулювання пропозицій щодо удосконалення КК України (усі розділи); *метод документального аналізу* – у рамках дослідження судової практики, що стосується предмета дослідження (розділ 2, 3); *методи формальної логіки, в тому числі аналіз, синтез, порівняння та узагальнення* – під час встановлення змісту об’єктивних та суб’єктивних ознак складів кримінальних правопорушень, пов’язаних з охороною свободи віросповідання в Україні; у процесі зіставлення наукових позицій щодо вирішення дискусійних питань; для формулювання висновків та пропозицій (усі розділи дисертації). Ці та інші методи наукового пізнання використано у взаємозв’язку.

Емпіричною базою дослідження є матеріали судової практики із Єдиного державного реєстру судових рішень та Бази правових позицій Верховного Суду (досліджено доступні вирoki та ухвали судів першої та апеляційної інстанцій, постанови Верховного Суду, що стосуються предмета дослідження), а також рішення Конституційного Суду України та постанови Пленуму Верховного Суду України.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що дисертація є першим сучасним комплексним дослідженням кримінально-правової охорони свободи віросповідання в Україні, в якому містяться рекомендації щодо правильної кримінально-правової кваліфікації відповідних посягань, а також пропозиції, спрямовані на удосконалення кримінального законодавства в цій частині. Основні положення, що становлять наукову новизну дисертації та виносяться на захист, полягають в тому, що:

вперше:

- запропоновано кримінальними правопорушеннями, що пов’язані з охороною свободи віросповідання визначати сукупність кримінально-правових норм, передбачених ст. 161 КК України, ст. 178 КК України, ст. 179 КК України, ст. 180 КК України, ст. 181 КК України, ст. 300 КК України, ст. 442

КК, ч. 1 ст. 442-1, а також ч. 2 ст. 110 КК України, п.14 ч. 2 ст. 115 КК України, ч. 2 ст. 121 КК України, ч. 2 ст. 122 КК України, ч. 2 ст. 126 КК України, ч. 2 ст. 127 КК України та ч. 2 ст. 129 КК України.;

- запропоноване авторське розуміння свободи віросповідання як природного, абсолютного, гарантованого державою права людини вільно і відкрито визнавати, сповідувати, а також змінювати свої релігійні вчення, переконання чи погляди. Зміст свободи віросповідання передбачає можливості особи: 1) мати свою віру; 2) безперешкодно і відкрито її визнавати, а також 3) вести своє особисте, сімейне та громадське життя відповідно до основних положень обраного віровчення, тієї чи іншої релігії, конфесії, власних релігійних переконань. З цього визначення виводиться розуміння об'єкта складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання як суспільних відносин із забезпечення можливості безперешкодно реалізовувати кожную складову свободи віросповідання та не зазнавати у зв'язку із такою реалізацією шкоди чи обмеження або порушення інших особистих прав;

- систему відповідних посягань залежно від того, чи є свобода віросповідань основним, чи додатковим об'єктом, можна відобразити так: *посягання, в яких свобода віросповідання є основним безпосереднім об'єктом, передбачені* ст. 161 КК України, ст. 178 КК України, ст. 179 КК України, ст. 180 КК України, ст. 181 КК України; *посягання, в яких свобода віросповідання виступає додатковим безпосереднім об'єктом, передбачені* ст. 300 КК України, ст. 442 КК, ч. 1 ст. 442-1, а також ч. 2 ст. 110 КК України, п.14 ч. 2 ст. 115 КК України, ч. 2 ст. 121 КК України, ч. 2 ст. 122 КК України, ч. 2 ст. 126 КК України, ч. 2 ст. 127 КК України та ч. 2 ст. 129 КК України;

- розглянуто особливості кримінального правопорушення, передбаченого ст. 442-1 «Злочини проти людяності» у контексті віднесення його до кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання також. Констатовано, що норма, визначена у ст. 442-1 КК України, незважаючи на абстрактне формулювання ознак об'єктивної сторони,

у тому числі, й ознаки «переслідування», не є загальною відносно інших кримінально-правових норм. Вона містить суміжний склад кримінального правопорушення, який можна відмежувати від інших за ознакою, так званого «контекстуального елементу»;

удосконалено:

- положення кримінально-правової характеристики формальних складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання, їх об'єднання у такі групи: 1) розпалювання ворожнечі на релігійному ґрунті; 2) порушення прав людини з релігійних мотивів; 3) перешкоджання у реалізації особою свободи віросповідання; 4) поведінка із забороненими для обігу предметами.

- розуміння ознак суб'єкта та суб'єктивної сторони всіх різновидів складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні;

набули подальшого розвитку:

- положення про те, що порівняння санкцій ч. 2 ст. 180 та санкцій статей, які становлять собою спосіб вчинення примушування, дає підстави для висновку, що ч. 2 ст. 180 КК України поглинає кримінальні правопорушення, передбачені, наприклад, ст. 125 та ч. 1 ст. 126 КК України. Інші кримінальні правопорушення передбачають більш суворе покарання, а отже й кваліфікуються за сукупністю;

- положення про те, правильна кваліфікація кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання залежить від низки факторів: об'єкта посягання; спричинення при посяганні на суспільні відносини у сфері віросповідання шкоди іншим об'єктам (життю і здоров'ю, власності, моральності тощо), що впливатиме на наявність чи навпаки відсутність множинності кримінальних правопорушень; предмета складу кримінального правопорушення; характеру вчиненого діяння, яке утворює об'єктивну сторону складу того чи іншого кримінального правопорушення; ознак суб'єктивної сторони (мети, мотиву);

- положення доктрини про надмірну диференціацію кримінальної відповідальності за посягання на свободу віросповідання з огляду на об'єкт посягання, спеціальний предмет складу кримінального правопорушення чи факультативні ознаки суб'єктивної сторони, що ускладнює, а подекуди спотворює процес застосування положень кримінального законодавства;

На підставі проведеного дослідження запропоновано низку змін до положень КК України в частині регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері свободи віросповідання

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки та рекомендації, наведені у дисертації, можуть бути використані:

- у *правотворчій діяльності* – для удосконалення кримінального законодавства України в частині нормативної регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з охороною свободи віросповідання;

- у *правозастосовній діяльності* – для розв'язання компетентними органами проблемних питань кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною віросповідання в Україні;

- у *науково-дослідній діяльності* – для подальших наукових досліджень проблематики кримінально-правової охорони свободи віросповідання в Україні;

- в *освітньому процесі* – для підготовки підручників, навчальних посібників і методичної літератури та викладання навчальних дисциплін кримінально-правового циклу (Акт впровадження результатів дисертації в освітній процес ЛьвДУВС № 44 від 27.01.2025 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом власних розробок автора. Наукові положення, розробки прикладного характеру, висновки та пропозиції, що виносяться на захист, отримані автором самостійно.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення і результати дисертації доповідалися автором на засіданнях кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1 ЛьвДУВС та апробовані автором на

Всеукраїнській науково-практичній конференції «Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності в період воєнного стану» (29 листопада 2024 року, м. Одеса, ОДУВС) та Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія та практика протидії злочинності в умовах воєнного стану» (08 листопада 2024 року м. Львів, ЛьвДУВС).

Публікації. Основні результати дисертації висвітлено у п'яти наукових працях. Серед них три статті, опубліковані в журналах, визнаних Міністерством освіти і науки України науковими фаховими виданнями з юридичних наук категорії «Б», та 2 праці апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які поділяються на сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 239 сторінок, із яких основний текст – 189 сторінок, список використаних джерел (230 найменувань) – 24 сторінки, додатки – 8 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ

1.1. Стан дослідження питань кримінально-правової охорони свободи віросповідання

Питання свободи віросповідання в тій чи іншій мірі було інтересом вивчення представників різних наук: від релігієзнавства до теологічної науки та філософії протягом усього періоду існування людства. Юридична наука загалом, та така її галузь, як кримінальне право, зокрема, не залишалися осторонь цієї проблематики, адже з розвитком людства та появою державних утворень на зміну звичаєвим правилам та традиціям вирішення міжконфесійних та релігійних суперечок приходять правові способи захисту прав і свобод людини та громадянина.

В сучасних демократіях стан захищеності права на свободу віросповідання є одним із критеріїв оцінки рівня демократичності держави та цивілізованості суспільства. Відтак, розвиток правової науки у цьому напрямку має важливе, як теоретичне так і практичне значення.

Питання релігійної свободи у широкому розумінні і таку його складову, як свобода віросповідання, розглядали у своїх працях багато вітчизняних науковців з різних галузей правових наук. Зокрема, загальнотеоретичні питання присвячені окресленій проблематиці досліджував Д. Вовк.[32], конституційно-правовим засадам взаємодії держави та релігійних організацій присвячені праці М. Васіна[26], В.М. Малишко[137], Г. Сергієнко[200], Л. Ярмол [227] та інші. Питання державно-церковних відносин у колі державного управління розглядав В. Петрик [171]. А, наприклад, А.Ю. Фисун [214] досліджував у своїй працях питання міжнародної безпеки та релігії.

Що стосується кримінально-правових досліджень, то варто відмітити, що практично усі визнані вітчизняні науковці в тій чи іншій мірі торкалися проблематики такого права, як право на свободу віросповідання. Серед них, можемо назвати праці таких вчених, як П.М. Рабінович[190], О. В Гришук[42],

М.О. Кривич [90], С.Я. Лихова [127], В.В. Новіков[159], Л.В. Дорош [48], М.В. Палій [167] та інші.

Серед представників зарубіжної наукової думки, які досліджували тематику свободи віросповідання потрібно виокремити праці М. Еванза [5], П. Тейлора [9], Дж. Ван дер Вайвера [11], Д. Дайвіса [2] та Д. Саллівана [8].

Однак, загалом розвиток суспільства і тих змін, які відбуваються у законодавстві України зумовлюють необхідність розгляду питань, які стосуються права на свободу віросповідання у сучасному його вимірі.

Разом із цим, важливо враховувати ті соціальні перетворення, які відбулися в нашій державі впродовж останніх п'ятнадцяти років і які безумовно не могли не вплинути на розвиток правової думки, в тому числі і в окресленому питанні. Іде мова про такі історичні та політичні події в нашій державі, як: Революція Гідності, анексія Криму, оголошенням АТО, повномасштабне вторгненням росії на територію України, введення режиму воєнного стану, а також власне функціонування України та її державних інституцій у стані війни.

Відтак, під час розгляду питання стану дослідження кримінально-правової охорони свободи віросповідання, коректним буде окреслити умовні часові рамками та виділити період 2009 – 2020 років та період 2020 – 2024 років, який триває по теперішній час. При цьому, важливо розуміти не лише сучасний стан розробленості проблематики охорони свободи віросповідання у кримінальному праві України, а і мати перспективне уявлення її розвитку в подальших новітніх дослідженнях післявоєнного періоду.

Перший період, яких охоплює 2009-2020 роки можна охарактеризується підвищеним рівнем увагу з боку наукової спільноти до теоретичних та практичних проблем свободи віросповідання та активним розвитком правової думки у цьому питанні. При цьому, через міждисциплінарний характер вказана проблематика стає предметом дослідження не лише науковців з кримінального права. Питання свободи совісті та віросповідання активно досліджують, як конституціоналісти, так і представники адміністративного права.

Зокрема, можна виділити дисертаційне дослідження В.В. Беда на тему: «Право людини на свободу совісті: конституційно-правове регулювання»[19], О.М. Бикова на тему: «Конституційно-правове регулювання відносин у сфері реалізації права на свободу віросповідання в Україні»[20] та наприклад Т.О. Москаленка на тему: «Адміністративно-правове забезпечення права людини на свободу віросповідання в Україні»[147] .

Кримінально-правова думка з цього питання у вказаний період також розвивається досить активно: детальному вивченню питання свободи віросповідання присвячують свої праці багато науковців. При цьому, потрібно відмітити, що в наукових дослідженнях цього часу, їх автори намагаються відходити від фрагментарності та вибіркості, обираючи натомість комплексний підхід до вивчення питань, пов'язаних із свободою віросповідання.

Це знаходить своє відображення у тому, що впродовж 2009 – 2020 років наука кримінального права збагачується дисертаційними дослідженням на вказану тематику, що дозволяє констатувати її активний розвиток у напрямку захисту прав і свобод людини і громадянина.

Так, однією із перших праць розглядуваного періоду є робота І.Г. Швидченко (2009) на тему: «Свобода віросповідання як об'єкт кримінально-правової охорони» [223]. Це була одна із перших праць, яка торкалася кримінально-правової характеристики законодавчих конструкцій об'єктивної сторони кримінальних правопорушень у сфері релігійних правовідносин, і цілком зрозумілим є те, що вона стала плацдармом для критики.

Так, наприклад, серед спірних у роботі дисертантки були висновки, і щодо визнання об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 180 КК України – богослужителя [156, с. 402], і висновок про матеріальний склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 180 КК України, і висновок про формальний склад кримінальних правопорушень, передбачених ст. 178 та 179 КК України. А саме дослідження було охарактеризовано

окремими науковцями, як таке, що не вичерпує проблематику питань віросповідання, як об'єкта кримінально-правової охорони [141, с. 2]

Разом із цим, не можна недооцінювати значення цього дослідження. Зокрема, важливе значення для розвитку кримінально-правової думки вказана робота має у тому, що серед іншого її авторка детально вивчаючи питання розвитку кримінального законодавства за посягання на свободу віросповідання, по суті вперше пропонує його періодизацію. Так, у роботі констатується, що кримінальне законодавство у цій сфері на першому етапі свого розвитку характеризується тим, що кримінально-правове забезпечення становлення та існування церкви відбувалося без визнання права особи на свободу віросповідання. Далі, на думку, автора відбувається трансформація кримінально-правових приписів у такому напрямку: від кримінально-правового захисту церкви як невід'ємної складової держави та забезпечення виконання особою релігійних обов'язків до кримінально-правової деінституалізації церкви, охорони, захисту та забезпечення права особи на свободу віросповідання та діяльності церкви як окремого інституту суспільства[222, с. 178].

У вказаній праці також здійснено детальну характеристику свободи віросповідання як об'єкта кримінально - правової охорони та досліджено перспективи розвитку кримінального законодавства України у сфері злочинів проти свободи віросповідання, що в свою чергу, фактично, актуалізувало подальший розвиток правової думки в напрямку дослідження питань свободи віросповідання.

Варто відмітити і роботи М.В. Панькевича (2010 рік), який вивчав питання кримінально-правової характеристики порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії[169].

Ґрунтовними і важливими з точки зору формування наукової думки з окресленої проблематики є дисертаційне дослідження В.І. Маркіна, здійснене у 2012 році на тему: «Кримінально-правова охорона свободи віросповідання в

Україні» [141] та О.В. Білаша у 2013 році на тему: «Кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь» [20].

Зокрема, у своїй роботі В.І. Маркін удосконалив періодизацію історії розвитку вітчизняного законодавства про кримінально-правову охорону свободи віросповідання. Зокрема, автором запропоновано виділяти чотири самостійні періоди: 1) посиленої кримінально-правової охорони державної релігії; 2) посиленої кримінально-правової охорони атеїзму; 3) мінімальної кримінально-правової охорони свободи віросповідання; 4) помірної кримінально-правової охорони свободи віросповідання.

Вагомий внесок у розвиток наукової думки з розглядуваного питання має і те, що автором вперше було виділено та розкрито зміст кримінально-правових ознак предметів складів кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання. Зокрема, фізичних, соціальних і юридичних ознак, притаманних релігійній споруді та культовому будинку, а також фізичних, соціальних та сакральних, які характерні для релігійної святині.

Слушними є також висновки науковця про те, що застосування таких подібних за змістом термінів, як «наруга», «глум», «осквернення» не сприяє їх правильному розумінню, а відповідно і однаковому застосуванню чинного КК України. А також про те, що такі терміни, як «пошкодження» та «зруйнування», які містяться у положеннях ст. 178 КК України, а так само «знищення» (ст. 179 КК України) є законодавчим вираженням суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення.

Вказані міркування знаходять в подальшому свою об'єктивацію у праці О.В. Білаша, який вказує на матеріальний склад ст. 178 КК України. Важливими також є висновки автора і щодо об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 179 КК України; зокрема – розмежування поняття «знищення» та «нищення».

Через рік, у 2014 році О.С. Островський захищає дисертацію на тему: «Кримінальна відповідальність за порушення права людини на свободу віросповідання за кримінальним правом України», у якій її автор, вивчаючи

стан наукової розробленості обраної для дослідження тематики зазначив про слушність та вагомість висновків своїх попередників щодо змісту окремих суб'єктивних та об'єктивних ознак досліджуваних норм, а також пропозицій щодо внесення зміни до окремих положень вітчизняного законодавства, зокрема в частині удосконалення їх категоріального апарату[164, с. 22]

Одним із останніх ґрунтовних досліджень, яке торкалося питань свободи віросповідання в окреслений період часу є дисертаційне дослідження В.В. Курафєєва, захищена у 2018 році, яка була присвячена питанням кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161 КК України)[124]

Не можна сказати, що ця праця має якесь вирішальне значення для розвитку науки кримінального права власне у питаннях кримінально-правової охорони свободи віросповідання, адже з огляду на її назву має дещо вужчий предмет дослідження. Однак, вона лише додатково вказує на актуальність розвитку питань, що стосуються захисту основоположних прав і свобод людини і громадянина, серед яких і свобода віросповідання.

Як бачимо, у період другого десятиліття 2000-х років наука кримінального права загалом відповідає пануючому у той час на міжнародному рівні тяжінню держав не лише до утвердження, а й забезпечення прав людини і громадянина[178]. Обрання Україною нової зовнішньої та внутрішньої парадигми державної політики зумовило розвиток доктринальних позицій для відповідної нормативно-правової переорієнтації та модифікації вітчизняної правової системи. Вивчення причин таких змін у кримінально-правовій науці не є предметом нашого дослідження, однак ті політичні, економічні та соціальні зміни, які відбулися в Україні після 2014 року очевидно зробили свій вплив.

Так само є очевидним ситуація за якої наукова розробленість питань кримінально-правового захисту свободи віросповідання послабила інтерес науковців до цієї тематики після 2018 року. Тим паче, що в період 2020-2024

років Україна перебуває чи в не найбільш історично трагічному періоді своєї новітньої історії.

Разом із цим, знаковим для розвитку кримінально-правової думки з питань охорони свободи віросповідання у вказаний період стало запровадження у вітчизняне законодавство положень спрямованих на подолання проявів антисемітизму. Зокрема, 22 вересня 2021 року Верховною Радою України було ухвалено Закон «Про запобігання та протидію антисемітизму в Україні», основна мета та завдання якого полягали у захисті прав людини та запобігання їх порушенню, запобігання проявам ксенофобії, расизму та дискримінації, протидії та запобігання антисемітизму, його проявам в Україні [182]. А 2022 рік ознаменувався законодавчими змінами до положень Кримінального Закону: 16 березня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до статі 161 Кримінального кодексу України для реалізації положень Закону України «Про запобігання та протидію антисемітизму в Україні»» [181], відповідно до яких «прояви антисемітизму» визначаються однією із форм об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення.

Зазначені законодавчі зміни мають важливе значення адже фактично є демонстрацією того, що навіть в умовах воєнного стану Українське суспільство прагне дотримуватися визнаних у світі демократичних принципів. Зокрема, вказані законодавчі зміни не лише закріплюють визначення антисемітизму, вказують його основні прояви, а і встановлюють заборону його вчинення та кримінальну відповідальність за порушення такої заборони.

Зрозуміло, що вказана подія повинна була вплинути і на розвиток наукової думки із розглядуваного нами питання. Законодавчі зміни традиційно вимагали наукової експертизи, яка б дозволила оцінити їх ефективність. Однак, на жаль, аналіз досліджень та публікацій з питань кримінально-правової охорони свободи віросповідання у період з 2021 року і по теперішній час не дозволяє вважати її такою, що знайшла інтерес серед науковців.

Говорити про відсутність досліджень із вказаної тематики у цей період не приходитьсь, однак варто відмітити, як малу чисельність останніх, так і їх вибірковість.

Зокрема свій погляд на законодавчі зміни, про які вказувалося вище у роботі, об'єктивував у дослідженні на тему: «Порушення рівноправності громадян залежно від регіональної належності: кримінальна відповідальність» М.І. Хавронюка[217]. Науковець розглянув особливості дії вказаних законодавчих змін у часі та щодо кола осіб, а також питання звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 161 КК України.

Аналіз новел кримінального законодавства став предметом дослідження і таких науковців, як А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан та С.С. Чернявський, які у співавторстві дали їм оцінку в межах Науково-практичного коментаря «Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану».[158]

Торкався вказаних законодавчих змін у своїх публікаціях і О.Р. Шармар, яка спочатку дала їм узагальнену оцінку[220], а пізніше більш детально дослідила окремі проблемні питання тлумачення такого складу кримінального правопорушення, як порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками[222].

Варто згадати і роботу О.І. Ковтуна[70], присвячену питанням визначення об'єкта такого кримінального правопорушення, як перешкоджання проведення релігійного обряду (ст. 180 КК України.). Пізніше предметом дослідження цього автора стала і загальна характеристика тих кримінальних правопорушень, об'єктом яких є релігійні права людини [69, 72].

Вказані публікації не мали на меті здійснити комплексну оцінку тих змін, яких зазнав склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 161 КК України. У них розкрито лише окремі проблемні аспекти, які стосуються змістовної суті запроваджених змін, з'ясування значення деяких термінів, а

також питання розмежування цього складу із іншими кримінальними правопорушеннями. Попри важливість вказаних змін, поки що, вони не змогли, знайти своє відображення в рамках ґрунтовного кримінально-правового дослідження на дисертаційному чи монографічному рівнях.

Такий стан речей після впливу більш, як двох років із моменту запровадження вказаних законодавчих змін звісно має негативний вплив, адже не лише залишає невирішеними існуючі проблеми, пов'язані з кримінально-правовою регламентацією цього діяння, а і породжує нові проблеми, які у подальшому можуть відображатися і у практиці його правозастосування.

У цьому контексті, варто згадати ще одне дослідження сучасного періоду, а саме публікацію С.І. Смірної, в якій авторка проаналізувала статистику внесення відомостей у ЄРДР за ст. 161 КК України, а саме – кількість закритих проваджень та кількість направлених до суду на розгляд обвинувальних актів за вказаною статтею. За результатами проведеного аналізу авторка констатувала, що до 2021 року така практика не була поширена, натомість після 2021 року на фоні військового конфлікту в Україні вона стрімко зростає. У якості обґрунтування такої динаміки авторка називає саме удосконаленням чинного кримінального законодавства[203].

Серед сучасних наукових досліджень можна виділити також і публікації А.В. Полешко на тему: «Право на релігійну свободу. Динаміка змісту поняття»[175]; С.С. Стецюка на тему : «Невиконання обов'язку захисту вітчизни, незалежності та територіальної цілісності VS релігійні переконання особи: практика Європейського суду з прав людини»[208]; О.С. Лук'янченка на тему: «Свобода совісті та віросповідання, як об'єкт кримінально-правової охорони»[132]; Ю.В. Цветкової на тему: «Свобода віросповідання: поняття та співвідношення з іншими правами людини у державах західної традиції права» [219]; роботи В.М. Сорокуна [205, 206] та інші.

Разом із цим, правові дослідження періоду від початку запровадження воєнного стану характеризуються вибірковістю та не вирішують існуючу

сьогодні проблематику пов'язану із питаннями охорони свободи віросповідання.

Більше того, повномасштабна війна з росією та окупація ворогом окрім АРК Крим, ще й частини Луганської, Донецької, Запорізької та частини Херсонської області ставлять перед кримінально-правовою наукою у цьому питанні нові виклики. Проблемними питаннями залишаються також і захист свободи віросповідання на окупованих територіях та діяльність Української православної церкви Московського патріархату (Далі – УПЦ МП) в контексті її заборони. Обидва цих питання не є суто кримінально-правовими, носять міжгалузевий характер, а тому вирішувати їх потрібно з фахівцями у галузях конституційного, адміністративного, а також і міжнародного права, що саме по собі не виключає дослідження вказаних проблем і науковцями з кримінального права.

Новелою кримінального законодавства, яка потребує свого наукового осмислення у розглядуваному контексті є і положення ст. 442-1 КК України, якими останній було доповнено Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 09.10.2024 року [180]. Положення вказаної статті серед іншого стосуються кримінальної відповідальності за вчинення злочину проти людяності - умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення: переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі [110].

Отже, у підсумку розгляду стану дослідження кримінально-правової охорони свободи віросповідання, потрібно сказати, що, не зважаючи на зацікавленість наукової спільноти вказаним питанням, теоретична база з окресленої проблематики знаходиться лише на стадії свого формування.

Попри позитивні аспекти обґрунтування криміналізації посягань щодо свободи віросповідання; періодизації розвитку вітчизняного законодавства про кримінально-правову охорону свободи віросповідання; дослідження родового, видового і безпосередніх об'єктів складів кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання, а також аналізу їх предмета та потерпілого; з'ясування категоріального апарату з окресленого питання; пропозиції удосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання; значний обсяг питань залишаються, або ж дискусійними, або не повністю розробленими. В свою чергу, розширення у чинному КК України меж кримінально-правової охорони свободи віросповідання, окремі питання взагалі залишила поза предметом наукових досліджень.

Відтак, не применшуючи ні чисельності, ні значення існуючих у доктрині кримінального права досліджень з питань кримінально-правової охорони свободи віросповідання, варто наголосити на затребуваності та актуальності наукового дослідження проблематики, пов'язаної із кримінальною відповідальністю за порушення права людини на свободу віросповідання.

1.2. Поняття свободи віросповідання у кримінальному праві України

Традиційно право на свободу віросповідання розглядається, як одне із фундаментальних, центральних та основоположних прав людини і громадянина, яке гарантується усіма міжнародно-правовими інструментами із захисту прав людини. А одним із виразників забезпечення верховенства права загалом сьогодні вважається саме імплементація міжнародно-правових стандартів захисту права на свободу віросповідання у національному законодавстві, включно із положеннями, які б встановлювали кримінальну відповідальність за посягання на це право.

Серед міжнародно-правових актів, які мають вирішальне значення для формування положень національного законодавства України у питанні захисту права на свободу віросповідання є Загальна декларація прав людини 1948 р.

[56] (далі – Декларація), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. [146] (далі Пакт), а також Європейська конвенція з прав людини 1950 р. [49] (далі – ЄКПЛ). Усі вказані документи містять положення, які передбачають право кожного на свободу думки, совісті та віросповідання (релігії).

Надаючи згоду на обов'язковість цих норм Верховна рада України не просто гарантує їх виконання, а і визнає їх частиною національного законодавства[184] та зобов'язується привести національне законодавство у відповідність до них.

На виконання своїх зобов'язань, держава – Україна у Конституції передбачає низку статей, які гарантують вказане право. Зокрема у ст. 11 зазначається, що держава сприяє розвитку самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Положення ст. 24 Конституції України декларує рівність прав громадян перед законом, забороняючи будь-які привілеї чи обмеження за ознаками релігійних переконань. Відповідно до ст. 37 Основного Закону вказані вище права гарантуються шляхом встановлення заборони утворення та діяльності політичних партій та громадських організацій програмні цілі яких спрямовані на розпалювання релігійної ворожнечі[79].

Проте вирішальне значення у забезпеченні права на свободу віросповідання мають положення ст. 35 Конституція України, у яких зазначено, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання, яке включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність[79].

Окрім конституційних гарантій, право на свободу віросповідання гарантується прийнятим Верховною Радою України у 1991 році Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації». Зокрема у ст. 3 цього Закону зазначається, що кожному громадянину України гарантується право на свободу совісті, що серед іншого включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з

іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання[188].

Чинне національне законодавство передбачає і кримінальну відповідальність за посягання на означені вище свободи, про що більш детально буде йти мова далі у цьому дослідженні.

Як бачимо, із викладеного вище, категоріальний апарат, яким послуговується чинне міжнародне та національне законодавство у питанні захисту права на свободу віросповідання не є уніфікованим. Положення згаданих вище міжнародно-правових актів під час імплементації у положення ст. 35 Конституції України втратили свій першочерговий вигляд і закріплені в Основному Законі у дещо видозміненому вигляді. Зокрема, право кожного на «свободу думки, совісті та віросповідання (релігії)» трансформувалося в право на «свободу світогляду і віросповідання».

При цьому, поняття «право на свободу віросповідання» в обидвох згаданих вище випадках не вживається у самостійному значенні, а лише у єдності із такими поняттями, як «свобода думки», «свобода совісті» та «свобода світогляду».

Також, розбіжності прослідковуються і на рівні національного законодавства, зокрема термінологічні відмінності є між нормами Основного та спеціального Законів. Зокрема останній замість поняття «право на свободу світогляду і віросповідання» послуговується лише поняттям «свобода совісті».

Тож спробуємо розібратися у цих питаннях більш детально. Перш за все нас цікавить змістовний аспект правової категорії «свобода віросповідання». Після чого необхідним буде отримати відповідь на питання можливості і коректності самостійного вживання цього терміну для позначення відповідного явища.

Розпочати варто із того, що чіткого підходу до розуміння сутності такої правової категорії, як «свобода віросповідання» сьогодні в науці кримінального права не існує. В контексті поставлених вище завдань спробуємо

продемонструвати плюралізм наукової думки, і розпочнем саме із варіацій трактування поняття «свободи віросповідання».

Традиційно, поняття свобода віросповідання розглядають, як частину більш широких понять, таких, як: «свобода», «свобода совісті», «свобода у вірі», «свобода релігії»; «свобода церкви», розглядають у поєднанні з поняттями «свобода віровизнання», «вільнодумство», «вірповідстунництво», «віротерпимість», «права людини», «релігійна терпимість», «реалізація людської гідності» тощо[74, с. 30].

На думку А. Султанової поняття свобода віросповідання зводиться до розуміння його природним правом людини на вільне волевиявлення щодо сповідання віри, реалізацією світогляду людини та певним мірилом всіх інших основних прав» [209, с. 41]

Л. Ярмол розглядає свободу віросповідання як природне право людини і вказує що воно проявляється у можливості людини вчиняти певні дії або утримуватися від їх вчинення, завдяки чому об'єктивується її віровизнання»[228, с.221]

На думку М.М. Колиби серед переліку можливостей, які характеризують свободу віросповідання, перше місце займає можливість – «мати релігію чи переконання»[74].

М. Бабій зазначає, що поняття свобода віросповідання характеризує внутрішні здатності та правові можливості людини дотримуватися принципів будь-якої релігії чи/та віросповідання; вільно відправляти релігійний культ, вільно змінювати свої релігійні уподобання. Свобода віросповідань на думку науковця передбачає рівність перед законом віруючих різних конфесійних напрямів, що забезпечується відсутністю будь-якого зовнішнього тиску та примусу[16, с. 10-12].

Свого часу такий видатний вчений, як П.М. Рабінович також зазначав, що свобода віросповідання полягає у вільному виборі людиною віри і такий вибір не можна обмежувати жодними рамками [190, с. 179]

В науковій літературі зустрічається також і позиція, згідно якої свобода віросповідання визнається природним, загальносоціальним правом людини, змістом якого є можливість вчиняти або утриматися від вчинення конкретних дії у питаннях віровизнання, зокрема – приймати, змінювати та сповідувати ті чи інші переконання, серед яких і релігійні[80, с. 142].

Схожої думки дотримується і С. Орлов, який вважає, що свобода віросповідання – внутрішня здатність людини до вільного релігійного самовизначення і право можливості для його реалізації[191, с. 237]

З цього робимо висновок, що свобода віросповідання є багатоаспектним поняттям, яке складається щонайменше з таких двох елементів, як поняття «свобода» та поняття «віросповідання».

З'ясування першого питання не видається для цілей цього дослідження складним завданням. Зокрема, поняття свобода є таким, що має досить багато визначень та підходів у трактуванні. Серед них, зокрема, розуміння свободи, як можливості вияву суб'єктом своєї волі на основі розвитку законів природи і суспільства [123, с. 187] Свобода передбачає можливість вести певний обраний особою спосіб життя у суспільстві [73, с. 153]. Свобода розглядається, як можливість виражати свою волю чи робити власний вибір, приймати рішення, які позбавлені стороннього впливу чи дії [121, с. 17]

Тобто свобода у своєму широкому значенні зводиться до вільного, позбавленого будь-якого впливу, вибору можливостей. При цьому варто відмітити, що свобода у широкому значенні є поліструктурним явищем. Вона складається не з одного чи декількох однорідних елементів, а характеризується їх множинністю та різноманітністю. Саме тому, коли іде мова про «свободу», уточнення потребує питання, про яку саме форму її суспільного вияву іде мова: світоглядну свободу, моральну свободу чи політичну свободу.

Це на думку О.С. Лук'янченка дозволяє виокремити конкретні складники її структури, а саме - свободу совісті, свободу слова, свободу думки, свободу творчості, і в тому числі - свободу релігії. У зв'язку з цим, науковець

приходимо до розуміння того, що свобода віросповідання є компонентом структури свободи релігії [132].

Цікаво, що такої ж думки дотримується і інші дослідники, які займаються вивченням тематики права на свободу віросповідання. Зокрема, М. Бабій одним із основних елементів свободи релігії поряд із свободою церкви також виділяє свободу віросповідання[17].

Дублюючи у своєму дисертаційному дослідженні вказану тезу, М.М. Колиба пропонує авторське визначення свободи релігії та тлумачить його, як здатність релігійних систем та їх інституцій до незалежного функціонування у рамках визначених правових, соціально-політичних та економічних можливостей, створених у суспільстві, а також наявності гарантій вільного релігійного самовизначення та самореалізації особи. До змісту вказаної свободи автор відносить не лише власне свободу віросповідання, а і свободу вибору певної релігії та свободу відправлення релігійного культу. [74, с. 33]

Як бачимо у науковій літературі поняття свободи віросповідання зводиться до розуміння його, як частини більш широкого поняття – «свободи релігії». Таке розмежування має змістовне значення, адже дозволяє розмежувати між собою і такі поняття, як «свобода віросповідання» та «свобода совісті».

Як ми про це вказували вище, ці два поняття вживаються в нерозривній єдності не лише в нормативно-правових актах, а й трактуються подібним чином в науковій літературі. Зокрема, Досліджуючи питання свободи віросповідання в філософсько-правовому вимірі М.М. Колиба переконується, що свобода совісті є свободою морально-етичних переконань людини. Свобода віросповідання натомість – це конкретна можливість вірити або навпаки не вірити в щось, як правило, божество, що допомагає слідувати та дотримуватися обраних людиною переконань. Ці два явища утворюючи єдиний правовий інститут, співвідносяться між собою, як загальне та приватне. Відтак, незважаючи на їх

діалектичну єдність, обидві ці свободи потрібно розглядати в двох різних аспектах [74, с. 33-34].

З приводу того, що свобода совісті та свобода віросповідання об'єднані в одному правовому інституті В.В. Новіков вказує, що його норми покликані регулювати ті суспільні відносини у сфері прав людини, які стосуються питань приймати чи не приймати будь-які світоглядні системи, вільно їх обирати, змінювати чи розповсюджувати, а також висловлювати свою думку щодо цього і не бути при цьому підданим ніяким переслідуванням з боку держави. Науковець вважає, що така категорія, як «свобода віросповідання» поглинається поняттям «свобода совісті», яка в свою чергу включає всі різновиди систем світоглядної орієнтації та світоглядних свобод [159, с. 74].

Розмежовуючи вказані поняття, В.Л. Романець також зазначає, що поняття «свобода совісті» та «свобода віросповідання» хоча і не тотожні та тісно пов'язані між собою. На його думку «Свобода совісті» є родовим щодо такого поняття, як «свобода віросповідання». Свобода совісті у своєму змісті акумулює різні сфери життя людини - духовну, світоглядну, моральну, політичну. А свобода релігії на його думку змістовно обмежена можливостями вибору та самоствердження людини в системі релігійних координат [195, с. 11].

Також, варто погодитися із пануючою в науковій літературі думкою про те що будь-яка свобода людини не є абстрактним явищем, вона має свій внутрішній та зовнішні прояви. Будь-яка свобода стає реальною лише тоді, коли вона об'єктивується за допомогою правової регламентації, отримує визначену правову форму. Тобто свобода це така можливість людського вибору, яка має формальне закріплення та окреслена межами норм права [56].

Відтак, важливим є розуміння і правової сутності таких явищ, як «свобода віросповідання», «свобода релігії» та «свобода совісті». І в цьому контексті треба сказати, що уявлення про вказані свободи необхідно розглядати, як право людини, а тому далі у роботі відповідні словосполучення будемо вживати, як, «право на свободу віросповідання», «право на свободу релігії» та «право на свободу совісті».

З'ясувати правовий зміст зазначених категорій можна шляхом поглибленого аналізу правових норм, які регламентують вказані вище права. Для цього потрібно повернутися до змісту норм міжнародно-правових актів, про які ми вже згадували вище.

Так, положення ст. 18 Декларації передбачають, що кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії. Із формулювання: «Це право включає» можна зробити висновок, що у Декларації ідеться не про три різні за змістом, а про одне єдине право, яке змістовно полягає у:

- свободі обирати або змінювати свою релігію або переконання;
- свободі сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими;
- свободу прилюдним або приватним порядком здійснювати брати участь в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

Відповідно до ч. 1 ст. 18 Пакту «Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень». Із змісту цього положення можна зробити висновок про його схожість із попереднім, як у підході до уявлення про єдність поняття «права на свободу думки», «права на свободу совісті» та «права на свободу релігії», так і щодо його змісту. А у ч. 2 вказаної статті іде мова про недопустимість застосування примусу, що принижує свободу людини мати чи приймати релігію або переконання.

Положеннями ст. 9 ЄКПЛ також передбачається право кожного на свободу думки, совісті та релігії, яке за змістом є аналогічним підходу до його закріплення у вказаних вище нормативно-правових актах.

Як бачимо, у жодному із основоположних міжнародно-правових документів у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, не має згадки безпосередньо про «право на свободу віросповідання». При цьому зміст права

на свободу релігії, про яке іде мова у вказаних документах по суті відповідає виробленому в кримінально-правовій доктрині підходу до його співвідношення із поняттям права на свободу віросповідання та включає останнє.

У Законі України «Про захист свободи совісті та релігійні організації», який повинен ґрунтуватися в першу чергу на положеннях Конституції України у ст. 3 знову говориться про право на свободу совісті. А його розуміння є майже ідентичним до положень вказаних вище міжнародно-правових документів і зводиться до права мати, приймати чи змінювати релігію, тобто фактично включає у себе свободу релігії, яка у свою чергу – у свободу віросповідання.

Натомість ст. 35 Конституції України не передбачає такої свободи, як свобода мати, приймати або змінювати релігію чи переконання за власним вибором. У вказаній статті поряд із свободою світогляду гарантується власне свобода віросповідання, яке за своїм змістом включає:

- свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої,
- безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди,
- вести релігійну діяльність.

З цього приводу окремі науковці вбачають, що під час формулювання у положеннях Конституції України було допущено деяку підміну понять. Зокрема, міжнародно-правову свободу вільно обирати релігію чи переконання, тобто свободу мати релігію, яка є окремою від свободи сповідання обрану релігію в Конституції України було замінено останньою. При цьому, міжнародно-правову свободу сповідувати релігію було замінено свободою відправляти культи та вести релігійну діяльність[205,с. 585].

Не торкаючись питань, пов'язаних із труднощами перекладу, а також глибокого філософського та гносеологічного аналізу розглядуваних нами термінів та понять зазначимо лише, що врахування положень міжнародно-правових актів у вітчизняному законодавстві не завжди означає їх повне відтворення (лише у випадку інкорпорації). Трансформація ж міжнародно-

правових норм, як моделі поведінки в національне законодавство, допускає переробку останніх, з врахуванням національно-правових традицій чи юридичної техніки. Відтак, певною мірою звуження змісту того чи іншого визначеного на міжнародному рівні права є допустимим під час його регламентації в межах національних правових приписів.

З приводу такої підміни понять висловився свого часу Верховний Суд України, який в одному із своїх рішень щодо ст. 35 Конституції вказав, що свободу віросповідання слід розуміти, як можливість самостійного вільного вибору об'єкта вірувань та їх відповідного змісту[194]. Фактично – це доводить сказане вище та вказує, що не зважаючи на термінологічну різницю, має місце відповідність змісту положень ст. 35 Конституції тим формулюванням, які містяться у нормах міжнародного права, зокрема уявленням, що свобода віросповідання передбачає і свободу обирати або змінювати свою релігію або переконання.

Аналізуючи питання імплементації норм міжнародного права у чинне Законодавство України з питань регламентації у ньому положень, які стосуються права на свободу віросповідання, як у його широкому та і вузькому значенні, В.М. Сорокун вказує і на низку інших помилок[205].

Їх вирішення, хоч і має важливе значення, та дещо виходить за межі цього дослідження. Вважаємо, що вказана термінологічна неточність сама по собі не змінює кардинально уявлення про розглядувані свободи. Відтак, виходити у своєму дослідженні далі ніж з'ясування змісту тих понять, які лежать в його основі не будемо та перейдемо власне до аналізу положень чинного кримінального законодавства, яке регламентує питання відповідальності за порушення розглядуваних свобод.

І розпочати потрібно з того, що конституційні норми є нормами прямої дії тобто Закони і інші нормативно-правові акти, в тому числі і галузеві, повинні розвивати, конкретизувати та деталізувати положення Основного Закону. Відтак, важливим є уяснити, яким чином захист свобод про які іде мова, регламентований у нормах кримінального законодавства. А також

наскільки визначений в останніх об'єкт захисту відповідає положенням чинного міжнародного законодавств, Конституції України та положенням спеціального закону. На цьому етапі дослідження вказане питання буде розглянуте лише через призму з'ясування визначення понять, якими позначається об'єкт захисту, як елемент складу кримінального правопорушення, адже цьому питанню присвячено окреме, самостійне місце у другому розділі цього дослідження.

Правовий аналіз статей чинного Кримінального Кодексу України у яких іде мова про розглядувані свободи дозволяє виокремити положення, в яких ці свободи виступають ознаками основного складу кримінального правопорушення та кваліфікуючими ознаками.

До числа перших належить:

- ст. 161 КК України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками» за розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті, образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками релігійних та інших переконань;

- ст. 178 КК України «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків» за пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку;

- ст. 179 КК України «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь» за незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь;

- ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» за незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд та примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду;

- ст. 181 КК України «Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів» за організацію або керівництво групою, діяльність якої здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою;

- ст. 300 КК України «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію» за ввезення в Україну творів, що пропагують релігійну нетерпимість та дискримінацію, з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні.

- ст. 442 КК України «Геноцид» діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу.

- ст. 442-1 КК України «Злочини проти людяності».

До другої категорії, можна віднести кримінальні правопорушення, передбачені:

- ч. 2 ст. 110 «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» за умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, якщо вони поєднані з розпалюванням релігійної ворожнечі;

- п.14 ч. 2 ст. 115 КК України «Умисне вбивство» вчинене з мотивів релігійної нетерпимості;

- ч. 2 ст. 121 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження» вчинене з мотивів релігійної нетерпимості;

- ч. 2 ст. 122 КК України «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» вчинене з мотивів релігійної нетерпимості;
- ч. 2 ст. 126 КК України «Побої і мордування» вчинені з мотивів релігійної нетерпимості;
- ч. 2 ст. 127 КК України «Катування» вчинене з мотивів релігійної нетерпимості;
- ч. 2 ст. 129 КК України «Погроза вбивством» вчинене з мотивів релігійної нетерпимості[110].

Як бачимо у жодній із вказаних норм не має згадки про свободу віросповідання, а натомість згадується про «релігійні почуття», «релігійні переконання» та «релігійні права», що можна об'єднати під одним поняттям – «свобода релігії». Це поняття охоплює значно більший спектр можливостей людини в окресленому питанні. І саме «свобода релігії», а точніше «право на свободу релігії», а не лише «свобода віросповідання» на наше переконання охороняється нормами чинного кримінального законодавства.

З огляду на вказане вище можна припустити, що у темі цього дисертаційного дослідження більш логічним було б використати словосполучення «свобода релігії», а не «свобода віросповідання». Разом з цим, детальний аналіз диспозицій статей Особливої частини КК України дозволяє стверджувати, що за вкладеним у них змістом «свобода релігії» включає у себе «право на свободу віросповідання». Іншими словами Кримінальний Закон в цьому питанні, хоча і є більш наближеним до положень норм міжнародного права, все ж відповідає положеннями Конституції України, що в свою чергу, не зважаючи на різноманітність тлумачень, загалом, вказує на узгодженість всіх цих норм між собою. При цьому, кількісний вимір правових норм, які покликані захищати релігійні права людини, серед яких і право на віросповідання, вказує і на те, що законодавець приділяє значну увагу захисту прав на свободу віросповідання.

Отже, на підставі проведеного аналізу наукових поглядів у питанні визначення поняття свободи віросповідання, а також положень вітчизняного та міжнародного законодавства у підсумку потрібно зазначити наступне.

У підході до визначення поняття свободи віросповідання в кримінальному праві України існує два підходи. Перший із них полягає в широкому тлумаченні поняття «свобода віросповідання». Зокрема, його розумінні, як право: мати свою релігію або переконання; приймати (іншу) релігію або переконання; змінювати релігію або переконання; одноосібно або разом з іншими людьми сповідувати свою релігію; не сповідувати ніякої з релігій; відкрито виражати і вільно поширювати релігійні переконання, свою віру; відкрито виражати і вільно поширювати свої нерелігійні (зокрема, атеїстичні) переконання; батьків або осіб, які їх замінюють, виховувати своїх дітей відповідно до власних переконань і ставлення до релігії; на таємницю сповіді» [75, с. 29-32].

Таке трактування свободи віросповідання певною мірою дублює визначення цього поняття, яке міститься у спеціальному Законі та з огляду на закладений у нього чинними кримінально-правовими нормами зміст ототожнюється з поняттям «свобода релігії», замінюється ним.

Існує і інший, відмінний погляд, зокрема тлумачення поняття «свободи віросповідання», у вузькому значенні. Як правило його прихильниками є ті науковці, які досліджували окреслену проблематику з точки зору гносеології та філософії. Об'єктивується вказаний підхід у висновку про те, що поняття «свобода віросповідання» є вужчим від поняття «свобода релігії».

Відповідно до цього підходу, свобода релігії тісно пов'язана із такою свободою, як «свобода совісті», яка за своїм змістом охоплює широку сферу не лише морального а і духовного буття людини, де вона самовизначається й самореалізується; її світогляд.

В свою чергу, «свобода релігії» полягає у виборі людини та її самоствердженні безпосередньо в рамках системи релігійних координат – релігійного самовизначення та самореалізації особи. Свобода релігії включає:

свободу вибору тої чи іншої релігії або ж необрання жодної; свободу віросповідання, а також свободу відправлення релігійного культу. [74, с. 32-33].

Поряд із свободою віросповідання, складовою частиною свободи релігії деякі науковці називаються також і «свободу в релігії». І дійсно, у словнику української мови «віросповідання» трактується, як різновид якого-небудь віровчення з усталеною обрядовістю; належність до якої-небудь релігії [201].

Таким чином, можна зробити висновок, що право на «свободу віросповідання», хоч і є природнім правом людини та виникає з моменту обрання людиною тої чи іншої релігії, як предмета свого релігійного самовизначення; це так би мовити – реалізація цього вибору, зовнішній аспект свободи релігії.

У цьому значенні свобода віросповідання розглядається, як можливість людини вільно і відкрито визнавати, наслідувати, додержуватися, а також змінювати релігійні або інші, нерелігійні вчення, переконання чи погляди [74, с. 69].

Погоджуючись загалом із такою концепцією, враховуючи напрацювання, які стосуються формулювання поняття свободи віросповідання у вузькому значенні пропонуємо власне авторське визначення цього поняття. Зокрема пропонуємо розуміти свободу віросповідання, як природнє, абсолютне, гарантоване державою право людини вільно і відкрито визнавати, сповідувати, а також змінювати свої релігійні вчення, переконання чи погляди.

Зміст свободи віросповідання передбачає можливості особи: 1) мати свою віру; 2) безперешкодно і відкрито її визнавати, а також 3) вести своє особисте, сімейне та громадське життя відповідно до основних положень обраного віровчення, тієї чи іншої релігії, конфесії, власних релігійних переконань.

Ознаками свободи віросповідання є наступні: 1) це природнє право; 2) це абсолютне право; 3) гарантується державою шляхом проголошення рівності релігій та віруючих перед законом; 4) полягає у можливості людини вільно і відкрито визнавати, сповідувати, а також змінювати свої релігійні вчення, переконання чи погляди.

Продовжуючи, потрібно сказати, що перший із вказаних підходів є досить «зручним» і цілком міг би стати основою цього дослідження. Адже він фактично унормовує ті неточності та розбіжності категоріального апарату, які сьогодні існують між положеннями вітчизняного законодавства та нормами міжнародного права. Зводять їх наявність в площину пов'язану із труднощами перекладу. Разом із цим, більш правильним з методологічної точки зору є саме другий з вказаних вище підходів.

Не зважаючи на те, що вказаний підхід до розуміння поняття «свободи совісті», «свободи релігії» та «свободи віросповідання» породжує певну проблематику, саме його ми і будемо притримуватися в ході роботи на цим дослідженням. Зокрема, вже зараз, можна припустити, що не всі згадані вище кримінальні правопорушення посягають саме на свободу віросповідання; здебільшого об'єкт посягання є ширшим і ним виступає свобода релігії, як частина свободи совісті. Відтак, одним із завдань цього дослідження є переосмислення питання об'єкта посягання у тих кримінальних правопорушень, які сьогодні регламентують питання кримінальної відповідальності за порушення свободи віросповідання, та вироблення пропозицій по внесенню змін до чинного кримінального законодавства України. І, забігаючи наперед, варто сказати, що певною мірою саме такий підхід до розуміння поняття «свободи віросповідання» сьогодні закріплено у Проекті нового Кримінального Кодексу України, який містить Розділ 4.8 під назвою «Злочини проти свободи світогляду та віросповідання».

1.3. Кримінально-правова охорони свободи віросповідання за законодавством окремих держав.

Дослідження зарубіжного досвіду кримінально-правової охорони свободи віросповідання становить інтерес передусім з точки зору вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства. Варто відмітити, що сьогодні право на свободу віросповідання є фундаментальним серед основоположних прав

людини і громадянина та знаходить свій кримінально-правовий захист у більшості зарубіжних держав. Разом із цим механізм кримінально-правової охорони цієї свободи кожною із держав вирішується виходячи із світоглядних уявлень про нього, а відтак – спостерігається багатоманітність позицій. Саме тому, вивчення та аналіз сучасного кримінального законодавства зарубіжних держав дає можливість не лише вивчити підходи вирішення питання кримінально-правової охорони віросповідання в різних державах світу, а з'ясувати той світоглядний курс, до якого тяжіє Україна в питанні віросповідання громадян.

Звертаючись до досвіду зарубіжних держав, варто передусім обрати конкретний перелік тих держав, законодавство яких буде досліджуватися. В рамках цього дослідження було вивчено досвід кримінально-правової охорони свободи віросповідання у 22 державах - Австрійська Республіка[103], Алжирська Народна Демократична республіка[7], Князівство Андорра[29], Народна Республіка Бангладеш[101], Республіка Болгарія [104], Федеративна Республіка Німеччина[113], Грецька Республіка[96], Королівство Данія[98], Держава Ізраїль[95], Королівство Іспанія[99], Республіка Куба[105], Латвійська Республіка[78], Литовська Республіка[31], Королівство Нідерланди[30], Ісламская Республіка Пакистан[97], Республіка Польща[106], Португальська Республіка[102], Словацкая Республіка[108], Фінляндська Республіка[114], Французська Республіка[115], Республіка Хорватія[107], Чеська Республіка[116], Швейцарська Конфедерація[117].

Така вибірка обумовлена декількома факторами. Передусім в рамках цього дослідження ставиться за мету вивчити не лише питання поняття свободи віросповідання, а і розглянути питання які в тій чи іншій мірі пов'язані із зовнішніми формами вираження релігійного та нерелігійного світосприйняття, зокрема питання свободи совісті, дискримінації за ознакою віросповідання, питання богохульства чи образи релігії та релігійних почуттів.

Крім того, різницю у підходах законодавства зарубіжних держав з релігійних питань формує обрана модель взаємодії між такими інституціями, як

церква та держава, а саме: теократія – форма правління, де вся повнота влади в державі віддана церкві; модель, при якій держава здійснює законодавчу підтримка певної церкви, яка має статус державної; світська держава, яка передбачає неможливість втручання церкви у справи держави та навпаки; проміжний стан між теократією та моделлю повного відокремлення церкви від держави, який характеризується збереженням державної підтримки та привілеїв окремих церков.

Також важливу роль відіграє географічне розташування конкретної держави (держави – члени Європейсько Союзу (далі - ЄС), держави – Сходу чи Азії,) їх культурні, історичні особливості, та безумовно – релігія, яка є панівною для населення тої чи іншої держави (християнство, буддизм, іслам, іудаїзм, індуїзм) [85].

Відтак, видається необхідним звернутися до досвіду, як тих держав, які містять подібні із кримінальним законодавством України норми, що регламентують кримінально-правовий захист розглядуваної свободи, так і прослідкувати чи врегульовані в інших державах питання її кримінально-правової охорони і якщо так – то яким чином.

І розпочати безпосередній розгляд цього питання буде логічним із з'ясування того, чи відображені у законодавстві зарубіжних держав норми міжнародного права відповідно до яких кримінально-правовій охороні підлягає рівність прав людини і громадянина незалежно від їх релігії чи релігійних переконань, шляхом встановлення відповідальності за дискримінацію за цією ознакою. А також право людини на свободу совісті та релігії в рамках можливості сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, шляхом встановлення відповідальності за перешкоджання його реалізації.

Загалом, право сповідувати певну релігію в різноманітних формулюваннях гарантується Конституціями всіх із проаналізованих держав. При цьому у таких державах, як Алжир, Андорра, Австрія, Куба, Німеччина, Іспанія, Литва, Польща, Португалія, Ізраїль, Словаччина, Фінляндія, Хорватія, Латвія, Чехія та Швейцарія хоч і згадується про свободу совісті та переконань,

та їх рамки вміщують і власне право сповідувати будь-яку релігію. В цьому контексті допустимо розглядати і права особи не сповідувати ніякої релігії тобто притримуватися атеїстичних поглядів та переконань, що закріплене лише у таких державах.

Натомість підходи у питанні формування кримінально-правових приписів у цій сфері, а саме криміналізації діянь у сфері релігії загалом та свободи віросповідання, зокрема в зарубіжних державах не є однаковими. Різняться і підходи до визначення конкретного місця вказаних діянь у системі кримінально-правових норм тих держав, кримінальне законодавство яких такі положення передбачають. Різниться кримінальне законодавство зарубіжних держав також і у підходах до формулюванням, яке застосовується законодавець для опису відповідних кримінально-правових норм.

Якщо, рівність прав і свобод людини та громадянина гарантується Конституціями усіх проаналізованих держав, незалежно від того чи визнана у них та чи інша релігія державною, то кримінальна відповідальність за вказані діяння передбачена не у всіх із проаналізованих державах.

Так, наприклад, у таких державах, як Бангладеш, Алжир, Пакистан, Греція та Данія, хоча і має місце державна релігія та при цьому дискримінація не вважається кримінальним правопорушенням. У Литві, Ізраїлі, Кубі, Словаччині, Австрії, Німеччині та Португалії, де не має державної релігії, хоч і гарантується рівність прав та свобод та, при цьому, кримінально-правові норми, які б передбачали відповідальність за порушення цих прав, також відсутні.

Відтак, говорячи безпосередньо про підходи до криміналізації діянь у сфері свободи віросповідання, то кримінальне законодавство досліджуваних держав умовно можна поділити на дві групи, які передбачають кримінальну відповідальність за діяння у сфері свободи віросповідання [138, с. 39-40] та які не встановлюють такої відповідальності (Франція, Іспанія, Швеція та Данія) [4, с. 171].

Найбільш унікальним в цьому контексті є досвід Данії. У Датському Королівстві, де конституційно визначено державну церкву, права і свободи

людини та громадянина в світоглядному питанні взагалі не вважаються об'єктом кримінально-правової охорони. До кримінальних правопорушень, які стосуються розглядуваного питання віднесені деякі діяння проти суспільного порядку – порушення святості кладовищ, непристойне поводження із предметами, які використовуються для відправлення релігійних обрядів, а також діяння, які ображають догми чи богослужіння існуючого в державі релігійного суспільства.

Зокрема, у Конституції цієї держави зазначається, що Євангелічна лютеранська церква є офіційною церквою Данії і як така користується підтримкою держави. громадянам надається право створювати релігійні об'єднання відповідно до своїх переконань без порушення норм моральності та громадського порядку, правила релігійних співтовариств, що не входять до офіційної церкви, встановлюються законом. А самі релігійні переконання згідно Конституційних приписів не перешкоджають володінню повним переліком громадянських і політичних прав[62].

Що ж стосується кримінально-правової відповідальності, то редакція КК Данії до недавнього часу містила параграф 140, відповідно до якого особа, яка публічно висміює або ображає догми чи богослужіння будь-якої законно існуючого релігійної спільноти в даній державі, підлягає простому взяттю під варту, або за пом'якшуючих обставин – штрафу. Однак, вказану норму було скасовано у квітні 2017 р. в рамках виконання рекомендації ЄС і Ради Європи. [98, с. 127].

Кримінальні кодекси Франції, Іспанії та Швеції також не містять спеціальних норм, присвячених розглядуваному питанню. Разом із цим, окремі склади кримінальних правопорушень у якості ознак суб'єктивної сторони закріплюють такий мотив їх вчинення, як релігійні переконання.

Що стосується кримінального законодавства Франції, то це єдина із досліджуваних держав, де в Конституції прямо вказано про її світськість[115]. А посягання на особисті права та свободи людини та громадянина, серед яких численна кількість загально-кримінальних складів кримінальних

правопорушень, які тою чи іншою мірою пов'язані із релігійними питаннями життєдіяльності людини, визначені в цій державі головним об'єктом кримінально-правової охорони. Крім того, фактична чи уявна приналежність потерпілого до тої чи іншої релігії розглядається законодавцем Франції, як обтяжуюча обставина. При цьому, дивує та обставина, що Кримінальний закон Франції не встановлює відповідальності за перешкоджання реалізації права на свободу совісті та віросповідання[115]. Тобто фактично встановлюючи принцип світськості, кримінально-правовими приписами кримінальне законодавство Франції його не захищає.

Разом із цим у КК Франції містяться норми, які певною мірою торкаються розглядуваної нами проблематики. Такими є ст. R. 625-7 КК Франції, яка визнає кримінально караним «не публічне підбурювання до дискримінації, ненависті чи насилля щодо якоїсь особи чи групи осіб у зв'язку з їх походженням чи приналежністю або неприналежністю, реальною чи допустимою до певної етнічної групи, нації, раси чи релігії».

Схожі положення містяться і у ст. 8 гл. 16 КК Швеції, яка вказує, що кримінальній відповідальності повинна підлягати «особа, яка в поширеній заяві чи повідомленні погрожує чи виражає неповагу до національної, етнічної чи іншої подібної групи людей з посиланням на...чи релігійні переконання»

Відповідно до ч. 5 ст. 197 КК Іспанії, злочинним визначено діяння особи, яка «з метою розкриття таємних відомостей чи порушення недоторканості приватного життя іншої особи без її відома заволодіє її паперами, листами, повідомленнями по електронній пошті чи іншими документами або перехоплює її телефонні розмови, чи використовує різні технічні засоби для прослуховування, передачі, запису чи відтворення звуку чи зображення або інші засоби зв'язку, якщо при цьому були розкриті відомості особистого характеру, проявляючи ідеології, релігію, вірування...".

Переходячи до правового аналізу тих 19 держав, кримінальне законодавство яких в тій чи іншій формі містить положення, присвячені кримінально-правовій охороні права на свободу релігії, то варто сказати, що

рівність прав людини і громадянина відповідно до міжнародно правових стандартів, охороняють 8 (вісім) із розглянутих 19 (19) держав, встановлюючи кримінальну відповідальність за дискримінацію по ознаці відношення особи до релігії.

І хоча такі кримінально-правові норми здебільшого притаманні державам Західної Європи, правова доктрина яких власне і ґрунтується поставлені в пріоритет тих прав і свобод, які визначені у загальнообов'язкових міжнародно-правових актах, вони притаманні і іншим державам. Зокрема, містяться у Гл. 25, ст. 194 КК Республіки Польща[106], Гл. 11 ст. 125 КК Республіки Хорватія[107], Гл. 11 ст. 11 КК Фінляндської Республіки[114], Розділ V ст. 137 d КК Королівства Нідерланди[30], Розділ 21, Гл. 4.1. ст. 510, 511, 512, 515 КК Королівства Іспанія[99], Розділ 18, Гл. 5 ст. 338 КК Князівства Андорра[29], Гл. 25 ст. 170 КК Литовської Республіки[31] та у кримінальному Законодавстві Швейцарської Конфедерації [117].

При цьому, важливо відмітити, що поняття «дискримінація» про яке іде мова потрібно розглядати в широкому значенні, як «позитивну» (надання різного роду переваг) та «негативну» (обмеження в правах) дискримінацію. А також у вузькому, що охоплює лише один із вказаних аспектів.

Про дискримінацію в широкому її значенні згадується наприклад у Кримінальному Законі Швейцарії і Андрони. Кримінальна відповідальність за «позитивну» дискримінацію, як це є в Україні, передбачена і в такій державі, як Хорватія. А от «негативна» дискримінація є кримінально-караною в Польщі та Литві.

Кримінально-правовий аналіз вказаних норм дозволяє говорити про те, що майже у всіх перерахованих випадках таке діяння, як дискримінація за ознаками віросповідання віднесена здебільшого до числа кримінальних правопорушень проти особи, її прав та свобод.

Так, наприклад, у КК Швейцарії кримінально-правовий захист від дискримінації за ознаками належності до релігії забезпечується положеннями спеціальної ст. 261 Кримінального Закону, яка містить назву «Порушення

свободи віросповідання та релігії». Ця норма кримінально-карними називає цілий перелік дій, які порушують або обмежують право особи на свободу віросповідання. Зокрема такими є: приниження релігійних переконань або глузування над ними, осквернення предметів релігійного шанування, зловмисне перешкоджання гарантованій Конституцією релігійній дії або публічне глузування з неї, осквернення місць або предмета, які стосуються визнаної законом релігії або визнаної законом релігійної діяльності. І фактично, як про це вказує О.С. Островський КК Швейцарії усі склади кримінальних правопорушень проти прав особи на свободу віросповідання включив в одну статтю. [163, с. 39-42].

А наприклад у КК Литовської Республіки такі діяння, як дискримінація за національною, расовою, статевою, соціальною, релігійною, іншою груповою належністю (ст. 169) разом із розпалювання ворожнечі проти будь-якої національної, расової, статевої, етнічної, релігійної або іншої групи людей (ст. 170) та перешкоджання здійсненню релігійних обрядів або релігійних свят (ст. 171) розміщені у главі XXV під назвою: «Злочини і кримінальні проступки проти рівноправності особи і свободи совісті»[163, с. 38-40].

Однак є і виключення із цього правила. Зокрема, наприклад, в Нідерландах дискримінація міститься серед кримінальних правопорушень, що посягають на суспільний порядок. А у Франції віднесена до числа військових кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень проти миру та безпеки людства.

Цікавим у цьому аспекті є досвід Хорватії. Зокрема, ст. 100 КК Хорватії містить дві частини, одна із яких присвячена питанням кримінальної відповідальності серед іншого за позбавлення права релігійної громади на публічне надання релігійних послуг, на заснування шкіл, інших освітніх установ, інститутів, соціальних і благодійних установ, які засновуються і діють відповідно до закону [138]

Зосереджуючи увагу на тих державах, законодавство яких передбачає кримінальну відповідальність за перешкоджання реалізації права на свободу

віросповідання, варто зупинитися і на тій групі держав, які передбачають кримінальну відповідальність безпосередньо за перешкоджання реалізації права на свободу віросповідання. Такі кримінально-правові приписи містяться у 18 з проаналізованих держав.

При цьому, як це вже було сказано вище, підхід законодавця цих держав до питання, в якому саме Розділі чи Главі кримінального Закону потрібно розміщувати відповідні кримінально-правові норми є неоднаковим.

Зокрема, такі норми містяться серед кримінальних правопорушень проти: *Особи, її прав та свобод* (наприклад у Польщі, Хорватії, Чехії, Кубі, Іспанії, Литві та Словаччині); *Суспільства та/або держави* (Швейцарія, Фінляндія, Нідерланди, Австрія, Німеччина, Португалія, Андорра); *Проти релігії* (у Болгарії, Бангладеш, Ізраїлі, Пакистані, Греції, Латвії).

Так, у першому варіанті об'єктивації розглядуваних прав в кримінальному законодавстві зарубіжних держав, найбільш вдалим буде приклад кримінального законодавства вже згадуваної нами вище Республіки Польщі. І першим на що хочеться звернути увагу є те, що кримінально-правові норми цієї держави регулюють поведінку особи в сфері реалізації права на свободу совісті і віросповідання, а не охорону та захист предметів культу - релігійних споруд, культових будинків чи релігійних святинь. Кримінально-правові норми, які б встановлювали відповідальність за пошкодження предметів культу, як це сьогодні передбачено у ст.ст. 178, 179 КК України у Польщі відсутні.

Попри це, а також інші незначні відмінності (КК Польщі у ст. 194 передбачає захист прав атеїстів, а також у ст. 195 деталізує види обрядів) кримінальне законодавство Республіки Польща за змістом складів злочинів проти свободи совісті й віросповідання майже збігаються із приписами вітчизняного кримінального законодавства.

Зокрема, у Главі XXIV КК Польщі містяться такі склади кримінальних правопорушень, як: обмеження прав людини в зв'язку з її належністю до релігії або неналежністю до якої-небудь релігії (ст. 194); злісне перешкоджання

релігійній діяльності церкви або іншого віросповідного союзу, що має врегульоване правове положення (§1 ст.195); злісне перешкоджання похованню, святковим або траурним обрядам (§2 ст.195); образа релігійних почуттів інших осіб, публічна образа предметів релігійного шанування або місць, які призначені для публічного відправлення релігійних обрядів (ст. 196) [163].

Ведучи мову про очевидну схожість кримінального законодавства України і Польщі у питанні забезпечення свободи віросповідання, можна зробити припущення, що така модель могла б стати прикладом запозичення.

Серед держав, кримінальне законодавство яких захищає право особи на свободу віросповідання в рамках посягань на суспільство та державу можна навести КК Австрії. Зокрема, у розділі 8 під назвою: «Злочинні діяння проти релігійного спокою та спокою померлих», вміщуються такі діяння, як «Дискредитація релігійного вчення» §188, «Порушення відправлення релігійних обрядів» §189, «Наруга над могилою» §190, «Перешкоджання похоронному обряду» §191 [103].

У вказаних положеннях КК Австрії також прослідковується певна схожість із чинним КК України. Зокрема, положення ст. 180 КК України, якими передбачена кримінальна відповідальність за перешкоджання здійснення релігійних обрядів має спільні риси із положеннями §191 КК Австрії, яка деталізує похоронний обряд, який власне і знаходиться під кримінально-правовою охороною. Також схожими на перших погляд є і правові приписи, які стосуються відповідальності за наругу над могилою. Цікаво, що цей вид діяння за КК Австрії віднесено саме до системи кримінальних правопорушень проти релігійного спокою та спокою померлих, в той час, як за чинним КК України таке діяння передбачене ст. 297 КК України, серед кримінальних правопорушень, які посягають на громадський порядок та моральність.

Разом із цим у КК Австрії міститься механізм, запровадження якого у чинне кримінальне законодавство України може мати вирішальне значення в умовах тих релігійних протистоянь, які сьогодні відбуваються в Україні. Іде

мова про положення «Дискредитація релігійного вчення» §188. На думку О.С. Островського, з якою цілком можна погодитися, захист релігійного вчення від осквернення, образливих і принизливих дій на прикладі §188 КК Австрії може бути застосовано для вдосконалення чинного КК України[163, с. 40].

Кримінальний кодекс Німеччини вміщує відповідні кримінально-правові норми у розділі 11, який має назву «Злочини, що стосуються світогляду та релігії». У ньому, зокрема, передбачено кримінальну відповідальність за такі діяння, як образа віросповідання, релігійних громад і світоглядних об'єднань; публічне приниження (образа) будь-яким способом змісту релігійних переконань або світогляду іншого, якщо такі дії викликають порушення громадського порядку; та публічне приниження (образа) церкви; вчинення образливого бешкету в місці, яке призначено для проведення богослужіння релігійної громади, що діє на території держави та інші [113].

Кримінальне законодавство Німеччини у досліджуваному питанні становить інтерес і у тому сенсі, що підхід до захисту правовідносин у сфері віросповідання відгукується з тими підходами до розуміння сутності поняття релігії та віросповідання, які ми висловили раніше у роботі. Зокрема, передусім законодавець захищає релігійні переконання особи, як прояв свободи її світогляду. Зокрема іде мова про захист церкви та її представників як уособлення певної релігії. Далі під кримінально-правовою охороною знаходиться порядок здійснення релігійної діяльності та захист місць проведення релігійної діяльності. І нарешті - захист основних проявів реалізації права на свободу віросповідання у формі здійснення релігійних обрядів.

Таким чином передусім кримінально-правовій охороні підлягає саме таке явище як релігія, що КК України є сьогодні не притаманним.

Продовжуючи, варто вказати і на досвід правового регулювання відносин віросповідання у КК Республіки Болгарія. Так, КК Болгарії передбачає окремий розділ II під назвою «Злочини проти віросповідання», яким передбачено кримінальну відповідальність за такі три кримінальні правопорушення, як: 1) проповідування ненависті на релігійному ґрунті усно, у пресі, шляхом дій або

іншим способом (ст. 164); 2) перешкоджання громадянам вільно сповідувати свою віру або здійснювати релігійні обряди (ч. 1 ст. 165); примушування іншої особи брати участь у релігійних обрядах і службах (ч. 2 ст. 165); напад, вчинений проти групи населення, окремих громадян або їх майна у зв'язку з їх релігійною приналежністю (ч. 3 ст. 165); 3) створення на релігійному ґрунті політичної організації або хто усно, у пресі, шляхом дій або іншим способом використовує церкву або релігію з метою пропаганди проти влади або її діяльності (ст. 166) [104].

Як бачимо, у КК Болгарії не зважаючи на назву розділу більш широкої об'єктивації у кримінально-правових приписах знаходить саме свобода релігії. Це і свобода вибору релігії, і свободу сповідання релігії (власне віросповідання), і свобода відправлення релігійних культів.

Таке відображення і нормативне закріплення розуміння свободи релігії та її співвідношення із свободою віросповідання, є на наш погляд вдалим і таким, що може буде запозичений.

Окремої уваги в питанні законодавчого регулювання досліджуваного питання заслуговують і такі держави, як Алжир та Литва. Так, у кримінальному законі Алжира де державною релігією є іслам, виокремлюються кримінальні правопорушення проти громадського порядку, а саме – посягання на Коран, національну емблему та священні місця поклоніння. Також встановлена відповідальність за образу Пророка, посланників Бога, а також інших догм та заповідей ісламу[7].

В Латвії, на відміну від вказаних вище випадків, діє принцип відокремлення церкви від держави, окремі релігійні об'єднання все ж мають привілейований статус. Зокрема, іде мова про Латвійську євангелічно-лютеранську церкву, яка має статус традиційної релігійної організації в силу свого тривалого існування на території Латвії[78] чи Латвійську Православну Церкву[6]. З огляду на вказане, кримінальне законодавство Латвії тлумачить досліджуване право дещо ширше. Так, ст. 150 КК Латвії якого криміналізує «пряме чи непряме обмеження прав осіб, створення будь-яких переваг для осіб

у зв'язку з їх ставленням до релігії, за винятком діяльності в установах релігійних конфесій, а також образу релігійних почуттів осіб чи розпалення ворожнечі у зв'язку з їх ставленням до релігії чи атеїзму [100].

Продовжуючи розгляд питання кримінально-правової охорони свободи віросповідання за законодавством окремих держав, для вирішення завдань цього дослідження, потрібно вказати, що встановлення кримінальної відповідальності за образу релігійних почуттів віруючого за аналогією із положеннями ст. 161 КК України (ст. 161 КК України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками») міститься наприклад в таких державах, як Пакистан, Бангладеш, Ізраїль, Греція, Польща та Латвія. В той самий час у багатьох державах Європи спостерігається практика декриміналізації таких діянь.

Так, наприклад у Нідерландах норма, яка б передбачала кримінальну відповідальність за образу релігійних почуттів, була декриміналізована в 2014 р.[12], а в Норвегії та на Мальті в 2015 р.[10] та 2016 р.[10] відповідно.

В тих же державах, де схожі кримінально-правові норми продовжують діяти, як це є в Україні, законодавець не дає чітких визначень таким поняттям, як «релігійні почуття» та «віруючі» [3]. Вказана проблематика додатково посилюється і тим, що категоріальний апарат з окресленої тематики вміщує в себе і такі поняття, як «образа релігійних почуттів», «образа релігії» та «богохульство».

Складність полягає у тому, що вони мають оціночний характер і провести їх розмежування доволі проблематично. А це має важливе значення в тому сенсі, що окремі держави встановлюють кримінальну відповідальність за «богохульство».

Так, наприклад у Параграфі 76 Глави 6 Конституції Фінляндії проголошується, що приписи про організацію євангелічно-лютеранської церкви та управління нею містяться у Законі про церкву». Однак, Незважаючи на визначений статус церкви Конституцією Фінляндії гарантується кожному

свободу релігії та совісті і при цьому вважати, що якомусь релігійному об'єднанню надається спеціальний правовий статус підстав вважати нема[62].

Разом із цим, в цій державі лишається відкритим питання відповідальності за «богохульство». Так, у ст. 10 КК Фінляндії передбачена відповідальність за публічне богохульство проти Бога та публічне осквернення того, що церква та релігійна спільнота вважають священними. При цьому, у 2003 році у редакції вказаної статті хоч і відбулися зміни, та стосувалися вони не декриміналізації вказаного діяння, а лише відміни галузевого Закону, на який у диспозиції вказаної статті є посилання[3]

Кримінальний кодекс Пакистану, де більшість населення вважається мусульманами [1], а іслам відповідно до Конституції цієї держави визнаний державною релігією, містить цілу главу, присвячену кримінальним правопорушенням, пов'язаним із релігією. До числа богохульних діянь у кримінальному законодавстві цієї держави відносяться осквернення місць релігійного поклоніння в цілях образи будь-якого класу осіб (Гл. 15 ст. 295), образа релігійних почуттів будь-якого класу осіб (ст. 295 А) та будь-якої людини (ст. 298), порушення колективного порядку відправлення релігійних обрядів (ст. 296) серед яких і поховальні обряди (ст. 297) [97].

Окремо стоять питання, пов'язані із кримінальною відповідальністю так званого спеціального суб'єкта, а саме – представників інших релігійних меншин. Їм, наприклад, заборонено видавати себе за мусульман, поширювати свою віру чи іншим чином ображати релігійні почуття мусульман (ст. 298 С). Також, вони підлягають кримінальній відповідальності за неправильне згадування чи опис святих для ісламу персонажей чи місць, публічне читання молитви чи справлення обрядів (ст. 298 В).

З огляду на вказане стає зрозуміло, що саме релігія - іслам є визначальним в регулюванні життя у Пакистані. Відтак, діяння, які посягають на основи ісламу по суті створюють загрозу для нормального функціонування цієї держави та її суспільства, хоч і розміщені у Розділі під назвою «Кримінальні правопорушення пов'язані із релігією».

Дуже схожою є ситуація в Народній Республіці Бангладеш, де на рівні Конституції держави визначено такий принцип державної політики, як «абсолютна довіра та віра в Аллаха» [101]. Відтак, як і в розглядуваному вище випадку, об'єктом кримінально-правової охорони діянь, пов'язаних із релігією фактично є нормальне функціонування держави та суспільства. При цьому, розглядувані діяння, як і в кримінальному законодавстві Пакистану, розміщені у Розділі під назвою «Кримінальні правопорушення пов'язані із релігією».

Продовжуючи мову про кримінальну відповідальність за богохульство звернемося до Кримінального законодавства Алжира, яке до кримінальних правопорушень проти держави відносить таке діяння, як осквернення Пророка, Божого посланника, а також осквернення (образу, опорочення) догм та законів ісламу. З огляду на визнання ісламу державною релігією, в Алжирі в державних установах забороняється практика поведінки, яка суперечить ісламській моралі [7]. При цьому, у ст. 36 Конституції Алжиру гарантується свобода совісті [77].

Що стосується таких діянь, як образа релігії чи релігійних переконань то вони також характеризується певними особливостями. Зокрема, в Німеччині образа релігії, релігійних почуттів, переконань, релігійних чи ідеологічних об'єднань та їх звичаїв відноситься до числа кримінальних правопорушень пов'язаних із релігійними переконаннями. При цьому вказане діяння вважається кримінальним правопорушенням лише за умови, якщо воно порушує суспільний порядок. Таке конструювання диспозиції статті вказує не лише на матеріальний склад цього кримінального правопорушення, а і на те, що встановлюючи вказану кримінально-правову заборону законодавець в першу чергу охороняє саме суспільний порядок.

У Греції таке діяння, як пошкодження чи осквернення місць поклоніння чи священного об'єкта будь-якої релігії в цілях осквернення останньої міститься в схожому за своєю назвою розділі: «Кримінальні правопорушення що релігії». При цьому, у межах КК Греції зазначений розділ є складовим елементом Глави під назвою «Кримінальні правопорушення, які заподіюють шкоду суспільству» [96].

Пояснюється це зокрема тим, що православна релігія у Греції хоч і не виділяється як окремий об'єкт кримінально-правової охорони (ст. 13 Конституції Грецької Республіки визначає свободу релігій), та з огляду на домінуючу у суспільстві роль є невід'ємною частиною його нормального функціонування. Про визначальну роль вказаної релігії говорить наприклад той факт, що президент Греції повинен сповідувати лише православ'я, про що він зокрема згадує складаючи присягу. Також про визначальний вплив цієї релігії на політичне життя суспільства та держави вказує і визначення релігійного цензу на зайняття посади у Парламенті Греції.

Окремо потрібно згадати в рамках досліджуваного питання і кримінальне законодавство такої держави як Ізраїль, де нараховується близько десяти норм присвячених діям, пов'язаним із релігією. Всі вони об'єднані в Розділі кримінальні правопорушення, якого завдають шкоду державі та суспільству. В межах цих діянь, виділяють зокрема – кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті; образу релігійних почуттів та традицій; образу віросповідання, шляхом пошкодження чи осквернення місць справлення релігійного культу чи релігійних предметів. А також таке діяння, як отримання чи давання винагороди за перехід в іншу віру [95].

Отже, бачимо, що чинне кримінальне законодавство зарубіжних держав у питанні кримінально-правової охорони свободи віросповідання умовно мають два варіанти підходу: нейтральний та позитивний.

Нейтральний курс полягає у тому, що держава декларує у національних нормативно-правових актах право громадян на свободу віросповідання та окреслює межі цього права, не втручається в нього та охороняє його. Разом із цим, реалізація особою право на свободу віросповідання не допускає можливості впливу на діяльність самої держави.

В свою чергу, позитивне відношення держави до сповідання її громадянами релігії, передбачає такі різновиди:

1) із встановленням державної релігії чи церкви, як це наприклад в Пакистані (державна релігія іслам), Греції (державна релігія православ'я) чи в Данії (державна церква євангелічно-лютеранська);

2) офіційне надання окремим релігіям, релігійним об'єднанням чи церквам особливого правового статусу, що проявляється в різного роду привілеях і взаємозв'язків з державою, шляхом установаження їх у якості офіційних (державних) релігій чи церков або ж без такого (наприклад Польща, Австрія, Португалія та інші.)

3) формально не надаючи окремим релігіям чи церквам привілеїв, однак взаємодіючи із ними на взаємовигідних умовах в різних сферах життя суспільства [85]. (Швейцарія). До вказаної категорії доцільно віднести на наше переконання і Україну, про що буде іти мова далі, у наступних Розділах цього дослідження.

Варто сказати, що за логікою речей має існувати і третій - негативний підхід, який полягає у забороні діяльності будь-яких релігійних об'єднань і будь-якого вираження громадянами свого відношення до релігії. Однак таких підхід не характерний для розглядуваних нами вище держав.

Отже, вивчення досвіду зарубіжних держав, дозволяє дійти висновку, що свобода віросповідання майже завжди у тому чи іншому вигляді виступає об'єктом кримінально-правової охорони. Разом із цим це поняття тісно пов'язане із більш широким поняттям – «релігія». Не зважаючи на те, що остання у більшості із досліджуваних держав не є окремим об'єктом кримінально-правової охорони, вона виступає або формою реалізації права на свободу совісті, або ж фактором через який можливим є порушення громадського порядку і який впливає на нормальне функціонування суспільства.

Право на свободу совісті і віросповідання та рівність прав і свобод людини і громадянина незалежно від її релігійних переконань охороняються більшістю проаналізованих держав. Лише в чотирьох із проаналізованих державах кримінальної відповідальності за дискримінацію або ж

перешкоджання реалізації права на свободу совісті чи віросповідання не має. При цьому, попри відсутність криміналізації спеціальних правових приписів, кримінальне законодавство цих держав все ж має механізми реагування на прояви порушень права на свободу релігії та віросповідання, зокрема.

Що стосується переліку діянь, які підлягають кримінально-правовій охороні у цій сфері, то він є доволі широким і залежить від кримінально-правової традиції та особливостей кожної конкретної держави. Серед них мають місце такі діяння, як дискримінація, богохульство, образа релігійних почуттів, перешкоджання у відправленні релігійного культу, публічна зневага об'єктів релігійного вірування, осквернення релігійних святинь та інші.

При цьому не зважаючи на відсутність одностайності у визначенні які саме діяння варто криміналізувати, можливим видається класифікувати кримінально-правові приписи розглядуваних держав за об'єктом кримінально-правової охорони. Це як суто релігійні, так і близькі із ними суспільні відносини (блага), а саме: права і свободи людини і громадянин; нормальне функціонування суспільства і держави; громадський порядок та/або громадська безпека.

Висновки до Розділу 1.

Проблематика реалізації права людини на свободу віросповідання не є новою для науки кримінального права України. Разом із цим, прослідковується залежність обсягу, змісту та спрямованості розвитку правової думки у цьому питанні від низки соціально-економічних, політичних та історичних періодів існування нашої держави.

Зокрема, з'ясовано, що друге десятиліття 2000-х років, характеризується активним розвитком вітчизняної кримінально-правової думки у питанні забезпечення права особи на свободу віросповідання та тяжінням до пануючих у той період на міжнародному рівні тенденцій по утвердженню та забезпеченню прав людини і громадянина, загалом. Натомість низка подій, які

відбулися в Україні після 2014 року негативно відобразилися на науковій розробленості питань кримінально-правового захисту свободи віросповідання. Суттєво послабився інтерес науковців до цієї тематики у період після 2018 року, а за період 2020-2024 років дослідження присвячені питанням захисту свободи віросповідання в Україні майже відсутні.

У зв'язку із цим, зауважено, що проблематика забезпечення та захисту права людини на свободу віросповідання залишається сьогодні надзвичайно актуальною, а цілий комплекс проблемних питань, потребуються свого вирішення.

З'ясовано, що у Кримінальному кодексі України є ціла низка положень, які покликані забезпечувати право особи на свободу віросповідання, серед яких можна назвати: ст. 161 КК України, ст. 178 КК України, ст. 179 КК України, ст. 180 КК України, ст. 181 КК України, ст. 300 КК України, ст. 442 КК, ч. 1 ст. 442-1, а також ч. 2 ст. 110 КК України, п.14 ч. 2 ст. 115 КК України, ч. 2 ст. 121 КК України, ч. 2 ст. 122 КК України, ч. 2 ст. 126 КК України, ч. 2 ст. 127 КК України та ч. 2 ст. 129 КК України.

Разом із цим, звертається увага на той факт, що прямої згадки про «свободу віросповідання», у вказаних нормах не міститься. Натомість згадується про «релігійні почуття», «релігійні переконання» та «релігійні права», що можна об'єднати під одним поняттям – «свобода релігії».

Констатовано, що такий стан речей обумовлений розбіжностями у категоріальному апараті, яким послуговується чинне міжнародне та національне законодавство України у питанні захисту права особи на свободу віросповідання. Так, положення міжнародно-правових актів під час імплементації у ст. 35 Конституції України втратили свій першочерговий вигляд і закріплені в Основному Законі у дещо видозміненому вигляді. Зокрема, право кожного на «свободу думки, совісті та віросповідання (релігії)» трансформувалося в право на «свободу світогляду і віросповідання». Подібні розбіжності прослідковуються і на рівні національного законодавства, зокрема, термінологічні відмінності є між нормами Основного та спеціального Законів.

Так, останній замість поняття «право на свободу світогляду і віросповідання»» послуговується лише поняттям «свобода совісті».

Разом з цим, на підставі детального аналізу диспозицій статей Особливої частини КК України зроблено висновок, що така правова категорія, як «свобода віросповідання», з огляду на її змістовну складову, є частиною більш широкого поняття, а саме - «свобода релігії». Відтак, Кримінальний Закон в цьому питанні, хоча і є більш наближеним до положень міжнародного права, все ж відповідає положеннями Конституції України, що загалом, вказує на узгодженість всіх цих норм між собою.

За результатами дослідження зарубіжного досвіду кримінально-правової охорони свободи віросповідання, з'ясовано, що право на свободу совісті і віросповідання у тому чи іншому вигляді охороняються більшістю зарубіжних держав.

При цьому, встановлено, що забезпечення захисту права особи на свободу віросповідання у зарубіжних державах передбачає два підходи: нейтральний та позитивний. Перший полягає у тому, що держава декларує у національних нормативно-правових актах право громадян на свободу віросповідання та окреслює межі цього права, не втручається в нього та охороняє його. Разом із цим, реалізація особою права на свободу віросповідання не допускає можливості впливу на діяльність самої держави. В свою чергу, позитивне відношення держави до сповідання її громадянами релігії, передбачає такі різновиди: 1) із встановленням державної релігії чи церкви; 2) офіційне надання окремим релігіям, релігійним об'єднанням чи церквам особливого правового статусу, що проявляється в різного роду привілеях і взаємозв'язків з державою, шляхом установаження їх у якості офіційних (державних) релігій чи церков або ж без такого; 3) формально не надаючи окремим релігіям чи церквам привілеїв, держава однак взаємодіє із ними на взаємовигідних умовах в різних сферах життя суспільства.

З'ясовано, що безпосередньо перелік діянь, які підлягають кримінально-правовій охороні у цій сфері є доволі широким і залежить від кримінально-

правової традиції та особливостей кожної конкретної держави. Серед них мають місце такі діяння, як дискримінація, богохульство, образа релігійних почуттів, перешкоджання у відправленні релігійного культу, публічна зневага об'єктів релігійного вірування, осквернення релігійних святинь та інші. При цьому, у тих державах, які безпосередньо не криміналізують діяння у сфері захисту права на свободу віросповідання, механізми реагування на порушення цього права все ж є. І здійснюється такий захист шляхом закріплення в якості суб'єктивної сторони окремих складів кримінальних правопорушень такої ознаки, як вчинення їх з релігійних мотивів.

РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОХОРОНОЮ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Об'єктивні ознаки складів правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні

Кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення за усталеною традицією науки кримінального права становить собою опис, визначення істотних, характерних його особливостей та ознак; система відомостей про істотні, характерні особливості та ознаки кримінального правопорушення. На думку А. Вознюка кримінально-правова характеристика повинна включати елементи, необхідні для правильної кваліфікації кримінального правопорушення, зокрема: 1) склад кримінального правопорушення; 2) кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення; 3) характер (вид та розмір) покарання за кримінальне правопорушення; 4) спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності або обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння [34, с.с. 155, 157].

У цьому розділі дисертації увага буде зосереджена на об'єктивних та суб'єктивних ознаках складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні, як базових елементів їх кримінально-правової характеристики. Інші елементи такої характеристики буде наведено та розкрито у наступній структурній частині дослідження.

Насамперед, варто спробувати обґрунтувати вжите у дисертації словосполучення «правопорушення, пов'язані з охороною свободи віросповідання». Насамперед, йдеться саме про кримінальні правопорушення, оскільки кримінально-правова характеристика стосується саме їх. По-друге, у дослідженні вирішено не користуватися як родовим поняттям «кримінальні правопорушення, які посягають на свободу віросповідання, оскільки у системі Особливої частини КК України відсутній такий родовий об'єкт кримінально-

правової охорони, він лише у декількох з кримінальних правопорушень виступає як складова так званого видового об'єкта. Крім того, частина посягань, які є предметом цієї дисертації, відносини з приводу реалізації свободи віросповідання, містять як додаткову складову безпосереднього об'єкта і прямо не заподіюють йому шкоду. Тому, характеризуючи відповідну систему посягань, ми користуємося названим словосполученням.

У попередніх частинах роботи сукупність кримінальних правопорушень, які є предметом цієї дисертації, було окреслено. Як бачимо, вони містяться у різних розділах Особливої частини КК України, є різними за своїми конструкціями та складно піддаються систематизації. Однак, незважаючи на це, у роботу обґрунтовується можливість та доцільність їх сукупної кримінально-правової характеристики. Такий підхід надасть, як видається, можливості переконатися у повноті кримінально-правової охорони свободи віросповідання, виявити суперечності та надмір відповідної регламентації, її можливі прогалини.

У третьому розділі дисертації також будуть запропоновані складові елементи кримінально-правової характеристики правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні. Такий відокремлений розгляд цих елементів обумовлено доцільністю виокремлення статичного та динамічного аспектів відповідної характеристики. Так, об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів входять у першу, статичну групу елементів, які необхідно описати насамперед. Вже після цього логіка дослідження обумовлює перехід до характеристики динамічних елементів.

Традиційно, кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення розпочинається із аналізу його об'єктивних ознак. Першим елементом складу, який піддається аналізу, є об'єкт кримінального правопорушення. Його першість визначається тим значенням, який об'єкт відіграє у структурі складу кримінального правопорушення та системоутворюючими властивостями цього елемента.

Щодо самого поняття об'єкта кримінального правопорушення, теорія кримінального права не має єдиного концепту, який би безспірно сприймався всіма вченими. Це й не дивно, оскільки досліджуване явище настільки багатогранне, що домовитись про те, що страждає у випадку вчинення кримінального правопорушення, до сих пір не вдалося.

Радянська кримінально-правова доктрина впритул наблизилася до єдності позицій у розумінні поняття об'єкта кримінального правопорушення, визначаючи його як ті найбільш важливі суспільні відносини, які поставлені під охорону кримінальним законодавством держави [83]. Однак і у межах загальноприйнятої позиції спостерігалися розбіжності у нюансах. Так, об'єктом кримінального правопорушення, на думку С. Лихової визначалися ті відносини, які склалися у суспільстві між окремими його членами та їх об'єднаннями, та які в інтересах усього суспільства піддані нормативному регулюванню, тобто правовідносини[127].

Відновлення української незалежності на початку 90-х років XX століття стало передумовою перегляду усталених позицій, характерною ознакою чого було несприйняття радянської доктрини панування діалектичного матеріалізму. У зв'язку з цим почали з'являтися нові та відновлюватися наявні раніше підходи до поняття об'єкта кримінального правопорушення. За підрахунками вчених, в Україні наявні 6-8 концепцій об'єкта кримінального правопорушення [33, с. 60; , с. 77-88]. При цьому різні концепції об'єкта кримінального правопорушення можуть і не перебувати у відносинах критичної суперечності. Так, Є. Фесенко, будучи прихильником концепції «об'єкт кримінального правопорушення – цінності», вказував, що висловлені ним же критичні зауваження щодо концепції, яка визначає об'єктом злочину лише суспільні відносини, не означає, що такі відносини зовсім не мають значення для моделювання складу злочину. Навпаки, зазначає автор, функції суспільних відносин у вказаному аспекті дуже важливі [213, с.64].

Підтримуючи наведений підхід щодо важливості суспільних відносин у структурі правового регулювання та кримінально-правової охорони, зазначимо,

що найбільш утилітарною та застосовною для кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання, є інтегрований підхід, який відстоюється, зокрема у працях М. Мазура. Так, автор зазначив, що об'єктом кримінального правопорушення можуть бути і суспільні відносини (правовідносини), і цінності, і блага, й інтереси тощо. Головне – це те, щоб з огляду на свою найвищу соціальну значимість, будь-який із зазначених елементів перебував під охороною кримінального закону та щодо нього здійснювалась кримінально-протиправна поведінка і йому завдавалась або могла бути завдана істотна шкода [136, с. 50-64].

У випадку, що є предметом нашого дослідження, інтегрований підхід дає можливість таку цінність як свобода віросповідання, визначена у попередньому розділі дисертації, визначити як цінність, що підлягає кримінально-правовій охороні. Водночас, об'єктом посягання, кримінального правопорушення можуть виступати суспільні відносини, які спрямовані на реалізацію свободи віросповідання і різноманітних своїх проявах. Це забезпечить конструктивне уявлення про об'єкт кримінальних правопорушень, які пов'язані з охороною свободи віросповідання, адже концепція «об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини» дає можливість розкласти об'єкт посягання на структурні елементи, виокремити ті елементи суспільних відносини, які безпосередньо зазнають шкоди у результаті посягання, відшукати місце предмету кримінального правопорушення у структурі його об'єкта та, в кінцевому підсумку, описати механізм заподіяння шкоди об'єктові та звести всі кримінальні правопорушення, які пов'язані з охороною свободи віросповідання у певну систему.

У спеціальній літературі щодо поняття тих відносин, яким заподіюється шкода посяганнями, які пов'язані із охороною свободи віросповідання, немає єдності позицій. Це й не дивно, оскільки як впливає з проведеного нами у підрозділі 1.2. дисертації поняття віросповідання, складність визначення змісту

цього явища відбивається і на складності визначення об'єктів відповідних складів кримінальних правопорушень.

Так, можна зустріти цілком абстрактні формулювання, які допускають об'єднання багатьох кримінальних правопорушень у одну групу на підставі подібності або єдності об'єкта посягання. О. Ковтун з цього приводу зазначає: на нашу думку, «релігійні права» та «право на свободу віросповідання» є майже тотожними, а точніше, співвідносяться як ціле та частина, тому саме право на свободу віросповідання можна розглядати як видовий об'єкт цієї групи кримінальних правопорушень. Вони є різними за своєю структурою, побудовою диспозицій, суспільною небезпекою, у них різні безпосередні об'єкти, але у своїй сукупності усі вони так чи інакше, різними способами наносять шкоду релігійним правам людини [69, с. 225].

Л. Ярмол, не говорячи про об'єкт кримінально-правової охорони, але про явище, яке є предметом нашого дослідження, резюмує, що існують дві свободи, оснований на вірі – це свобода віровизнання та свобода віросповідання, які є природними правами людини. Свобода віровизнання передбачає можливість людини вільно обирати об'єкт своєї віри і визначати власне внутрішнє ставлення до нього. Тобто, це внутрішнє самовизначення людини з питань віри. Свобода ж віросповідання як природне право людини – це можливість людини виконувати певні дії або утримуватися від їх реалізації. Так об'єктивується її віровизнання. Правовому регулюванню підлягає лише свобода віросповідання [229, с. 58].

Частина дискусій щодо об'єкта аналізованих у дисертації посягань, лежить у площині розмежування свободи совісті – релігійної свободи та свободи віросповідань, визначенні співвідношення цих понять. Так, І. Швидченко заявляє, що свобода віросповідання і релігійна свобода ширші за поняття свободи совісті, яке, свобода совісті, будучи вужчим, ніж попередні, все ж таки багато глибше за них. У той же час, свобода віросповідання і релігійна свобода – поняття практично ідентичні. Порушення свободи совісті, що охороняється кримінальним правом не ідентичне поняттю «релігійний

злочин», тоді як порушення свободи віросповідання і релігійної свободи, що охороняється кримінальним правом ідентично поняттю «релігійний злочин». Не кожен релігійний злочин, передбачений чинним кримінальним законодавством України безпосередньо посягає на свободу віросповідання, але кожен злочин проти свободи віросповідання одночасно є й релігійним злочином [224, с. 15].

С Лук'янченко наводить обґрунтування діаметрально протилежної позиції, зазначаючи, що зважаючи на викладені позиції та оцінки, ми можемо констатувати, що в правовому вжитку є два терміни, які можуть виступати як суспільні відносини, що становлять об'єкт кримінально-правової охорони в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із реалізацією релігійних потреб особи (релігійно мотивованих), – це «свобода совісті (світогляду)» та «свобода віросповідання». Свобода совісті – це природне право на вільне самовизначення особистості у філософській, політичній, морально-етичній, естетичній та інших сферах життя, а також можливість безперешкодного вибору світогляду як для власного самовизначення, так і самоствердження. В основі свободи совісті (світогляду) покладено визнання гідності людини, повага до її духовного суверенітету, вільного світоглядного й духовного вибору, адже свобода совісті включає все різноманіття форм систем світоглядної орієнтації, світоглядних свобод, а свободу віросповідання варто розглядати як складову частину свободи совісті (світогляду). Однак при цьому свобода совісті (світогляду) є поняттям, скоріше, узагальненим, філософським, етичним, слабо пристосованим до вжитку в правозастосовній практиці. На відміну від «свободи совісті», поняття «свобода віросповідання» закріплено в багатьох правових документах, міжнародних і національних, зокрема в Конституції України [132, с. 322].

Звісно, що всі дискусії ґрунтуються на наповненні понять, співвідношення між якими визначається, конкретним змістом. Так, щодо свободи віросповідання, у кримінально-правовій літературі, зокрема, зазначається, що точки зору можливості застосування цього поняття в

кримінально-правовій теорії та практиці свобода віросповідання – це законодавче гарантоване право особистості вільно, без зовнішнього примусу обирати, сповідувати будь-яку релігію, вільно змінювати свої релігійні уподобання, задовольняти свої релігійні потреби, здійснювати інші культові дії відповідно до своєї релігійної орієнтації. Свобода віросповідання дає право не лише обирати будь-яку релігію, а й не обирати жодної. Тобто право вибору передбачає й право відмови від вибору. Перешкоджання реалізації наведених вище потреб, у тому числі релігійно мотивованих, і становлять сутність суспільної небезпеки такого кримінального правопорушення, як те, що передбачене статтею 161 Кримінального кодексу України. Ця позиція є актуальною також для статей 178 Кримінального кодексу України «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків», 179 Кримінального кодексу України «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь», 180 Кримінального кодексу України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» [132, с. 322-323].

Інший вчений відносно змісту поняття свободи віросповідання власне як об'єкта кримінально-правової охорони зазначив, що пропонуємо об'єктом кримінально-правової охорони статей 178, 179 КК України вважати суспільні відносини, що забезпечують свободу віросповідання, яка включає свободу сповідувати будь-яку релігію, безперешкодно відправляти одноособова чи колегіальне релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність, а основним безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України – порушення встановленого порядку поведінки з релігійними святинями, релігійними спорудами чи культовими будинками щодо збереження, використання цих об'єктів при здійсненні релігійних обрядів для задоволення релігійних потреб віруючих, в тому числі для їхнього духовного виховання. Додатковим об'єктом слід вважати право власності на зазначені об'єкти, тобто право релігійних організацій та громадян володіти, користуватися та розпоряджатися релігійними святинями, релігійними спорудами чи культовими будинками [22, с. 7].

Спробу розв'язати цю фактично світоглядну дискусію, ми запропонували у роботі у попередньому розділі. Говорячи про об'єкт складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання, ми виходитимемо з наступного доведеної вище нами потреби розуміти свободу віросповідання, як природнє, абсолютне, гарантоване державою право людини вільно і відкрито визнавати, сповідувати, а також змінювати свої релігійні вчення, переконання чи погляди. Зміст свободи віросповідання передбачає можливості особи: 1) мати свою віру; 2) безперешкодно і відкрито її визнавати, а також 3) вести своє особисте, сімейне та громадське життя відповідно до основних положень обраного віровчення, тієї чи іншої релігії, конфесії, власних релігійних переконань. А це означає, своєю чергою, можливість безперешкодно реалізовувати кожен складову свободи віросповідання та не зазнавати і зв'язку із такою реалізацією шкоди чи обмеження або порушення інших власних прав.

У кримінально-правовій науці утвердилася думка про те, що свобода віросповідання є видовим об'єктом лише складів злочинів, передбачених ст. 178, ст. 179, ст. 180 та ст. 181 КК України, тоді як у складах, передбачених ст. 161 та ст. 442 КК України, остання не виступає обов'язковим (основним чи додатковим) об'єктом [141, с. 4]. Ми вважаємо такий підхід недостатньо обґрунтованим та аргументованим.

Для того, щоб вірно та повно розкрити питання структури безпосереднього об'єкта кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання, варто, видається, розкрити проблему структури суспільних відносин, які підлягають кримінально-правовій охороні з визначенням змісту їх елементів. Таким чином ми зможемо відобразити механізм заподіяння шкоди цьому об'єктові та розкрити значення конкретних видів відносин у цьому механізмові, а отже й структуру безпосереднього об'єкта.

Загальна структура суспільних відносин відома. До неї входять – суб'єкти, які вступають у відносини; об'єкти чи предмети, з приводу яких суб'єкти вступають у відносини та соціальні зв'язки між суб'єктами, які

вступили у відносини з приводу визначених об'єктів чи предметів. Коли ми говоримо про конкретні суспільні відносини, поставлені під охорону положеннями КК України, ми повинні визначити зміст цих елементів.

Очевидно, що кримінально-правова наука вже містить положення стосовно змісту елементів суспільних відносин, пов'язаних із свободою віросповідання. Так, зокрема, І. Швидченко зазначає, що структуру суспільних відносин, які визнані об'єктом досліджуваних злочинів складають: суб'єкти суспільних відносин – з одного боку, фізична особа, яка сповідує певну релігію чи не сповідує жодної, фізична особа священнослужитель (ч. 2 ст. 180 КК України), юридична особа, яка представляє інтереси групи віруючих, з другого боку – фізична особа, яка порушує відносини з приводу свободи віросповідання; предмет суспільних відносин – встановлене у Конституції України право на свободу віросповідання; соціальний зв'язок полягає у праві одних фізичних осіб-учасників (суб'єктів) суспільних відносин на вільне сповідування релігії чи не сповідування такої і в обов'язку інших фізичних осіб цьому не перешкоджати [224, с. 16-17]. Наведена характеристика видається в цілому обґрунтованою, за винятком важливого моменту, який «перевертає голови на ноги» розуміння об'єкта кримінального правопорушення, пов'язаного з охороною свободи віросповідання.

У попередньому розділі дисертації ми дійшли висновку про те, що свобода віросповідання, окрім іншого, це природне абсолютне право людини. Специфікою абсолютного права є те, що це суб'єктивне право, носіям якого протистоїть невизначена і необмежена кількість зобов'язаних осіб. Зобов'язання при цьому полягає в утриманні від вчинення дій, що порушують абсолютні права [226]. Таким чином, суб'єктний склад відповідних відносин складається з особи, яка є носієм свободи віросповідання, з одного боку, і – всіх інших осіб, які зобов'язані не перешкоджати особі у реалізації свого права, з іншої.

При цьому, залежно від конкретного складу кримінального правопорушення, уповноваженим суб'єктом може бути як будь-яка особа

безвідносно інших ознак, так і так званий спеціальний потерпілий, який крім того що безумовно наділений свободою віросповідання, ще й наділений іншими ознаками, які визначають специфіку реалізації цієї свободи. Так, відомо, що спеціальним потерпілим у складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 180 КК України, є священнослужитель, який піддається примушуванню. Цей склад є типовим зразком, який відображає механізм заподіяння шкоди об'єктові охорони шляхом впливу на суб'єкта відносин. Щодо цього виду потерпілого у теорії кримінального права висловлювалися підходи, спрямовані на тлумаченні відповідних законодавчих положень та удосконалення правового регулювання кримінальної відповідальності за посягання на свободу віросповідання. Так, В. Маркін, вказував, що священнослужителем як потерпілим у складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 180 КК України, потрібно визнавати не лише служителів християнського культу, але й інших осіб, які згідно канонів того чи іншого віровчення наділені правом проведення релігійних обрядів та визнані такими у порядку, встановленому цим віровченням чи релігійною організацією [141, с. 8]. Натомість С. Лихова вказує на те, що безумовно, в ст. 180 КК України йдеться про священнослужителів православної і католицької церков. Але це навряд чи дає привід стверджувати, що КК України захищає тільки представників цих двох християнських конфесій, тим більше що в Україні проживає велика кількість людей, які сповідують інші релігії (наприклад, іудаїзм, іслам тощо). В іудаїзмі та ісламі проблему з визначенням змістовного значення терміну «священнослужитель» взагалі, практично не можна вирішити. Як таких, з канонічної точки зору, в іудаїзмі та ісламі священнослужителів немає. У зв'язку з цим доводиться дійти висновку, що відповідна норма захищає права тільки певної частини віруючих, або погодитися з тим, що диспозиція цієї статті поверхнева і не свідчить про глибоке знання релігійної матерії і традицій світових релігій [126, с. 32-33].

Обидва ці положення мають під собою теоретичне підґрунтя, і якщо С. Лихова аргументує свій підхід знанням канонів різних віросповідань, то

В. Маркін, очевидно, виходить із логіки побудови кримінально-правових норм. Автор бачить вихід із ситуації у тому, що необхідно передбачити кримінальну відповідальність за перешкоджання участі у релігійному обряді, а так само за примушування (будь-кого, а не лише священнослужителя) до проведення чи до участі у релігійному обряді. Для цього необхідно викласти у новій редакції ст. 180 «Перешкоджання проведенню релігійного обряду або участі у ньому» та доповнити КК України ст. 180-1 «Примушування до проведення релігійного обряду або до участі у ньому» [141, с. 10]. Ми ж вважаємо, що створення ще однієї спеціальної кримінально-правової норми, ситуацію у корні не виправить. Враховуючи, що обсяг абсолютного права на свободу віросповідання не залежить від професійного статусу його носія, видається необхідним обмежитись кримінально-правовою заборonoю загального, абстрактного характеру.

Стосовно предметів або об'єктів, відносно яких суб'єкти охоронюваних суспільних відносин вступають у соціальні зв'язки, варто вказати на таке. Можливість безперешкодно реалізовувати кожен складову свободи віросповідання та не зазнавати і зв'язку із такою реалізацією шкоди чи обмеження або порушення інших власних прав іноді пов'язане із уречевленими предметами, вплив на які також є відображенням одного з можливих конкретних механізмів заподіяння шкоди об'єктові кримінально-правової охорони. Так, пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку ускладнює чи унеможлиблює реалізацію прав віруючих із дотриманням відповідних канонів, а розповсюдження творів, кіно- чи відеопродукції, що пропагують релігійну нетерпимість чи дискримінацію порушує фізичну безпеку представників певного віровчення або порушує їх інші особисті права саме у зв'язку із належністю до тієї чи іншої релігії.

У доктрині кримінального права поняття та значення предмету кримінального правопорушення розроблено достатньо повно [148]. У контексті ж предмету нашого дослідження, варто нагадати про те, що дискусія здебільшого точиться навколо потреби виокремлення у структурі складів

кримінальних правопорушень, що передбачені спеціальними нормами, таких предметів та обґрунтованості чи доцільності диференціації кримінальної відповідальності саме за цією ознакою. Так, наприклад, О. Білаш аргументує позицію про те, що термін «культові будинки» є складовою поняття «релігійні споруди», тому необхідно вилучити його з диспозиції статті 178 КК України. Виходячи з цього, автор пропонує під релігійними спорудами розуміти будівлі та інші архітектурні конструкції, спеціально призначені для задоволення релігійних потреб людей. Також пропонується власне визначення релігійних святинь як предметів, об'єктів чи територій, які пов'язані з певним культом і, за переконаннями віруючих, мають унікальні надприродні (магічні) властивості впливу на людину і природу, через що набувають надзвичайного релігійного значення, і які є об'єктами поклоніння і особливого шанування [22, с. 6]. В. Маркін взагалі вважає, що ним доведено необхідність виключення із КК України ст. 178 «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків» та ст. 179 «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь». Натомість, запропоновано доповнити КК України ст. 297-1 «Наруга над об'єктом релігійного призначення» [141, с. 4].

Аналізуючи доктринальні підходи та чинне законодавство, виходячи із розуміння свободи віросповідання як абсолютного права, можна дійти висновку про можливість уникнення зайвої диференціації кримінальної відповідальності за ознакою предмета кримінального правопорушення. У структурі аналізованих суспільних відносин, вказані об'єкти матеріального світу не становлять самостійної цінності, а виступають місцем, засобом, знаряддям реалізації особою своєї свободи віросповідання. Тому посягання, спрямоване на ці предмети у результаті заподіює шкоди одній з форм реалізації свободи віросповідання. Так умисне знищення релігійної споруди, якщо уявити собі кримінальну правову оцінку його за загальною нормою, передбаченою ст. 194 КК України, дасть можливість використати всі засоби диференціації кримінальної відповідальності, передбачені у цій статті, а також індивідуалізації кримінальної відповідальності, визначеної у п. 3 ч. 1 ст. 67 КК

України. Крім того, якщо такі дії мали на меті розпалювання релігійної ворожнечі, то їх кваліфікація за відповідною частиною ст. 161 КК України адекватно відображатиме правову природу вчиненого діяння.

У контексті позиції, висловленої у цій роботі, можуть виникати питання із предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 179 КК України – релігійних святинь. І справді, якщо під релігійною святинею розуміти об'єкти, яким притаманні фізичні (це реально існуючі матеріальні утворення), соціальні (такі святині також призначені для задоволення релігійних (духовних) потреб людей) та сакральні (вони розглядаються віруючими як унікальні, незвичайні предмети (об'єкти), наділені надприродними властивостями) ознаки [141, с. 8], то далеко не у всіх випадках їх можна зводити до майна як об'єкта права власності. Поряд із тим, вважаємо, що, наприклад, незаконну утримування чи осквернення релігійної святини також може бути кваліфіковане за ст. 161 за ознакою образи почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями. Іншими словами, у випадку виключення з КК ст. ст. 178 та 179 правового вакууму не створюється.

Соціальні зв'язки як необхідний елемент суспільних відносин, які поставлені під охорону положень КК України, – це у нашому випадку і є реалізація особою своїх прав, відображених у змісті конкретних проявів цієї свободи.

Враховуючи наведене вище, вважаємо, що у тих складах кримінальних правопорушень, що пов'язані з охороною свободи віросповідання, цей об'єкт кримінально-правової охорони порушується у всіх випадках здійсненні відповідних посягань. Ті кримінальні правопорушення, які розташовані у Розділі V Особливої частини КК України, мають його у якості основного безпосереднього об'єкта. Ті, ж які розташовані у інших розділах Особливої частини КК – свободу віросповідання охороняють як додатковий безпосередній об'єкт – суспільні відносини, кримінально-правова охорона яких забезпечується поряду із основним об'єктом, проте вони виражають базову соціально-політичну сутність не цього складу кримінального правопорушення,

а складу (складів) інших правопорушень, та, як правило, охоплюються іншим родовим об'єктом [94, с. 225].

Систему відповідних посягань залежно від того, чи є свобода віросповідань основним, чи додатковим об'єктом, можна відобразити так: *посягання, в яких свобода віросповідання є основним безпосереднім об'єктом, передбачені* ст. 161 КК України, ст. 178 КК України, ст. 179 КК України, ст. 180 КК України, ст. 181 КК України; *посягання, в яких свобода віросповідання виступає додатковим безпосереднім об'єктом, передбачені* ст. 300 КК України, ст. 442 КК, ч. 1 ст. 442-1, а також ч. 2 ст. 110 КК України, п.14 ч. 2 ст. 115 КК України, ч. 2 ст. 121 КК України, ч. 2 ст. 122 КК України, ч. 2 ст. 126 КК України, ч. 2 ст. 127 КК України та ч. 2 ст. 129 КК України.

Будучи зовнішнім проявом посягання на об'єкт кримінально-правової охорони, об'єктивна сторона визначає: у чому полягає кримінальне правопорушення та які наслідки воно спричиняє; за яких умов місця часу та обставини кримінальне правопорушення протікає; яким способом і за допомогою яких засобів чи знарядь воно вчиняється. Об'єктивну сторону кримінального правопорушення як зовнішній акт кримінально протиправної поведінки людини (конкретний вияв соціальної дійсності) треба відрізняти від об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення – відображеного у КК судження законодавця про цей акт або, інакше кажучи, сукупності типових та істотних ознак, передбачених кримінальним законом, за допомогою яких позначається (описується) зовнішня сторона кримінального правопорушення [93, с. 361].

У цій дисертації ми звертатимемо увагу на ознак об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із охороною свободи віросповідання. Оскільки за ознаками об'єктивної сторони ці кримінальні правопорушення є різноманітними, спочатку виокремимо їх різновиди із використанням вказаних ознак складів.

Подібні спроби реалізовані у дослідженнях інших вчених. Так, Д. Гончаров, зокрема, вказав, що об'єктивна сторона злочинів проти релігії

характеризується в окремих випадках лише однією обов'язковою ознакою – наявністю суспільно небезпечного діяння, а в інших – наявністю суспільно небезпечного діяння, суспільно небезпечних наслідків та причинного зв'язку між діянням та наслідками. Таким чином, бачимо, що дані злочини сформульовані законодавцем як злочини з матеріальним складом (ст. 180 КК), з формальним складом (ст. ст. 178 і 179 КК) та з усіченим складом (ст. 181 КК). Діяння у всіх випадках, крім злочину, передбаченого ст. 180 КК може виражатися тільки у дії. Ця ж кримінально-правова норма передбачає настання обов'язкового наслідку у вигляді зриву або загрози зриву релігійного обряду. Дві з чотирьох статей містять кваліфіковані склади. Варто зауважити, що доцільно було б у кримінальному законодавстві України передбачити відповідальність не тільки за перешкоджання здійсненню релігійного обряду, але й за перешкоджання діяльності релігійної організації [37, с. 185]. Не зі всіма висновками автора можна погодитись. Так, із незрозумілих причин, авто до кримінальних правопорушень із формальним складом відніс посягання, передбачені ст. 178 КК України, тоді як пошкодження чи руйнування будь-якого майна вважатиметься закінченим з моменту заподіяння такому майну шкоди, а отже – з моменту настання суспільно небезпечних наслідків. З іншого боку, ми не розділяємо виокремлення як самостійного різновиду конструкції об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення усіченого складу, тому характеристика посягання, передбаченого ст. 181 КК України потребуватиме уточнення.

Найперше візьмемо до уваги основні склади кримінальних правопорушень, що відображені здебільшого у частинах перших відповідних статей. Навіть у випадку, коли розглядатиметься кваліфікований склад за ознакою, пов'язаною з посяганням на свободу віросповідання, вид кримінального правопорушення за конструкцією його об'єктивної сторони буде визначено із урахуванням основного складу.

Відомо, що за конструкцією об'єктивної сторони склади кримінальних правопорушень поділяються на формальні та матеріальні. Матеріальний склад

кримінального правопорушення включає наслідки як обов'язковий елемент його об'єктивної сторони. На відміну від матеріального, формальний склад не включає наслідки в його об'єктивну сторону, вони перебувають поза межами такого складу. Обов'язковим елементом об'єктивної сторони формального складу законодавець завжди називає діяння. До формально-матеріального слід відносити склад, який передбачає наслідки як альтернативу іншим елементам чи ознакам, у результаті чого в одній своїй частині він визнається матеріальним, а в іншій – формальним. Таке поєднання «матеріальності» та «формальності» а одному і тому складі кримінального правопорушення зумовлене тим, що він включає декілька (не менше двох) альтернативних елементів та ознак, і одним з таких елементів обов'язково є наслідки [93, с.с. 385, 387, 389].

До *формальних* складів можна віднести такі склади кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні:

- ч. 1 ст. 161 «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками» КК;
- ч. 2 ст. 180 «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» КК;
- ч. 1 ст. 300 «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію» КК;
- ч. 1 ст. 442-1 «Злочини проти людяності» КК;
- ч. 2 ст. 110 «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» КК;
- ч. 2 ст. 127 «Катування» КК;
- ч. 2 ст. 129 «Погроза вбивством» КК.

До *матеріальних* складів можна віднести посягання на свободу віросповідання, передбачені:

- ч. 1 ст. 178 «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків» КК;

- ч.1 ст. 180 «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» КК;
- п. 14 ч. 2 ст. 115 «Умисне вбивство» КК;
- ч. 2 ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» КК;
- ч. 2 ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» КК;
- ч. 2 ст. 126 «Побої і мордування» КК

До змішаного, *формально-матеріального* типу варто віднести посягання, відповідальність за які передбачена:

- ч. 1 ст. 179 «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь» КК;
- ч. 1 ст. 181 «Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів» КК;
- ч. 1 ст. 442 «Геноцид» КК.

У наведених вище формальних складах кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні діяннями є:

«дії, спрямовані на розпалювання релігійної ворожнечі», «образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями», «пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв за ознаками релігійних переконань» (ч. 1 ст. 161 КК України);

«примушування ... шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду» (ч. 2 ст. 180 КК України);

«ввезення в Україну творів, що пропагують релігійну нетерпимість та дискримінацію», «виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення, збут чи розповсюдження творів, що пропагують релігійну нетерпимість та дискримінацію», «примушування до участі у створенні творів, що пропагують релігійну нетерпимість та дискримінацію» (ч. 1 ст. 300 КК України);

«переслідування, тобто обмеження прав людини за релігійними підставами (ознаками)» (п. 1 ч. 1 ст. 442-1 КК України);

«поєднані з розпалюванням релігійної ворожнечі» (ч. 2 ст. 110 КК України);

У декількох формальних складах кримінальних правопорушень, які є предметом цієї роботи ознаки об'єктивної сторони не відображають жодної специфіки, оскільки ці склади віднесені до розглядуваної групи виключно за ознаками суб'єктивної сторони. Йдеться про ч. 2 ст. 127 та ч. 2 ст. 129 КК України, які передбачають відповідальність за вчинення описаних у ч. 1 статей діянь з мотивів, у тому числі, релігійної нетерпимості. У зв'язку із цим, відповідні склади не будуть предметом розгляду у цьому підрозділі, а до спеціальних мотивів кримінальних правопорушень, пов'язаних із охороною свободи віросповідання, у наступному підрозділі цієї дисертації.

Зміст ознак діянь формальних складів розглядуваних правопорушень, не вдаючись до коментаторського способу викладу матеріалу дослідження, найкраще можна розкрити, виявивши кримінально-правову природу таких діянь. Для цього проведемо згрупуємо такі діяння за ознакою спрямованості їх вчинення та спробуємо знайти те спільне, що може об'єднати їх із іншими видами кримінально-протиправної поведінки.

Видається, що наведені вище діяння у формальних складах злочинів, пов'язаних із охороною свободи віросповідання, можна об'єднати у чотири групи:

- 1) розпалювання ворожнечі на релігійному ґрунті;
- 2) порушення прав людини з релігійних мотивів;
- 3) перешкоджання у реалізації особою свободи віросповідання;
- 4) поведінка із забороненими для обігу предметами.

Розпалювання ворожнечі на релігійному ґрунті. Конструювання складів кримінальних правопорушень, які входять у цю групу, як показує аналіз їх ознак, проводиться із використанням невизначених, абстрактних понять. Цей факт свідчить про те, що у цих випадках, законодавець не вважає важливим, за допомогою якої конкретно поведінки відбувається розпалювання ворожнечі. Головним при цьому є спрямованість поведінки особи саме на розпалювання відповідної ворожнечі. Так, наприклад, у ч. 1 ст. 161 КК України встановлено відповідальність за вчинення дій, спрямованих на розпалювання, зокрема й

релігійної ворожнечі. Яких конкретно дій – законодавець не уточнює. Це дає підстави науковцям зробити висновок про те, що визначені у кримінальному законі дії слід розуміти як цілеспрямований вплив на невизначене коло осіб з метою створення атмосфери ненависті стосовно окремої групи людей за ознаками національної, регіональної, расової чи релігійної нетерпимості. Результатом такого впливу повинно стати не лише негативне відношення до представників такої групи людей з боку іншої частини суспільства..., але й створення підґрунтя для наростання, розвитку радикальних настроїв у суспільстві, пов'язаних з подальшою ескалацією, що може перерости у фізичне протистояння [166, с. 58-59]. Або за твердженням іншої вченої, діями, спрямованими на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі і гідності потрібно вважати будь-які дії (публічні виступи, розповсюдження матеріалів в засобах масової комунікації, тощо), які вчиняються з метою поширення серед окремих груп населення настроїв неприязні, ворожнечі та огиди до інших етнічних або расових груп чи конфесій для того, щоб викликати у багатьох осіб такі ж почуття і ставлення до таких груп, їх способу життя, культури, звичаїв, релігії, приниження позитивних якостей тієї чи іншої нації порівняно з іншими. Це можуть бути: публічні підбурювання до вигнання за межі України або переселення в інші її регіони представників відповідних етнічних чи расових груп чи груп, які компактно проживають в окремому регіоні, розповсюдження матеріалів із завідомо неправдивими відомостями (фейками) щодо таких груп, пропаганда расової, регіональної, національної, релігійної винятковості або нетерпимості, наруга над історичними та культурними пам'ятками чи іншими цінностями, їх знищення або пошкодження тощо [221, с. 324].

Аналогічне розуміння слід вкладати і у зміст кваліфікуючої ознаки у складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 110 КК України, який виявляється в: умисних діях, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічних закликах чи розповсюдженні

матеріалів із закликами до вчинення таких дій, поєднаних з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі. Конструкція цієї кримінально-правової норми це складніша, адже передбачає по суті подвійне спрямування кримінально-караної поведінки. Оскільки кваліфікований склад повинен містити всі ознаки основного [143], дії, публічні заклики чи розповсюдження відповідних матеріалів спрямовуються насамперед на порушення територіальної цілісності у недоторканості України. Розпалювання релігійної ворожнечі виступає у цьому разі своєрідним каталізатором відповідних відцентрових процесів, є способом досягнення головної спрямованості поведінки винної особи. При цьому, у контексті розкриття змісту ознак об'єктивної сторони, примітним є те, що і у складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 110 КК України, як і у попередньому випадку, конкретний перелік дій значення не має. На перший план законодавець висуває їх спрямованість. Так, недаремно, у одному з навчальних посібників, присвячених злочинам проти основ національної безпеки, змістом ознаки «діяння» у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 110 КК названо «дії» [112, с. 10].

Як бачимо з наведених визначень та інших напрацювань вчених, відповідними діями можуть бути будь-які форми активної людської поведінки, іманентною ознакою яких є спрямованість на розпалювання ворожнечі на релігійному ґрунті. При цьому під «ворожнечею» в українській мові розуміють відносини й дії між ким-небудь, пройняті ненавистю, недоброзичливістю [36].

Враховуючи наведене, вказані кримінальні правопорушення можна віднести до такого їх різновиду, як «злочини ненависті». Це незвичне формулювання для національної доктрини кримінального права, активно використовується у зарубіжній кримінально-правовій науці. Є певні напрацювання у частині розуміння цього поняття і серед вітчизняних учених. Так, наприклад, О. Горбачева зазначає, що у широкому значенні «злочини ненависті» (англ. hate crime) – це злочини, в яких жертва, об'єкт чи ціль злочину були обрані за ознакою їх реальної чи уявної належності до певної

групи, зв'язку з нею (група може бути заснована на будь-яких соціально релевантних ознаках чи характеристиках, що властиві її членам: раса, національність, релігія, мова, сексуальна орієнтація, фізична чи розумова неповноцінність, стать, інше розрізнення) [38, с. 69]. За іншим визначенням – злочини на ґрунті ненависті – це злочини, в яких жертва обрана за ознакою її приналежності до певної соціальної групи. Злочини на ґрунті ненависті характеризуються тим, що: це винні протиправні діяння, які становлять склад злочину, передбаченого чинним кримінальним законодавством; нетерпимість щодо певної ознаки особи (наприклад, раса, віросповідання, етнічна приналежність тощо) стає мотивом для вчинення злочинного діяння щодо неї [63, с. 8].

Таким чином, спрямованість на розпалювання ворожнечі є характерною властивістю діянь, аналізованих у цій частині дисертації. Різновиди їх при цьому можуть бути різноманітні. Важливою характеристикою таких діянь виступає їх активний характер: вчинення кримінального правопорушення шляхом дії означає активну свідомо-вольову поведінку людини, яка перебуває під контролем свідомості того, хто вчиняє кримінальне правопорушення. Дія становить собою нерозривну психофізіологічну єдність, є опосередкованою свідомістю і вольовою реакцією організму на певний подразник [93, с. 365].

Можна припустити, що у разі розпалювання релігійної ворожнечі, чи ненависті на ґрунті релігії, таким подразником є будь-яка форма реалізації потерпілою особою своєї свободи віросповідання. Правопорушник при цьому вчиняє активну поведінку відносно такої особи, спрямовану на те, щоб викликати у оточуючих його осіб, які не причетні до цього конкретного посягання почуття ненависті на ґрунті релігії до її представників, осіб, які її сповідують.

Порушення прав людини з релігійних мотивів. Більшість кримінальних правопорушень у своїй основі мають власне посягання на права людини. Основні склади кримінальних правопорушень, пов'язаних із охороною свободи віросповідання, розташовані у розділі V Особливої частини КК України

Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, а отже їх родовим об'єктом є певний вид прав людини. Інші посягання також порушують права людини з релігійних мотивів: наприклад посягання, передбачене п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України очевидно порушує право людини на життя, а ч. 2 ст. 121 КК – на здоров'я. Поряд із цим, ми не побачимо цих кримінальних правопорушень у аналізованій тут групі посягань. І справа не у тому, що вони мають матеріальну конструкцію об'єктивної сторони. Видається, що специфікою посягань, які варто включити у цю групу кримінальних правопорушень, є те, що діяння як ознака їх об'єктивної сторони, сформульована у гранично абстрактний спосіб, у зв'язку із чим кримінально-правові норми, які відображаються у відповідних складах, носять загальних характер і повинні застосовуватися у тих випадках, коли вчинене діяння не становить собою спеціального виду порушення прав людини з релігійних мотивів, які передбачені, відповідно, у спеціальних кримінально-правових нормах.

До цієї групи кримінальних правопорушень, належать, як видається, посягання, передбачені ч. 1 ст. 161 КК України у таких формах, як «образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями» та «пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв за ознаками релігійних переконань»; та п.1 ч.1 ст. 442-1 КК України у формі «переслідування будь-якої групи або спільноти, тобто обмеження прав людини за релігійними підставами (ознаками)».

Образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, незважаючи на своє формулювання у тексті ч. 1 ст. 160 КК України є посяганням, насамперед, на людську гідність, яка відповідно до міжнародно-правових актів належить до основоположних прав людини. Стаття 1 Загальної декларації прав людини проголошує, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного у дусі братерства [56].

Наведене вище міркування підтверджується й кримінально-правовим розумінням цього діяння. Так, під образою почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями у спеціальній літературі розуміють: висловлювання презирства до будь-якого віросповідання, релігійної громади, конфесії, релігійної течії; зневажливе ставлення до певної релігії, релігійної течії, релігійних обрядів; умисні образи, приниження людини у зв'язку з її релігійними переконаннями; висміювання, умисне приниження релігійних поглядів, релігійних символів, ритуалів; глум над місцями богослужінь, релігійних зібрань, місцями поклоніння, паломництва тощо [202, с. 19].

Виокремлення цієї форми порушення прав громадян з релігійних мотивів обумовлене, найімовірніше специфічним правовим статусом людської гідності у системі прав людини. У дослідженнях, присвячених цьому феномену, зазначається, що людська гідність, започаткована як ідея, знайшла свій розвиток у філософському, медичному та правовому вимірі і сьогодні, відповідно до конституційного законодавства, здебільшого реалізується як абсолютна цінність та фундаментальне право людини [60, с. 203]. Щодо інших прав людини, то їх порушення тягне за собою відповідальність відповідно визначену у такій формі кримінально-протиправної поведінки, як «пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв за ознаками релігійних переконань». Під обмеженням прав громадян (непрямим) у спеціальній літературі розуміють таке обмеження, яке здійснювалося під надуманими або завуальованими приводами, що маскують собою дійсну позицію суб'єкта стосовно інших осіб, які мають певні релігійні переконання. При цьому під прямим обмеженням прав громадян за ознаками релігійних та інших переконань розуміють обмеження прав саме у зв'язку із наявністю в особи певних релігійних переконань [202, с.20-21].

Можуть виникнути питання про те, чи належить до порушення прав людини з релігійних мотивів встановлення прямих чи непрямих привілеїв за ознаками релігійних переконань, що також є змістом діяння у складі ч. 1 ст. 161 КК України. У літературі вказується, що така форма поведінки є «протилежним

до обмеження прав», інакше кажучи, йдеться про ситуацію створення відкритих чи прихованих привілеїв (переваг) у певній сфері життя людини, зважаючи на наявні в останньої релігійні переконання [202, с. 21]. Ми вважаємо, що і ця форма вчинення кримінального правопорушення є порушенням прав людини, принаймні, у частині забезпечення засади рівності людей між собою.

Щодо кримінального правопорушення, передбаченого ст. 442-1 КК України, то його поява у тексті кримінального закону завдячує ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Це правопорушення належить до категорії міжнародних злочинів і для з'ясування змісту ознак об'єктивної сторони його складу у тому контексті, що нас цікавить у межах цієї дисертації, варто звернутися до відповідних джерел міжнародного кримінального права. Наведену форму злочинів проти людяності передбачено у ст. 7 Римського статуту, п. h) ч. 1 якої визначає, що злочином проти людяності є переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна виокремити, з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних (у значенні пункту 3) мотивів, або за іншими ознаками, що загально визнані неприйнятними згідно з міжнародним правом, у поєднанні з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду. При цьому під «переслідуванням» відповідно до п. g) ч. 2 ст. 7 Статуту розуміється умисне і грубе позбавлення основоположних прав у супереччя міжнародному праву за ознакою належності до тієї чи іншої групи або спільноти [193].

Вчені-міжнародними з цього приводу зазначають, що визначення, зазначене у п. g) ч. 2 ст. 7 Статуту ґрунтується на рішеннях Трибуналу по колишній Югославії, особливо – на найбільш істотному у цьому контексті рішенні у справі Тадіча, з урахуванням статті 18 Проекту Кодексу 1986 р. В даному контексті передбачається, що термін «основоположні права» охоплюють права, відображені, наприклад, у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права. В числі цих основоположних прав Трибунал по колишній Югославії особливо підкреслив

право на життя, право на фізичну та ментальну недоторканість і право на особисту свободу. З Елементів злочинів випливає, що позбавлення права однієї особи достатньо для того, щоб склад злочину був наявний. Важливим є також те, що діяння, в яких виражається цей злочин, можуть мати різні форми: до їх числа входять діяння, які порушують основоположні права людини, незалежно від того, чи мають вони фізичну, економічну чи юридичну природу. Вирішальним аспектом при цьому є об'єктивно дискримінаційний характер порушення [27, с.445-446].

Таким чином, міжнародне кримінальне право, як статутне, так і право трибуналів, до переслідування певної групи, у тому числі виокремленої за релігійною ознакою, відносить достатньо велику кількість форма протиправної та об'єктивно суспільно небезпечної поведінки, яка у багатьох випадках визнається кримінальним правопорушенням у інших статтях КК України, у тому числі й тих, де урахування релігійного контексту проведено у диспозиціях відповідних норм. Так, посягання на життя представника відповідної релігійної групи може бути кваліфіковане як замах на вбивство або закінчене умисне вбивство, передбачене п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України, а погроза вбивством, якщо вона вчинена з мотивів релігійної нетерпимості, кваліфіковане за ч. 2 ст. 129 КК України. У зв'язку з цим виникає питання розмежування наведених складів із складом кримінального правопорушення, передбаченого, зокрема, п. 1 ч. 1 ст. 442-1. На відміну від попереднього описаного випадку, норма, визначена у ст. 442-1, незважаючи на абстрактне формулювання ознак об'єктивної сторони, у тому числі, й ознаки «переслідування», вона не має загального відносно інших норм характеру. Це суміжний склад кримінального правопорушення, який можна відмежувати від інших за ознакою, так званого «контекстуального елементу».

Поняття «контекстуального елементу» є відносно новим для національної теорії кримінального права, однак його використання у міжнародному кримінальному праві є цілком звичайним. Із появою потреби у застосуванні до конкретних випадків норм КК України, які мають міжнародно-правове

«походження», питання контекстуального елементу набуває актуальності і у сучасній доктрині кримінального права [14, 57]. І хоча можна констатувати, що більше уваги приділяється визначенню контекстуального елементу воєнних злочинів, відповідна розмежувальна ознака прямо вказана у диспозиції й ч. 1 ст.442-1 КК: в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Якщо відповідна поведінка, яка є переслідуванням, вчиняється у межах такого нападу, кваліфікувати вчинене слід за ст. 442-1 КК, якщо поза цим контекстом – за іншими статтями КК України, які передбачають відповідальність за відповідні дії.

Як бачимо, об'єктивна сторона кримінальних правопорушень, віднесених до цієї групи, має максимально абстрактний характер і охоплює своїм змістом практично будь-яке порушення прав людини з релігійних мотивів. Цього факту законодавцеві вистачило для встановлення за такі активні дії кримінальної відповідальності у проаналізованих статтях КК України із тими видами співвідношення з іншими кримінально-протиправними різновидами порушення прав людини, які були описані вище.

Такий абстрактний характер формулювання ознак об'єктивної сторони відповідних складів, дає підстави окремим вченим для критики та висунення пропозиції із конкретизації аналізованої сфери правового регулювання. Так, А. Дац зазначає, що формулювання об'єктивної сторони порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками ускладнює її практичне застосування. Законодавчого уточнення потребує дефініція «образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями» з огляду на її оціночну природу та труднощі у встановленні обставин, що повинні вказувати на наявність і способи вираження таких почуттів. Крім того, варто передбачити перелік норм релігійного характеру, порушуючи які винна особа викликає образи почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями [46, с. 188-189].

Ми не вважаємо подібні пропозиції такими, що можуть бути практично реалізовані, адже у кримінально-правовому регулюванні неможливо позбутися оціночних ознак та вичерпно й абсолютно визначено передбачити конкретні форми суспільно-небезпечної поведінки. Реалізація такого підходу неодмінно призведе до появи певних прогалин, що очевидно не у кращій бік відіб'ється на якості кримінального закону. Саме тому, видається, що основний вектор наукових пошуків у цій частині повинен пролягати у напрямі пошуку балансу між конкретизованим та абстрактним способом правового регулювання.

Перешкоджання у реалізації особою свободи віросповідання. Свобода віросповідання тому і є свободою, що ніхто не вправі незаконно її обмежувати чи позбавляти. Окремі форми перешкоджання реалізації свободи віросповідання є кримінально-протиправними і тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Деякі форми перешкоджання передбачені у КК України як матеріальні склади кримінальних правопорушень і будуть розглянуті пізніше, а деякі – мають формальний склад. Іншими словами законодавець вважає суспільно небезпечним проявом поведінки лише вчинення діяння, а суспільно небезпечні наслідки «виносить» за межі конкретного складу. Так відбувається й у ч. 2 ст. 180 КК України, яка містить не кваліфікований вид «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду», а різновид перешкоджання із самостійним складом – формальним за конструкцією об'єктивної сторони.

Діяння у цьому складі виражене як «примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду». У спеціальній літературі з цього приводу зазначається, що самих форм вчинення суспільно небезпечного діяння «примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду» може бути доволі багато. Це ті, що суперечать внутрішньому переконанню священнослужителя та/або керівними документам, настановам релігійної організації, так і ті, які він відмовляється проводити із небажання або з якихось інших причин, наприклад:

- вимога відспівати померлу (загиблу) людину, якщо вона не належала при житті до цієї релігійної організації (наприклад, не хрещена у цій релігійній організації) і це заборонено керівними документами релігійної організації;
- вимога відспівати померлу (загиблу) тварину, якщо це заборонено керуючими документами релігійної організації;
- вимога повінчати людей, які не належать до цієї релігійної організації (наприклад, не хрещені у цій організації), або вони не зареєстрували свій шлюб відповідно до законодавства України, або вони однієї статі і це заборонено керівними документами релігійної організації;
- вимога службових осіб, які представляють державу чи за власною ініціативою, до священнослужителя взяти участь у релігійному обряді з представниками інших релігійних організацій (і це заборонено керівними документами релігійної організації) тощо [71, с. 202].

Релігійний обряд, проведення якого виступає метою фізичного чи психічного впливу на священнослужителя, як випливає з наведеної вище цитати, може бути будь-яким. Не проводить розмежування у його різновидах і законодавець. При цьому важливо мати на увазі, що під релігійним обрядом розуміють сукупність визначених внутрішніми церковними приписами і правилами індивідуальних чи колективних дій віруючих, спрямованих на встановлення обопільних відносин між людиною і надприродними об'єктами. Узагалі, можна стверджувати, що обряд є дією, завдяки якій людина здатна відчувати певні переживання, що пов'язані з її релігійними почуттями, отримати доволі сильні емоційні переживання, відчувати себе частиною релігійного вірування тощо. До основних юридичних аспектів релігійного обряду входять певні дії релігійного змісту, що, як правило, мають колективний характер (в окремих випадках – індивідуальний); пов'язані із досягненням певної релігійно значущої мети; здійснення обряду відбувається за певними правилами, в певному порядку; проведення обряду може мати відповідне оформлення його засобами, що мають значення для його проведення; проведення обряду відбувається за участю спеціальних осіб (священнослужителів) [118, с. 343].

Термін «примушування» вживається у кримінальному законодавстві доволі часто: у ст. ст. 134, 143, 152-2, 154, 174, 280, 355, 373 КК України. У частині з цих випадків, законодавець не вказує на способи вчинення примушування, як наприклад, у ст. 134, вказуючи на відсутність добровільної згоди; у частині способи примушування наводяться, але їх перелік вельми різниться.

У ч. 2 ст. 180 КК України законодавець вважає, що примушування священнослужителя може відбуватися лише шляхом фізичного або психічного насильства. Фізичне насильство у кримінальному праві розуміють як умисний вплив на особу проти її волі з метою досягнути для правопорушника певних матеріальних, моральних, психофізіологічних та інших цілей та інтересів [43, с. 91].

Під психічним насильством здебільшого розуміють як ситуацію міжособистісних відносин, яка полягає в кримінальному насильницькому психічному впливі на фізичну особу – суб'єкта кримінальних правовідносин та у сприйнятті такого впливу цим суб'єктом, що стає головною причиною завдання кримінальної насильницької психічної шкоди цьому суб'єкту [44, с.11-12].

Оскільки практично всі форми фізичного насильства становлять собою самостійні кримінально-протиправні діяння, а щодо психічного – то окремі з них, виникає закономірне питання про те, чи охоплюються кримінально-протиправні прояви цих видів насильства ч. 2 ст. 180 КК України, чи потребують самостійної кваліфікації за сукупністю. І хоча питання кваліфікації передбачається розв'язати у наступному розділі дисертації, тут ми лише зазначимо його у контексті встановлення кримінально-правового змісту ознак способів вчинення кримінального правопорушення, що є предметом нашої наукової уваги.

У науці з приводу цього питання зазначається, що якщо спосіб перешкоджання утворює самостійний склад кримінального правопорушення, вчинене необхідно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень –

за ч. 1 ст. 180 КК України та ст. ст. 121, 122, 125, 126, 129, 179 КК України [118, с. 345]. Повністю погодитись із такою позицією не можна, адже у теорії кримінального права та на практиці існують інші підходи до вирішення проблеми кваліфікації у подібних випадках. Логічніше було б запропонувати практиці не кваліфікувати вчинене за сукупністю випадки, коли вчинене діяння способом, який сам по собі є кримінальним правопорушенням, у тому випадку, коли санкція статті про основне кримінальне правопорушення більша за санкцію тієї норми, що передбачає спосіб як самостійне кримінальне правопорушення. Порівняння санкцій ч. 2 ст. 180 та санкцій статей, які становлять собою спосіб вчинення примушування, дає підстави для висновку, що ч. 2 ст. 180 КК України поглинає кримінальні правопорушення, передбачені, наприклад, ст. 125 та ч. 1 ст. 126 КК України. Інші кримінальні правопорушення передбачають більш суворе покарання, а отже й кваліфікуються за сукупністю.

З певною долею умовності до цієї групи кримінальних правопорушень, можна віднести таку форму поведінки, як примушування до участі у створенні творів, що пропагують релігійну нетерпимість та дискримінацію» (ч. 1 ст. 300 КК України). Така поведінка, як і поведінка, описана вище, незважаючи на відсутність у законі конкретизації способів примушування, означає вплив на інших осіб шляхом застосування фізичного або психічного впливу з метою добитися того, щоб вони виступили авторами (заново написали книгу, сценарій, внесли зміни до існуючих), іншим чином взяли участь у виникненні твору (виступили акторами, режисерами, операторами фільму тощо) [157, с. 879]. Оскільки правова природа цієї кримінально-протиправної форми поведінки аналогічна попередній, то й правила її кримінально-правової оцінки з великою долею ймовірності, повинні співпадати.

Поведінка із забороненими для обігу предметами. Диспозиції статей кримінальних правопорушень, зміст яких полягає у незаконному поводженні із предметами, які або вилучені з цивільного обліку, або у ньому обмежені, містять приблизно однаковий перелік діянь, які становлять собою об'єктивну

сторону відповідних складів. Не вирізняється у цій частині з цієї сукупності складів і посягання, передбачене ч. 1 ст. 300 КК України відносно творів, що пропагують релігійну нетерпимість та дискримінацію.

Такі твори, за розумінням вчених, повинні відповідати наступним ознакам:

1) фізична – вони становлять собою матеріальний предмет, тобто матеріалізовані у формі писаних чи відповідно розмножених (надрукованих) текстів, фільмів, записів, комп'ютерних програм на носіях інформації;

2) соціальна – їх зміст полягає у демонстрації ...б) расової, національної чи релігійної нетерпимості чи дискримінації. Йдеться про поведінку, яка вказує на відсутність терплячого і, якщо не доброзичливого, то, принаймні, нейтрального ставлення до людей, їхніх звичаїв, традицій, обрядів тощо, ... передбачає прийнятність та доцільність застосування обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян залежно від вказаних ознак...;

3) юридична – призначаються для пропаганди ... расової нетерпимості та дискримінації. Це означає, що відповідні прояви не засуджуються, а видаються за поведінку правильну і таку, яка заслуговує на наслідування, поширення [157, с.с. 878-879].

Враховуючи ці характеристики предмету, кримінально-караними діями є: ввезення в Україну, виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення, збут та розповсюдження. Зміст цих діянь є загальнозрозумілим і фактично не відрізняється від змісту аналогічну поведінку в інших складах кримінальних правопорушень (ст. ст. 199, 263, 307, 309 КК України тощо).

Матеріальний склад кримінального правопорушення, як зазначалося вище, у своїй структурі обов'язково містить вказівну на суспільно небезпечні наслідки відповідної поведінки. До цієї групи кримінальних правопорушень, пов'язаних із охороною свободи віросповідання, за ознакою мотиву їх вчинення, ми віднесли посягання із матеріальним складом об'єктивної сторони, передбачені ст.ст. 115, 121, 122 та 126 КК України. Ці кримінальні правопорушення у частині їх об'єктивних ознак достатньо добре опрацьовані

як кримінально-правовою доктриною, так і практикою застосування відповідних положень КК України, тому у розглядуваному контексті особливого інтересу не становлять.

Натомість інші посягання, включені нами у цю групу, є вельми специфічними та такими, розгляд об'єктивних ознак яких, є предметом цієї дисертації.

Аналізуючи посягання, передбачене ст. 178 КК України, варто виходити з того, що вказане законодавче положення містить ніщо інше, як спеціальну норму відносно загальної, передбаченої у ст. 194 КК України «Умисне знищення або пошкодження майна». Текстуально у позначенні ознак діяння, ці норми практично співпадають: ч. 1 ст. 194 КК передбачає відповідальність за умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах, а ч. 1 ст. 178 КК – за пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку. На перший погляд може видатись, що між цими складами є різниця у конструкції об'єктивної сторони, адже ст. 194 передбачає наслідки у вигляді заподіяної шкоди у великих розмірах. Однак, це не так, оскільки «великі розміри» у складі ст. 194 передбачають кількісний вимір знищеного або пошкодженого майна, а не якість відділені від цього інші суспільно небезпечні наслідки. Тож і у ч. 1 ст. 194 КК, і у ст. 178 за конструкцією об'єктивної сторони передбачені матеріальні склади кримінальних правопорушень.

При цьому, як зазначається у спеціальній літературі, пошкодження майна – це протиправне заподіяння шкоди чужому майну, що спричиняє погіршення його якості, зменшення цінності або тимчасової непридатності для використання за цільовим призначенням [198, с. 11].

У складі, передбаченому ст. 178 КК України законодавець використовує незвичний термін «зруйнування», зміст якого, як видається аналогічний змісту більш звичному терміну «знищення». Слово «зруйнувати» в українській мові має той самий зміст, що у знищити, проте застосовується правильніше до тих видів об'єктів, які можна привести до стану руїн, тобто то споруд та будівель.

І хоча факти умисного пошкодження або зруйнування релігійних споруд чи культових будинків не часті зустрічаються у практиці, широкомасштабне вторгнення російської федерації в Україну супроводжується й такими діями. Так у одній з публікацій фахівця філософа-права, зазначається, що 8 квітня 2024 р. окупаційна влада Криму, позбавлена будь-якої моральних устоїв, вчинила черговий акт вандалізму – демонтувала купол Кафедрального собору Святих рівноапостольних князя Володимира та княгині Ольги Православної Церкви України (далі – ПЦУ) у Сімферополі. Такий злочин окупантів щодо святині вчинено не вперше і не лише проти віруючих ПЦУ, а й проти всієї української культури й ідентичності. Сам Кафедральний собор було захоплено та пограбовано (викрадено цінні реліквії та ікони) ще у травні 2023 р. Таке плундрування центру Кримської єпархії ПЦУ – свідомий акт культурного духовного геноциду [229, с. 59]. Складно при цьому погодитись із правової оцінкою вчиненого, однак соціальна оцінка – цілком влучна.

У правовому сенсі – зруйнувати, так само, як і знищити – означає протиправно заподіяти чужому майну такої шкоди, що робить його повністю непридатним для використання за цільовим призначенням [198, с. 11].

Аналогічної позиції притримуються й інші вчені. Так, В. Маркін свого часу вказував, що у його дисертації доведена теза про те, що терміни «пошкодження», «зруйнування» (ст. 178 КК України) та «знищення» (ст. 179 КК України) є законодавчим вираженням суспільно небезпечних наслідків злочину, а кримінально-правове поняття зруйнування майна охоплює собою частину випадків його знищення, за яких порушено фізичну цілісність такого майна, його внутрішню структуру [141, с. 4].

Цей висновок складно заперечити і щодо аналізованого складу кримінального правопорушення у теоретичній площині постає питання про доцільність існування у КК України такої спеціальної норми з огляду на те, що склад кримінального правопорушення у загальній норму передбачає достатньо вагомий кількісний показник вартості заподіяної знищеннями чи пошкодженням майна шкоди – 250 неоподатковуваних мінімумів доходів

громадян. У дослідників виникає закономірне питання, чому відповідальність за знищення чужого майна обумовлена вартістю заподіяної шкоди, а релігійних споруд та культових будинків – ні. Відповіддю може стати використання сучасних розробок стосовно так званих «криміноутворюючих ознак» [139]. Так, у випадку із загальною нормою, передбаченою у ч. 1 ст. 194 КК України криміноутворюючою ознакою виступає розмір заподіяної посяганням на майно шкоди, а у випадку із складом ст. 178 такі функції виконує характеристика предмету посягання.

Частково правильність наведеного підходу підтверджується й практикою Верховного Суду. Так, у одному зі своїх рішень Касаційний кримінальний Суд у складі Верховного суду зазначив, що словосполучення «те саме діяння», вжите в диспозиції ч. 2 ст. 194 КК України, вказує на те, що до діяння, передбаченого цією статтею, слід відносити тільки знищення (пошкодження) майна, а шкода у великих розмірах є наслідком, який виступає криміноутворюючою ознакою лише для ч. 1 ст. 194 КК України, і не є необхідною для кваліфікації за ч. 2 цієї статті. При кваліфікації випадків умисного знищення чи пошкодження майна шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом (ч. 2 ст. 194 КК України) розмір спричиненої майнової шкоди не має правового значення [177].

Проте використанням такої теоретичної конструкції, як криміноутворююча ознака, можна пояснити можливість існування у КК відповідної кримінально-правової норми, але не доцільність її існування. Саме тому кримінально-правові дослідження проблем охорони свободи віросповідання наповнені пропозиціями щодо удосконалення правового регулювання кримінальної відповідальності за пошкодження релігійних споруд чи культових будинків, про що мова йтиме нижче.

До матеріальних складів можна також віднести посягання, передбачене ч.1 ст. 180 «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» КК України. Вище ми вже аналізували кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 цієї статті як правопорушення із формальним складом. Ч. 1 ст. 180 КК встановлює

відповідальність за незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд. Відповідно діяння у цьому складі визначено із використанням традиційної для кримінального права конструкції «перешкоджання», а суспільно небезпечні наслідки терміном «зірвало релігійний обряд». Крім цього, законодавець у складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 180 КК використав конструкцію, характерну для так званих «деліктів створення небезпеки» - «поставило під загрозу зриву релігійного обряду». Сама конструкція делікту створення небезпеки є складним кримінально-правовим феноменом, який часто стає предметом самостійних досліджень [25]. У цій роботі ми притримуємося позиції, що ознака «поставило під загрозу зриву релігійного обряду» належить до специфічного різновиду суспільно небезпечного наслідку, а сам склад – до матеріальних.

Об'єктивна сторона цього складу вдало описана у роботах О. Ковтуна, який зазначив, що форми вчинення суспільно-небезпечного діяння «перешкоджання здійсненню релігійного обряду» можуть виражатися, зокрема, у діях, наприклад:

- перешкоджання доступу до місця здійснення релігійного обряду (це може бути як релігійна будівля (наприклад, храм або молитовний дім) або будь-яка будівля, так і певна територія, на якій здійснюється релігійний обряд);
- перешкоджання у вигляді вигуків, скандувань, вмикання гучної музики з використанням гучномовців та іншої звукопідсилювальної техніки;
- перешкоджання наданню комунальних послуг, необхідних для нормального здійснення релігійного обряду (вимкнення електроенергії, опалення, води тощо).

Також цей злочин може бути вчинений шляхом бездіяльності, наприклад:

- незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду шляхом обмеження доступу до храму або доступу на певну територію, на якій знаходиться храм;

- перешкоджання здійсненню релігійного обряду шляхом видання незаконних наказів чи розпоряджень органами державної влади або місцевого самоврядування (наприклад, заборона хресної ходи або відспівування при похованні);

- перешкоджання службовими особами чи працівниками правоохоронних органів здійсненню релігійного обряду шляхом невчинення діянь, які вони повинні були вчинити для запобігання дій, передбачених у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України [71, с. 201].

Проблем із визначенням точного змісту суспільно небезпечних наслідків, визначених у цьому складі кримінального правопорушення, ні у теорії кримінального права, ні у практиці його застосування, не виникає. Адже цілком прийнятним є такий підхід, коли під зривом релігійного обряду слід розуміти його порушення чи припинення, що потягнуло за собою неможливість його подальшого відправлення. Під загрозою зриву релігійного обряду слід розуміти створену діянням винного ситуацію, за якої існували реальні підстави не проведення такого обряду і чого не сталося внаслідок додатково вжитих заходів, усунення створених перешкод [118, с. 344].

Таким чином, у ч. 1 ст. 180 передбачена матеріальна форма перешкоджання здійсненню особою свободи віросповідання, що поряд із іншими формами перешкоджання становить собою один з різновидів посягань на свободу віросповідання.

До змішаних, формально-матеріальних складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання належить такий склад кримінального правопорушення, як геноцид.

Відповідальність за геноцид у національному кримінальному праві передбачене у ст. 442 КК України, яка після нещодавнього оновлення встановлює кримінальну протиправність декількох різновидів поведінки, окремі з яких відображають лише діяння, а інші — діяння та суспільно небезпечні наслідки. Це дає можливість віднести цей склад саме до змішаного

типу за конструкцією об'єктивної сторони. Ч. 1 ст. 442 передбачає такі форми геноциду:

- 1) позбавлення життя членів відповідної групи (матеріальний склад);
- 2) заподіяння членам групи серйозної шкоди (формально-матеріальний склад);
- 3) створення для групи життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове її фізичне знищення (формальний склад);
- 4) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такі групи;
- 5) насильницька передача дітей з однієї групи в іншу.

Ч. 2 ст. 442 передбачає відповідальність посягання із формальною конструкцією об'єктивної сторони: прямі та публічні заклики, до вчинення діянь, передбачених ч. 1 цієї статті... та виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких діянь...

Певну цікавість становить собою форма геноциду, передбачена п. 2 ч. 1 ст. 442 КК у контексті розуміння серйозної шкоди. Саме формулювання наштовхує нас на розуміння цієї форми як матеріального складу правопорушення, адже поняття «серйозна шкода» вказує на суспільно небезпечний наслідок. Однак легальне тлумачення цього поняття, наведене у примітці до ст. 442 КК свідчить про помилковість такого однозначного висновку. Так, для цілей цієї статті під серйозною шкодою слід розуміти заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або тілесних ушкоджень середньої тяжкості, вчинення зґвалтування або інших форм сексуального насильства, заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання. Як бачимо, більшість елементів змісту цього поняття справді належать до наслідків. Однак, такі елементи як «вчинення зґвалтування» та «інших форм сексуального насильства» є діями у кримінально-правовому розумінні і до суспільно небезпечних наслідків не належать.

Проблема має своїм корінням міжнародно-правове походження статті про відповідальність за геноцид та складнощі імплементації понять міжнародного

кримінального права у національне кримінальне законодавство. Звідси і незвична назва – «серйозна шкода», і не менш незвичний зміст цього поняття. Саме таке законодавче рішення вже знайшло своїх критиків, які небезпідставно вказують на ці та інші недоліки [58]. Враховуючи наведе вище, вважаємо за доцільне не визначати поняття «серйозної шкоди» у примітці до ст. 442, саму примітку з КК виключити, а перевести це поняття у розряд оціночних із теоретичною рекомендацією встановлювати його конкретний зміст, виходячи з положень ратифікованих норм міжнародного кримінального права із застосуванням системного тлумачення.

Щодо наступних посягань, включених нами у цю групу, посягання, передбачене ст. 179 КК України за своїм змістом максимально подібне до посягання, передбаченого у попередній 178 статті КК України. Недаремно у кримінально-правовій літературі зустрічаються пропозиції про об'єднання цих кримінально-протиправних діянь у один склад кримінального правопорушення. Так, О. Білаш зазначає, що спільність юридичної конструкції об'єктивної сторони складу цих злочинів та спільність ознак їхніх предметів (часто, релігійно споруда одночасно виступає як релігійна святиня) вказує та те, що всі названі ознаки об'єктивної сторони досліджуваних злочинів, передбачених зазначеними статтями, – як (це) незаконні дії з вказаними предметами, робить можливим запропонувати для уніфікації цих понять об'єднання статей 178 і 179 КК України в єдину під назвою «Умисні незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь». Це надасть можливість внести відповідні зміни до КК України і певною мірою зменшити навантаження на КК України та упорядкувати процеси правової оцінки цих діянь. Факти вчинення незаконних дій щодо релігійних споруд чи святинь, пов'язані з побиттям осіб, які намагалися захистити ці об'єкти від посягання, доводять необхідність введення до досліджуваних статей кваліфікованого складу, який би передбачав кримінальну відповідальність за застосування насильства чи погрозу його застосування при знищенні, зруйнуванні, пошкодженні, оскверненні, утримуванні релігійних споруд та святинь [22, с. 6].

Ще далі у своїх пропозиціях заходить В. Маркін, який вважає, що варто виключити із КК України ст. 178 «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків» та ст. 179 «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь», оскільки більша частина передбачених ними посягань охоплюється іншими статтями Особливої частини КК України. Натомість, особливий соціальний статус об'єктів релігійного призначення обумовлює необхідність визнання кримінально караною наруги над ними як посягання на суспільну моральність; у зв'язку з цим слід доповнити КК України ст. 297-1 «Наруга над об'єктом релігійного призначення» [141, с. 10].

Дослідження самих тільки ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 178 та ст. 179 КК України замало для констатації факту необхідності їх виключення з тексту КК України або внесення змін до ознак їх складу. Дослідження об'єктивних ознак складів таких правопорушень, це дослідження їх текстуального опису, який може свідчити про потенційні проблеми їх застосування. Реальні ж складнощі виникають на стадії кримінально-правової кваліфікації конкретних посягань на свободу віросповідання. Тож перенесемо висновки про потребу існування у КК відповідних спеціальних норм у розділ, присвячених питанням динаміки – застосування кримінального закону.

Не викликає однозначних позицій і розуміння об'єктивних ознак посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів – складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 181 КК України.

Формулювання ознак цього складу дає підстави окремим вченим зробити висновок, що об'єктивна сторона цього складу є усічена. Такі склади кримінальних правопорушень мають специфічні ознаки і найголовнішою їхньою ознакою є те, що вони сформульовані законодавцем шляхом визнання закінченим кримінальним правопорушенням такого етапу реалізації кримінально-протиправного умислу, який за своєю суттю є готуванням або замахом на вчинення кримінального правопорушення [15, с. 89]. Насамперед

висловимо сумнів у доцільності виокремлення такого виду конструкції об'єктивної сторони складу, оскільки у випадках, коли законодавець вважає за необхідне криміналізувати те чи інше діяння, він передбачає у структурі складу відповідне діяння як ознаку. Якщо цей склад формальний, то кримінальне правопорушення буде вважатися закінченим з моменту вчинення цього діяння.

По друге, можна висловити сумнів в оцінці складу, передбаченого ст. 181 КК як формального. Законодавець, конструюючи цей складі використав недоречні для законодавчих текстів формулювання, яке ускладнює відповідну конструкцію похідними ознаками: організація або керівництво групою, діяльність якої здійснюється під приводом проповідкування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою. Виникає закономірне питання: як кваліфікувати вчинене у разі, коли шкода здоров'ю людини (наприклад, легке тілесне ушкодження без розладу здоров'я чи втрати працездатності) була фактично заподіяна. Два варіанти: за сукупністю норм, передбачених ч. 1 ст. 181 та ч. 1 ст. 125 (у випадку, коли склад ч. 1 ст. 181 КК вважати формальним), або є лише за ч. 1 ст. 181 КК – тоді склад кримінального правопорушення варто вважати матеріальним, а точніше змішаним, формально-матеріальним, оскільки ознака статевої розпусти точно не належить до суспільно небезпечних наслідків. Нам видається більш обґрунтованою друга точка зору. Проте, для того, щоб позбутися невизначеності, диспозицію ч. 1 ст. 181 варто таки змінити, позбувшись зайвих ускладнень конструкції.

На недоліки конструкції складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 181 КК України вказували й інші автори. Так, зокрема, зазначалося, що з диспозиції ст. 181 КК України зрозуміло, що суспільно небезпечне діяння, передбачене цією кримінальною нормою, здійснюється шляхом організації або керівництва групою. Організація й керівництво групою відрізняються між собою за змістом та сутністю. Організація групи – це дії, спрямовані на створення групи, метою діяльності якої стає проповідкування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів, поєднаних із

заподіянням шкоди здоров'ю людей чи статевою розпустою. Керівництво групою – це дії, що спрямовані на управління процесом підтримання функціонування групи і полягають, зокрема, у координації діяльності групи, виданні відповідних розпоряджень, керівництві обрядами, прийнятті рішень щодо покарання членів групи тощо. Проте в ст. 181 КК України не враховуються характерні риси таких об'єднань, а саме, обмежується коло суб'єктів злочину, яких вона передбачає, і зазначено тільки організатора та керівника релігійної організації, що у свою чергу не дозволяє притягати до відповідальності інших осіб, які, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер діяльності подібних утворень, втягували до них осіб [122, с. 141].

Наведене вище вимагає перегляду конструкції ст. 181 КК України. Деякі пропозиції з цього приводу у літературі висловлювалися. Так, Ю. Кульчинська обґрунтовує необхідність нової редакції ст. 181 КК України і встановлення відповідальності за посягання на права особи під приводом здійснення релігійної або громадської діяльності, що дозволить захищати як неповнолітніх, так і дорослих осіб від будь-яких протиправних дій з боку організаторів, керівників та активних учасників деструктивних релігійних чи громадських об'єднань. Саме тому, вважає вчена, необхідно доопрацювати і внести зміни до ст. 181 КК України, наприклад, активна участь в діяльності релігійного чи громадського об'єднання, діяльність якого посягає на права особи, поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою чи зі спонуканням до вчинення протиправних діянь, а рівно пропаганда, спрямована на вчинення вищевказаних діянь, – карається [122, с. 142]. Заради справедливості варто відзначити, що реалізація цієї пропозиції не внесе ясності у питання, поставлене вище.

Натомість В. Маркін пропонував викласти у новій редакції ст. 181 «Організація або керівництво забороненими релігійними групами» КК України, де визнати кримінально караними організацію або керівництво групою, релігійна (культова) практика якої передбачає заподіяння шкоди життю, здоров'ю людей або вчинення актів статевої розпусти [141, с. 10]. Автор вже

більш очевидно «виводить» заподіяння шкоди життю, здоров'ю або моральності за межі складу кримінального правопорушення. Ця ідея видається більш обґрунтованою.

Для цієї норми можна використати конструкцію діянь, що характерна для групових кримінальних правопорушень проти громадської безпеки із деякою модифікацією. Так, доцільним видається у ст. 181 КК України встановити кримінальну відповідальність за 1) створення, 2) керівництво та 3) активну участь у відповідній групі, діяльність якої спрямована на заподіяння шкоди життю, здоров'ю людини чи статеву розпусту під приводом проведення релігійного обряду.

2.2. Суб'єктивні ознаки складів правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні

До суб'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень доктрина кримінального права відносить ознаки, які охоплюються двома елементами складу: суб'єктом складу кримінального правопорушення та суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Розпочнемо розгляд суб'єктивних ознак складів правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання з ознак суб'єкта. Відомо, що його визначення міститься у ч. 1 ст. 18 КК України, в якій під суб'єктом кримінального правопорушення розуміють фізичну осудну особу, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність.

У контексті суб'єкта складу кримінального правопорушення, у розглядуваних складах проблем особливо не виникає, оскільки законодавець змістовно закріпив у всіх без винятку аналізованих складах ознаки так званого загального суб'єкта. Це органічно впливає з правової природи суспільних відносин, які підлягають у цьому випадку кримінально-правовій охороні. Свобода віросповідання належить до абсолютних прав людини, які

реалізуються у відносинах, з одного боку яких виступає носій відповідної свободи, уповноважена особа, а з іншого – всі решта осіб, які зобов'язані не перешкоджати йому у реалізації своїх прав. Таким чином, здатність порушувати абсолютні права не залежить від якихось додаткових ознак суб'єкта. Ці правопорушення може вчинити будь яка фізична осудна особа, яка досягла встановленого у кримінальному законі віку, з якого можливе настання кримінальної відповідальності.

Ознаки загального суб'єкта кримінального правопорушення достатньо досліджені у спеціальній літературі та додаткового опису у цій роботі не потребують [39]. Проте декілька аспектів варто таки відзначити.

Насамперед виникає питання про потребу використання конструкції спеціального суб'єкта – службової особи, як ознаки, що кваліфікує кримінальне правопорушення у складах кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання. Так, у ч. 2 ст. 161 КК України визначено, що відповідальність посилюється у разі, якщо порушення рівноправності громадян поєднане з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою. У своїй дисертації ми вже зазначали, що норма, зазначена у ст. 161 КК України носить найбільш загальний, абстрактний характер, тому всі інші посягання, які є її спеціальним різновидами, за загальним правилом повинні містити всі ознаки «материнської» норми. В ідеалі, це мало б стосуватися й засобів диференціації кримінальної відповідальності, якими виступають ознаки, які кваліфікують кримінальне правопорушення. Однак, як бачимо, законодавець так не поступає. Це стосується і проблемного співвідношення ст. 194 та ст. 178 КК України у аспекті кваліфікуючих ознак, і, відповідно, наприклад, ст. 161 та ст. 180 КК України у частині можливості вчинення перешкоджання здійсненню релігійного обряду із використанням службового становища.

Можливість передбачення відповідної кваліфікуючої ознаки пропонують у спеціальній літературі й щодо інших складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання. Так, О. Білаш відзначив такт

того, що суб'єктом злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України, може виступати фізична осудна особа (громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства або з подвійним громадянством), яка до вчинення злочину досягла шістнадцятирічного віку. Крім того, автор запропонував суб'єктом кримінального правопорушення, у запропонованій ним редакції частини другої статті 178 КК України, вважати службову особу, яка на виконання злочинної мети використовує своє службове становище. Ці положення цілком відповідають тяжкості і суспільній небезпеці цього злочину [22, с. 13].

Аналізуючи наведений підхід, а також висловлені нами у попередній частині роботи сумніви у доцільності широкого використання спеціальних кримінально-правових норм, реалізація ідеї диференціації кримінальної відповідальності за ознакою суб'єкта у спеціальних нормах, видається безперспективною. Іншими словами, теоретично можливо запропонувати доповнити частини другі відповідних статей КК України ознакою «службовою особою», або «із використанням службових повноважень» тощо, однак доцільності у цьому немає.

Ще певне питання постає із формулюванням кваліфікуючої ознаки у ч. 2 ст. 181 КК України і її впливом на визначення ознак суб'єкта цього складу кримінального правопорушення. Нагадаємо, що у ч. 2 ст. 181 КК України йдеться про посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів, що поєднані із втягуванням в діяльність групи неповнолітніх. У кримінальному праві України відносно таких форм поведінки діє цілком обґрунтоване правило, що відповідальність за втягнення (втягування) неповнолітніх у будь-який вид діяльності настає лише в особи, яка сама є повнолітньою. Так, п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України цілком очікувано вказує, що кримінальній відповідальності за втягнення неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність можуть бути піддані особи, які на час вчинення цих дій досягли вісімнадцятирічного віку [183]. Поширюючи таке тлумачення на

склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 181 висновок про те, що його суб'єктом є особа, яка досягла вісімнадцятирічного віку, виглядає ще більш аргументованим.

Іще одним аспектом, дотичним до розгляду питань суб'єкта кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання, є питання про можливість застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, за вчинення їх уповноваженими суб'єктами відповідних посягань.

Оскільки це питання виходить за межі предмету нашого дослідження, можемо запропонувати гіпотезу про доцільність передбачення посягання, визначеного у ст. 161 КК України у переліку посягань, визначеному у п. 4 ч. 1 ст. 96³ КК України, визначивши тим самим вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Звісно, що ця пропозиція потребуватиме більш детального розгляду у контексті не дуже поширеної практики застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру в Україні у цілому. Однак, видається, що таке рішення відповідає природі вказаного кримінального правопорушення, а саме правопорушення цілком може бути вчинене від імені та в інтересах юридичної особи її уповноваженим суб'єктом.

Щодо суб'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання, варто зазначити наступне. У цій роботі ми виходимо з того, що суб'єктивна сторона – це внутрішня сторона кримінального правопорушення, яка відображає психічні процеси, що відбуваються у свідомості суб'єкта з приводу вчиненого ним діяння, та яка складається з певних ознак. Останні поділяються на обов'язкові та факультативні. До обов'язкових належить вина, яка згідно ст. 23 КК України

може бути виражена у формі умислу або необережності, а до факультативних – щонайменше мотив і мета [93, с. 474].

Визначення поняття вини, умислу та його видів, а також необережності, містяться безпосередньо у КК України (ст. ст. 23-25 КК) і, незважаючи на велику кількість проблемних питань і теоретичного, і практичного характеру, які виникають із їх тлумаченням, є цілком застосовними для використання у дослідженнях такого типу.

Варто відзначити, що всі без винятку кримінальні правопорушення, пов'язані з охороною свободи віросповідання, є умисними. У окремих випадках на це прямо вказується у диспозиції відповідних статей Особливої частини КК України (ст. ст. 161, 442, 442-1, 110, 115, 121, 122, 126 та 127), у окремих умисний характер діяння впливає з вказівки на мету його вчинення (ст. 300 КК), у окремих – форма вини встановлюється шляхом тлумачення.

У спеціальній літературі з цього приводу також спостерігається відносна єдність думок. Так, О. Білаш доходить висновку, що незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь може здійснюватись як з прямим, так і непрямим умислом. Статті 178, 179 КК України передбачають лише умисні діяння щодо релігійних споруд або святинь, залишаючи за межами складу злочину необережну форму вини. І наша позиція така, що діяння, передбачені статтями 178, 179 КК України, вчинені по необережності не мають необхідного ступеню суспільної небезпеки і не є злочинними [22, с. 13]. Подібного висновку дійшов і В. Маркін, вказуючи, що він не підтримує думку вчених, які допускають можливість необережного вчинення окремих злочинів проти свободи віросповідання та доводить, що суб'єктивна сторона усіх складів злочинів цієї групи характеризується умисною формою вини; при цьому вид умислу обумовлюється конструкцією об'єктивної сторони складу злочину. Тому у складах, передбачених ст. 178, ст. 179 та ч. 1 ст. 180 КК України, можливий як прямий, так і непрямий умисел, тоді як складам, передбаченим ч. 2 ст. 180 та ст. 181 КК України, притаманним є лише прямий умисел [141, с. 9-10].

Очевидним для нас і не оспорується у літературі є те, що інтелектуальні ознаки умислу, які полягають в усвідомленні суспільно небезпечного характеру свого діяння та передбаченні у матеріальних складах його суспільно небезпечних наслідків, повинні за своїм змістом відображати релігійний аспект вчиненого діяння. Іншими словами, особа, яка вчиняє будь-яке кримінальне правопорушення, пов'язане з охороною свободи віросповідання, повинна передбачати, що, наприклад, знищена чи пошкодження споруда чи будинок належать до релігійних чи культових, а предмет, який нею утримується, оскверняється чи знищується, належить до релігійних святинь. Особливо актуальним є таке розуміння інтелектуальних ознак умислу у тих складах, де мотив або мета не передбачені як обов'язкові ознаки. Так, щодо складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 178, 179, 180, 181 КК України ні мотив, ні мета не визначені як обов'язкові у диспозиціях відповідних статей. Однак, відсутність «релігійного компоненту» у вчиненому діянні означатиме, що видовий об'єкт, яким є суспільні відносини, що виникають з приводу реалізації особою свободи віросповідання не зазнає шкоди. Наприклад, якщо винний умисно знищив чуже майно – будинок, не усвідомлюючи, що він є релігійною спорудою, кваліфікація вчиненого за ст. 178 КК України виключається, оскільки в іншому випадку ми матимемо справу з об'єктивним ставленням у вину (інкримінуванням), що не є бажаним явищем у кримінальному праві України. Такі дії без шкоди для правосуддя, можуть бути кваліфіковані за відповідною частиною ст. 194 КК України.

Отже, необхідність усвідомлення «релігійної компоненти» при вчиненні тих кримінальних правопорушень, які пов'язані з охороною свободи віросповідання і не передбачають у своєму складі відповідного мотиву чи мети, є необхідною умовою правильного застосування кримінального закону. В іншому випадку ми стикнемося із об'єктивним інкримінуванням, що не відповідає засадам вітчизняного кримінального права.

Іншим варіантом виходу із ситуації, може бути реалізація пропозиції І. Швидченко доповнити статті, наприклад, 178 та 179 КК України

відповідними вказівками на мотив релігійної ворожнечі або ненависті [224, с. 17-18]. Ми не вважаємо доцільною реалізацію цієї пропозиції і наводимо її у тексті роботи задля забезпечення повноти проведеного дослідження.

Інша група кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання, у своїх складах містить посилення на мотив чи мету відповідної поведінки.

Мотив складу кримінального правопорушення як відомо належить до факультативних (необов'язкових) ознак, попри те, у низці випадків ця ознака набуває обов'язкового значення. У цьому разі відсутність в діянні особи визначеного у тій чи іншій статті Особливої частини КК України мотиву свідчить або ж про відсутність складу саме цього кримінального правопорушення, або ж про наявність ознак іншого складу правопорушення, або ж свідчить про відсутність в діянні особи складу кримінального правопорушення загалом.

З огляду на це, очевидним є те, що мотив попри так би мовити свій специфічний статус в кримінальному праві в окремих випадках впливає на кваліфікацію діяння чи, щонайменше, на призначення покарання, як обставина, що його обтяжує.

Проте, у наукових джерелах зустрічаються думки, згідно яких безмотивних кримінальних правопорушень не існує. Вчені стверджують, що кожне кримінальне правопорушення характеризується відповідним спонуканням особи до його вчинення, адже будь-який прояв людської поведінки обумовлений певною мотивацією [215, с. 43]. З огляду на це, доктринальне вивчення цієї ознаки, а особливо її видів має вагоме значення як для теорії кримінального права, так і для практики застосування положень КК.

Загалом мотив розглядається у багатьох іпостасях, адже використовується це поняття не лише в кримінальному праві, і переважно не у ньому. Йдеться про психологію, соціальну психологію, кримінології тощо. Саме тому, зміст цього поняття дещо варіюється в залежності від сфери його використання. Так, одні автори під мотивом пропонують розуміти певне спонукання людини до

активних дій задля задоволення своїх потреб [119]. Інші під цим поняттям вбачають внутрішнє спонукання, рушійну силу вчинення правопорушення [92, с. 173].

Треті, мотив розглядають, як вольове усвідомлене психічне утворення, яке на основі потреб людини спонукає її до вчинення кримінально-протиправного діяння [55, с. 30].

Отже, єдності наукової думки щодо визначення змісту цієї ознаки суб'єктивної сторони в теорії кримінального права немає. Немає її й у чіткому визначенні усіх можливих різновидів мотиву. Проте із визначень змісту цієї ознаки суб'єктивної сторони зрозуміло, що мотив є те, що спонукає особу до вчинення кримінального правопорушення.

Як відзначалось, мотив має кримінально-правове значення у разі визначення його в складі конкретного кримінального правопорушення, проте з певним уточненням: по-перше, мотив може бути ознакою основного складу кримінального правопорушення (до прикладу, у складі підміни дитини – ст. 148, КК, у складі грубого порушення законодавства про працю – ст. 172; у складі хуліганства – ст. 296 КК тощо); по-друге, мотив в окремих складах кримінальних правопорушень є ознакою, що кваліфікує діяння (наприклад, ч. 2 ст. 110, ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122 тощо); по-третє, як стверджують науковці, подекуди на обов'язковість мотиву у складі того чи іншого кримінального правопорушення вказує зміст діяння (наприклад, у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 161 КК, або ж у складах корисливих кримінальних правопорушень проти власності – крадіжка, грабіж, розбій тощо).

Відповідно, мотив в окремих випадках дає змогу надати діянню кримінально-правового характеру; розмежувати суміжні склади кримінальних правопорушень; індивідуалізувати покарання.

Аналіз диспозицій статей КК України та доктринальних джерел, дає підстави для висновку про відсутність єдності у визначенні цих ознак

суб'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання.

Так, у ст. 161 КК метою поведінки визначається розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті; у ст. 300 КК твори повинні пропагувати релігійну нетерпимість та дискримінацію, у ст. 442 КК – наявна мета повного чи часткового знищення релігійної групи; ст. 110 КК – розпалювання релігійної ворожнечі; ст. ст. 115-129 КК – мотив релігійної нетерпимості.

Так, мотив релігійної нетерпимості можна віднести до категорії малодосліджених понять кримінального права, адже в поодиноких випадках, зазвичай у межах тлумачення змісту ознак складів кримінальних правопорушень у науково-практичних коментарях КК України чи підручниках, посібниках здійснюється спроба роз'яснити його сутність. У наукових публікаціях цьому питанню присвячено не надто багато уваги.

Загалом у положеннях Особливої частини КК України мотив, пов'язаний із посяганням на суспільні відносини у сфері віросповідання, зустрічається у статтях і має дещо відмінний вираз. Так, у п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України законодавець використовує таке поняття, як «мотив релігійної нетерпимості», такий ж мотив визначено у частинах других статей 121, 122, 126, 127, 129 КК України. У цих випадках вказаний мотив виступає як кваліфікуюча ознака. Слід розуміти, що в окремих випадках законодавець хоча і не використовує поняття «мотив релігійної нетерпимості», однак його наявність обумовлена характером певних діянь. Йдеться про, до прикладу, склади кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 110, ст.ст. 161, 178, 179, 180, 181, 300, 442 КК України. В останньому випадку можна вести мову про певну дискусійність такого підходу, проте, наприклад, в складі геноциду повне або часткове знищення будь-якої релігійної групи очевидно у більшості випадків буде обумовлено мотивом релігійної нетерпимості.

У визначених випадках встановлення мотиву впливатиме на правильну кваліфікацію, або взагалі на наявність чи навпаки відсутність у діяння особи складу будь-якого кримінального правопорушення.

Проте слід звернути увагу на кілька обставин. По-перше, чи дійсно вказаний мотив так істотно підвищує рівень суспільної небезпеки вчиненого, адже, як приклад, при пошкодженні навіть незначному, релігійної споруди або культового будинку діяння формально вже містить ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 178 КК України незалежно від розміру заподіяної шкоди (на відміну від ст. 194 КК). По-друге, як співвідносяться між собою мотив релігійної нетерпимості і хуліганський мотив. Повернувшись до попереднього прикладу пошкодження релігійної споруди, і уявити, що склад ст. 178 в КК відсутній, то діяння кваліфікуватиметься все ж таки за ст. 296 КК України, як хуліганство, оскільки на 194 знову ж таки розміру заподіяної шкоди можу не вистарчити. Крім того, перешкоджання здійснення релігійного обряду цілком могло б кваліфікуватись за тою ж ст. 296 КК України за ознакою особливої зухвалості, адже фактично супроводжується зривом масового заходу. Більше того, виходить так, що санкція ст. 296 менш сувора у порівнянні до санкції ст. 180 КК, а за такою логікою, з урахуванням положень Конституції України та КПК (усі сумніви тлумачаться на користь винно особи) діяння мало б кваліфікуватись за ст. 296.

З огляду на зазначене, виникає потреба у ґрунтовному дослідженні як змісту мотиву релігійної нетерпимості, так і доцільності його визначення у положеннях КК України [88].

Відверто кажучи, аналіз кримінальних правопорушень, які вчиняються на ґрунті ненависті в Україні засвідчує, що мотив релігійної нетерпимості практично у практиці не зустрічається. Цей факт підтверджується й іншими дослідниками. Так, С. Лук'янченко також помітив, що Мотив релігійної нетерпимості відсутній як кваліфікуюча ознака в досліджуваних кримінальних справах. Хоча досвід інших країн доводить, що умисні вбивства з мотивів релігійної ненависті й ворожнечі мають певне поширення в злочинах насильницького спрямування [133, с.88].

Але це не знімає наявної проблеми різної термінології та потенційно можливих кримінально-протиправних проявів його реалізації. У науці мотив

расової, національної та релігійної нетерпимості розуміється як зумовлені певними потребами внутрішні спонукання, що виражають прагнення винного продемонструвати свою перевагу й показати неповноцінність потерпілого через його належність до конкретної (іншої) нації або через його расову належність чи внаслідок сповідання їм певної релігії й у результаті цього своє ненависне до нього ставлення, щоб принизити його гідність [196, с. 87]. У спеціальній літературі можна також зустріти спроби визначити конкретний зміст або, іншими словами, форми можливого прояву такого мотиву. Так, Д. Масол вказує, що найбільш типовими проявами мотиву (мотивів) расової, національної чи релігійної нетерпимості є:

а) ненавидить представників іншої раси, нації або релігії у силу історичних традицій, відповідного виховання, заздрощів до кращих умов існування у суспільстві тощо і скоюючи злочин реалізує таку ненависть;

б) не маючи можливості помститися особі, що завдала шкоди йому чи його близьким, переносить своє бажання помститися на людей, які належать до тієї ж національності, раси, конфесії, що й безпосередній кривдник винного, і скоюючи злочин, реалізує таку помсту;

в) якщо злочин вчинюється в рамках конфлікту великих спільнот людей, коли всі «свої» ненавидять всіх «чужих» або за всіх «своїх» мстять всім «чужим» [144, с. 263].

Я. Фурман, хоча і з криміналістичної точки зору, проте достатньо влучно зазначає, що мотив расової, національної чи релігійної ворожнечі виникає внаслідок деформації свідомості злочинця і появи помилкових потреб (квазіпотреб). Серед них автор виділяє такі: - уявна необхідність «захисту» від представників інших рас, національностей, релігій; - бажання продемонструвати «перевагу» представників однієї раси над іншими (наприклад, європеоїдної над представниками негроїдної та монголоїдної); - ненависть до представників інших рас, націй або віросповідань [216, с. 238].

При цьому не має значення, до якої віри належить особа, відносно якої виникає мотив релігійної нетерпимості. Йдеться про те, що це цілком може

бути і атеїст. На підтримку цього твердження наведемо практично не оспорювану у літературі позиції стосовно того, що вчинення кримінального правопорушення з мотиву релігійної ненависті або ворожнечі передбачає не тільки прагнення винного у посяганні показати фактом його вчинення наявність у нього певної неприязні до будь-якої релігії, а також до тих чи інших їх представників. Це зумовлено тим, що релігійна ненависть або ворожнеча може стати мотивом до вчинення кримінального правопорушення не тільки проти особи, яка має інше віросповідання, а й невіруючого та атеїста [125, с.66-67]. Аналогічну позиції підтримує й А. Савченко [197, с. 176].

Аналізуючи змістовну складову мотиву кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною віросповідання, варто також відзначити термінологічну неузгодженість та проблеми тлумачення, які у зв'язку із цим виникають. Насамперед варто сфокусувати увагу на тому, що «релігійний компонент» виступає як один альтернативних елементів складної структури законодавчого виразу певного мотиву. Цей факт помічений не лише нами. С. Лук'янченко вказав, що цей мотив за своїм змістом є об'ємним і містить декілька альтернативних ознак, відповідно, це один з небагатьох мотивів У КК України, який містить таку кількість ознак, що визначають його зміст [131, с. 58]. У цьому аспекті «релігійний компонент» означає належність особи до певної групи, яка виокремлюється за вказаними у законі ознаками. Нічого іншого тут змістовно немає. Наприклад, у ч. 2 ст. 121 та аналогічних за конструкцією статей КК, видами нетерпимості названі расова, національна або релігійна. При цьому саме таке формулювання не зовсім коректне, оскільки нетерпимість взагалі однакова, відмінністю є те, відносно представників якої спільноти вона відчувається та мотивує до вчинення кримінально-протиправної поведінки. Відповідь очевидна: за ознаками раси, національності чи релігії.

У інших статтях КК України «релігійний компонент» у склад мети як ознаки суб'єктивної сторони складу: у ст. 161 – національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі чи ненависті; у ст. 110 – національної чи релігійної ворожнечі; у ст. 442 – знищення національної, етнічної, расової чи

релігійної групи як такої. Конструкція вказаних видів мети приблизно однакова із аналізованим вище мотивом: є особа (особи) яка належить до перерахованих захищених груп, і кримінальне правопорушення вчиняється відносно такої особи саме у зв'язку із такою належністю.

Тепер спробуємо розібратися із термінологією, що позначає сутнісну складову мотиву/мети кримінального правопорушення. Вона визначається термінами: розбрат (ст. 67 КК), ворожнеча (ст. ст. 67, 161, 110 КК), ненависть (ст. 161 КК), нетерпимість (ст. ст. 300, 115, 121, 122, 126, 127, 129). Цікаво, що у мотив кримінального правопорушення у чистому вигляді позначається термінами нетерпимість та розбрат чи ворожнеча, а мета – ворожнеча та ненависть. Хоча, виходячи з семантичного значення цих слів всі вони можуть позначати і мотив, і мету.

У спеціальній літературі можна зустріти спроби визначення відповідних понять. Так, Т. Леоненко вказує, що релігійна ненависть – це почуття сильної неприязні, засноване на релігійних переконаннях людини, і випробовуване відносно іншовіруючих, атеїстів і людей, які належать до релігії нейтрально. Релігійна ворожнеча – це відкрита, що межує з фанатизмом, релігійна ненависть, яка зовні має прояв у вчиненні злочинів відносно іншовіруючих, атеїстів або осіб, що ставляться до релігії індиферентно, що передбачає відкритий прояв. Крім того, автор зазначає, що мотив релігійної ненависті або ворожнечі слід розглядати як усвідомлене внутрішнє спонукування до вчинення злочину на релігійному ґрунті. Втім глибинними причинами вчинення злочину з мотивів релігійної ненависті або ворожнечі має стати саме та обставина, що особа, щодо якої вчинено злочин, не дотримується тієї ж віри, що й суб'єкт злочину [125, с. 69].

Видається, що таким розумінням цілком можна користуватися при визначенні відповідних термінів, однак воно не дає розуміння змістовної відмінності від нетерпимості. У зв'язку із цим, варто подумати про уніфікацію відповідної термінології та розуміння, що спонукає до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання. При цьому

можливе використання будь-якого з наведених тут термінів, на винятком, напевно «розбрату». Навряд чи ці проблеми варто розглядати через призму «братерства». Враховуючи те, що навіть положення КК України повинні відображати необхідну конотацію, серед семантично майже ідентичних понять, які в українській мові часто визначають одне через інше, обґрунтованим видається використання терміну «ненависть», який є максимально негативний по-перше, а по-друге, дасть можливість віднести відповідні кримінальні правопорушення до визнаної у зарубіжній кримінально-правовій науці групи кримінальних правопорушень, що позначаються терміносполученням «злочини ненависті», що точніше відображатиме їх правову природу.

Висновки до Розділу 2.

Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень, що пов'язані з охороною віросповідання в Україні містить елементи, що відображають статичний та динамічний аспекти їх опису. Так, об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів входять у першу, статичну групу елементів, які необхідно описати насамперед. Вже після цього логіка дослідження обумовлює перехід до характеристики динамічних елементів.

У роботі зроблено висновок про те, що при визначенні розуміння поняття об'єкта кримінального правопорушення найбільш утилітарним та застосовним для кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання, є інтегрований підхід. У випадку, що є предметом нашого дослідження, інтегрований підхід дає можливість таку цінність як свобода віросповідання, визначена у попередньому розділі дисертації, визначити як цінність, що підлягає кримінально-правовій охороні. Водночас, об'єктом посягання, кримінального правопорушення можуть виступати суспільні відносини, які спрямовані на реалізацію свободи віросповідання і різноманітних своїх проявах. Це забезпечить конструктивне уявлення про об'єкт кримінальних правопорушень, які пов'язані з охороною

свободи віросповідання, адже концепція «об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини» дає можливість розкласти об'єкт посягання на структурні елементи, виокремити ті елементи суспільних відносини, які безпосередньо зазнають шкоди у результаті посягання, відшукати місце предмету кримінального правопорушення у структурі його об'єкта та, в кінцевому підсумку, описати механізм заподіяння шкоди об'єктові та звести всі кримінальні правопорушення, які пов'язані з охороною свободи віросповідання у певну систему.

Запропоноване авторське розуміння свободи віросповідання як природного, абсолютного, гарантованого державою права людини вільно і відкрито визнавати, сповідувати, а також змінювати свої релігійні вчення, переконання чи погляди. При цьому зміст свободи віросповідання передбачає можливості особи: 1) мати свою віру; 2) безперешкодно і відкрито її визнавати, а також 3) вести своє особисте, сімейне та громадське життя відповідно до основних положень обраного віровчення, тієї чи іншої релігії, конфесії, власних релігійних переконань. З цього визначення виводиться розуміння об'єкта складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання як суспільних відносин із забезпечення можливості безперешкодно реалізовувати кожен складову свободи віросповідання та не зазнавати у зв'язку із такою реалізацією шкоди чи обмеження або порушення інших особистих прав.

У дисертації запропоновано систему відповідних посягань залежно від того, чи є свобода віросповідань основним, чи додатковим об'єктом. Таку систему можна відобразити наступним чином: *посягання, в яких свобода віросповідання є основним безпосереднім об'єктом, передбачені* ст. 161 КК України, ст. 178 КК України, ст. 179 КК України, ст. 180 КК України, ст. 181 КК України; *посягання, в яких свобода віросповідання виступає додатковим безпосереднім об'єктом, передбачені* ст. 300 КК України, ст. 442 КК, ч. 1 ст. 442-1, а також ч. 2 ст. 110 КК України, п.14 ч. 2 ст. 115 КК України, ч. 2 ст. 121

КК України, ч. 2 ст. 122 КК України, ч. 2 ст. 126 КК України, ч. 2 ст. 127 КК України та ч. 2 ст. 129 КК України.

Розгляд об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання побудовано на основі проведеної авторської класифікації всіх складів на три групи із урахуванням конструкції об'єктивної сторони: формальні, матеріальні та змішані.

У роботі наведено додаткові аргументи щодо безпідставності виокремлення серед розглядуваних складів так званих усічених.

Всі формальні склади кримінальних правопорушень, що пов'язані з охороною свободи віросповідання згруповано у 4 групи: 1) розпалювання ворожнечі на релігійному ґрунті; 2) порушення прав людини з релігійних мотивів; 3) перешкоджання у реалізації особою свободи віросповідання; 4) поведінка із забороненими для обігу предметами.

У дисертації розглянуто ознаки діянь, суспільно небезпечних наслідків у кримінальних правопорушеннях із матеріальним та змішаним складом. Надано оцінку наявним у спеціальній літературі підходам до визначення поняття та змісту таких ознаки, висловлено позицію щодо удосконалення правового регулювання та окремих проблем застосування норм про кримінальні правопорушення, пов'язані з охороною віросповідання.

Суб'єктивні ознаки складів кримінальних правопорушень розглянуто із традиційних у доктрині кримінального права методологічних позицій. Реалізація ідеї диференціації кримінальної відповідальності за ознакою суб'єкта у спеціальних нормах, які передбачають відповідні склади, видається безперспективною. Іншими словами, теоретично можливо запропонувати доповнити частини другі відповідних статей КК України ознакою «службовою особою», або «із використанням службових повноважень» тощо, однак доцільності у цьому немає.

У роботі розглянуто доцільність передбачення посягання, визначеного у ст. 161 КК України у переліку посягань, визначеному у п. 4 ч. 1 ст. 96³ КК України, визначивши тим самим вчинення уповноваженою особою від імені та

в інтересах юридичної особи порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Констатовано, що всі без винятку кримінальні правопорушення, пов'язані з охороною свободи віросповідання, є умисними. Крім того, важливим аспектом визначення змісту умислу у складах цих кримінальних правопорушень є те, що інтелектуальні ознаки умислу, які полягають в усвідомленні суспільно небезпечного характеру свого діяння та передбаченні у матеріальних складах його суспільно небезпечних наслідків, повинні за своїм змістом відображати релігійний аспект вчиненого діяння. Іншими словами, особа, яка вчиняє будь-яке кримінальне правопорушення, пов'язане з охороною свободи віросповідання, повинна передбачати, що, наприклад, знищена чи пошкодження споруда чи будинок належать до релігійних чи культових, а предмет, який нею утримується, оскверняється чи знищується, належить до релігійних святинь. Особливо актуальним є таке розуміння інтелектуальних ознак умислу у тих складах, де мотив або мета не передбачені як обов'язкові ознаки. Так, щодо складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 178, 179, 180, 181 КК України ні мотив, ні мета не визначені як обов'язкові у диспозиціях відповідних статей. Однак, відсутність «релігійного компоненту» у вчиненому діянні означатиме, що видовий об'єкт, яким є суспільні відносини, що виникають з приводу реалізації особою свободи віросповідання не зазнає шкоди.

Розгляд питання про мотив кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання, призвів до висновку про потребу уніфікації відповідного поняття. Враховуючи те, що навіть положення КК України повинні відображати необхідну конотацію, серед семантично майже ідентичних понять, які в українській мові часто визначають одне через інше, обґрунтованим видається використання терміну «ненависть», який є максимально негативний по-перше, а по-друге, дасть можливість віднести

відповідні кримінальні правопорушення до визнаної у зарубіжній кримінально-правовій науці групи кримінальних правопорушень, що позначаються терміносполученням «злочини ненависті», що точніше відобразатиме їх правову природу.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ПОКАРАННЯ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ОХОРОНОЮ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Особливості кваліфікації правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні

Як відомо, одним із завдань Кримінального кодексу України є правове забезпечення охорони різного роду суспільних відносин від кримінально-протиправних посягань. У цьому аспекті якість закону про кримінальну відповідальність, у тому числі його простота для сприйняття та однозначність для розуміння, є досить важливим фактором. Захист свободи віросповідання є однією із таких сфер, і попри здавалося б значну кількість кримінально-правових норм, передбачених Особливою частиною КК України, якими встановлено відповідальність за правопорушення у цій сфері, їх зміст, а особливо практика застосування бажає кращого. Це у свою чергу обумовлено й низкою проблем, які виникають у процесі оцінки вчиненого з точки зору положень кримінального законодавства України, тобто у процесі здійснення кримінально-правової кваліфікації. У попередніх підрозділах уже звернута увага на низку проблемних аспектів, які пов'язані із складністю визначення змісту окремих ознак складів кримінальних правопорушень у сфері захисту свободи віросповідання, адже законодавець ознаки деяких з них відніс до категорії оціночних, визначення змісту окремих надав на розсуд правозастосувача, дещо надмірно диференціював відповідальність за посягання у сфері віросповідання тощо. Проте зазначеними проблемами їх перелік не вичерпується.

Відповідно у межах цього підрозділу буде звернуто увагу на проблемних аспектах кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері захисту свободи віросповідання, а також визначити можливі способи їх вирішення.

Важливість цього питання обумовлена ще й тим, що за останні роки кількість зареєстрованих проваджень по окремих кримінальних

правопорушеннях у цій сфері зростає. Так, як відзначають окремі автори, з 2015 по 2021 рік практика реєстрації, до прикладу, правопорушень за 161 КК України була відносно не значною, проте із початком повномасштабної війни РФ проти України їх кількість зростає [203, с.50-51]. Зростання кількості вчинених кримінальних правопорушень відповідно прямо впливає на кількість помилок та їх варіації при здійсненні кваліфікації.

Правильна кваліфікація забезпечує правильне застосування кримінального закону, натомість помилки в оцінці вчиненого з позиції КК України унеможливають належну реалізацію завдань цього нормативно-правового акту, і взагалі ставить під сумнів якість закону та ефективність судової та правоохоронної систем.

Адже, як слушно зазначають окремі автори, у разі допущення помилок у кваліфікації вчиненого виникають труднощі, а деколи і неможливо правильно оцінити характер та рівень суспільної небезпеки діяння, а отже й призначити справедливе покарання. Окрім того, допущення помилок в оцінці вчиненого ускладнює процес визначення підслідності та підсудності тої чи іншої категорії кримінальних проваджень; застосування звільнення від кримінальної відповідальності та покарання; застосування амністії та помилування тощо, і, як наслідок, окремі принципи кримінального права не реалізуються (соціальної справедливості, недопущення подвійного інкримінування тощо) [135, с. 236-237].

У підтримку вказаного низка науковців цілком слушно відзначають, що практика розгляду кримінальних проваджень судами України, а також різного роду статистичні показники засвідчують низку істотних проблем, адже левову частку вироків скасовують саме через недоліки кваліфікації того чи іншого діяння. Окрім того, у судовій практиці подекуди зустрічаються взагалі парадоксальні ситуації, коли апеляційний суд не погоджується із кваліфікацією суду першої інстанції, а касаційний у свою чергу із рішенням щодо оцінки вчиненого апеляційним судом. У такому разі різні судові інстанції мають або ж дещо відмінний, або взагалі кардинально протилежний погляд на кваліфікацію

вчиненого [13, с. 6]. При цьому слід звернути увагу на те, що судова кваліфікація у цьому разі могла бути іншою від кваліфікації на стадії досудового розслідування, а отже, варіантів кваліфікації щодо одного і того ж діяння, з одного і того ж провадження може бути досить багато, і, відповідно, вести мову про єдність судової і правоохоронної практики не видається можливим.

Така ситуація обумовлена багатьма аспектами, до яких можна віднести: по-перше, відсутність законодавчого визначення понять «кримінально-правова кваліфікація», «кваліфікація кримінальних правопорушень», відсутності законодавчої регламентації правил кваліфікації, наявністю у КК низки ознак складів кримінальних правопорушень, які законодавчо не визначені, або які належать до категорії «оціночних», відсутності узагальнень судової практики, щодо кримінальних правопорушень у чинній редакції статей, які регламентують відповідальність за їх вчинення тощо.

Попри відсутність законодавчого визначення поняття «кваліфікації» у кримінально-правовому розумінні, його значення переоцінити складно, більше того його важливість впливає безпосередньо з положень КК, адже законодавець оперує ним у низці статей, до прикладу, у ст. 9 де в ч. 2 вказано, що «рецидив кримінальних правопорушень, невідбуте покарання або інші правові наслідки вироку суду іноземної держави враховуються при кваліфікації нового кримінального правопорушення», або ж у ч. 3 ст. 29, де зазначено, що «інші обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини цього Кодексу як ознаки кримінального правопорушення, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться в вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини». Згадується це поняття й у ч. 2 ст. 33, ст. 35, ч. 3 ст. 66, ч. 4 ст. 67, у розділі II Прикінцевих та перехідних положень КК України.

Звісно у доктрині кримінального права є чимало праць, предметом яких була кримінально-правова кваліфікація загалом, або ж особливості кваліфікації конкретного діяння (діянь), проте, такі положення мають чисто теоретичний

характер і не можуть виступати базисом при оцінці вчиненого з точки зору кримінального закону, адже ці положення не носять нормативний характер, і виражають бачення відповідної проблеми конкретним автором.

Доктринальні положення загального поняття кваліфікації, а також правил її здійснення розроблені низкою авторів, серед яких можна виділити праці таких вчених: В.О. Навроцького [150], О.В. Ус [210], Г.К. Пилипенка [173], О.О. Дудорова, Є.О. Письменського [64], В.В. Коваленка, О.М. Джужи, А.В. Савченка [65], М.Й. Коржанського [82], О.К. Маріна [140], М.І. Панова, С.О. Харитонova [162], І.М. Сопілко, С.Я. Лихової, О.П. Кулікова [204] тощо.

Поняття кваліфікації кримінальних правопорушень у доктрині кримінального права і практиці його застосування розглядають у двох значеннях, які взаємопов'язані між собою, а саме: 1) під кваліфікацією вбачають процес визначення у вчиненому діянні ознак конкретного складу кримінального правопорушення, процес при якому встановлюється відповідність між юридичними і фактичними ознаками вчиненого; 2) різновид діяльності правоохоронних та судових органів, яка проявляється у такому результаті, як закріплення у відповідних правозастосовних актах факту вчинення суспільно небезпечного діяння, яке передбачене відповідною статтею (частиною статті, пунктом) Особливої частини КК України [67, с. 135].

На думку М.Й. Коржанського, кваліфікація злочинів (кримінальних правопорушень) проявляється у кримінально-правовій оцінці діяння, що вчинено особою і полягає у виборі кримінально-правової норми, яка максимально відображає ознаки вчиненого діяння та подальшому її застосуванню [82, с. 9].

В.О. Навроцький у свою чергу під кваліфікацією кримінальних правопорушень пропонує розуміти «результат кримінально-правової оцінки проведеної органами досудового розслідування, яка: констатує, що вчинене суспільно небезпечне діяння – це кримінальне правопорушення, передбачене певною кримінально-правовою нормою; встановлює відповідність між

ознаками такого діяння та ознаками складу кримінального правопорушення, що відображається у процесуальних документах» [152, с. 33].

Як слушно відзначає М.І. Панов, як процес кримінально-правової оцінки вчиненого кримінально-правова кваліфікація має вагоме значення у структурі такого інституту як кримінальна відповідальність, адже полягає встановленні у вчиненому діянні ознак відповідного складу кримінального правопорушення [168, с. 120].

Слід зазначити, що у доктрині кримінального права існує позиція згідно якої кримінально-правова кваліфікація є так би мовити збірним поняттям, яке охоплює собою кваліфікацію злочинів (кримінальних правопорушень) та кваліфікацію діянь, які лише ззовні схожі на кримінальні правопорушення, проте не є суспільно небезпечними в розумінні кримінального законодавства, тобто за своїм змістом такі діяння є правомірними. Таку думку висловлює низка науковців [13, с. 4].

Проте, така позиція видається щонайменше дискусійною, адже використовувати поняття «кваліфікація», «кримінально-правова кваліфікація» до діянь, які за своїм змістом не є кримінально протиправними не вельми правильно. Окрім того, якщо у положення КК України, як і КПК України поняття «кваліфікація злочинів (кримінальних правопорушень)» зустрічається неодноразово, то таке поняття, як «кримінально-правова кваліфікація» не задекларовано взагалі.

У підтримку останньої позиції К.М. Оробець зазначає, що одні і ті ж принципи і правила кваліфікації не можуть мати значення як для протиправних, так і правомірних діянь. Відповідно, зазначає автор, об'єднання в одне поняття, а саме «кримінально-правова кваліфікація» кількох протилежних за своїм змістом явищ як з теоретичної, так і практичної позиції не обґрунтовано [161, с. 125-131].

Не вдаючи до детального дослідження цього поняття, оскільки в теорії кримінального права йому присвячено чимало уваги, слід погодись із О.В. Ус, що до характерних ознак кваліфікації кримінальних правопорушень належать:

по-перше, кваліфікація це процес, як пов'язаний із інтелектуальною та розумовою діяльністю правозастосувача, який керується в тому числі правилами логіки і спрямований на розв'язання конкретно поставленого завдання; по-друге, цей процес полягає у застосуванні кримінального законодавства, а конкретніше відповідної кримінально-правової норми (норм); по-третє, результат кваліфікації не є незмінним явищем, адже у процесі розслідування кваліфікація вчиненого може змінюватись, а набуває вона свого сталого вигляду лише після набрання обвинувальним вироком суду законної сили; по-четверте, кваліфікація здійснюється не будь-ким, а спеціально уповноваженим суб'єктом, зокрема органами державної влади до повноважень яких належить здійснення досудового розслідування та відповідних судових органів; по-п'яте, кваліфікація матиме місце лише при вчиненні особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України; по-шосте, оцінка вчиненого діяння здійснюється як на підставі положень Загальної частини КК України, так і Особливої частини цього нормативно-правового акту; по-сьоме, для ефективності та результативності кваліфікації остання етап визначення меж покарання з огляду на санкцію статті Особливої частини повинен визначати кримінально-правові наслідки кваліфікації; по-восьме, кваліфікація кримінальних правопорушень для набуття юридичного значення повинна відображатись у відповідному процесуальному документі [211, с. 173-174].

Щодо конкуренції загальної і спеціальної норми, то у наукових працях вказується, що такий різновид конкуренції матиме місце у випадку, коли одне діяння одночасно містить ознаки кількох складів кримінальних правопорушень. При такій конкуренції загальна норма є узагальненою, такою, яка охоплює максимальну кількість варіантів вчинення діяння, тоді як спеціальна передбачає якийсь конкретний варіант (чи кілька варіантів) вчинення цього діяння, і при цьому, містить всі необхідні ознаки притаманні для загальної норми. Тобто спеціальна норма містить ознаку (ознаки) чи додаткову ознаку (додаткові ознаки), які уточнюють (конкретизують) ознаку (ознаки) загальної. У цьому

разі спеціальна норма так би мовити варіації суспільно небезпечних діянь, які передбачені загальною нормою, і, одночасно, розширює перелік необхідних ознак загальної норми [120, с.191].

У продовження слід зазначити, що для здійснення правильної кваліфікації вчиненого необхідно встановити у діянні особи ознаки того складу кримінального правопорушення, якому вони властиві. При цьому обов'язково слід встановити усі ознаки такого діяння, оскільки подекуди один склад кримінального правопорушення може відрізнятися від іншого кількома, або ж навіть однією ознакою (об'єктом, предметом, суб'єктом складу кримінального правопорушення тощо). І лише у сукупності таких ознак можна встановити, яке саме кримінальне правопорушення особа вчинила.

На важливість цього процесу звертають увагу й науковці, які вказують, що правильна кваліфікація завжди залежить від низки факторів: по-перше, визначення реальних дій (бездіяльності), які вчинила особа, а також наслідків, які настали, чи була створена реальна загроза їх настання; по-друге, встановлення форми вини та різновиду умислу чи необережності, з урахуванням того, що окремі склади кримінальних правопорушень можуть бути вчинені, до прикладу, лише з прямим умислом; по-третє, визначення, при наявності, форми співучасті та виду співучасника тощо [13, с. 5].

Дійсно процес кваліфікації досить складний, складний він у випадку правильної кримінально-правової кваліфікації, адже визначити усі необхідні ознаки, які утворюють у сукупності склад конкретного кримінального правопорушення, особливо на початку досудового розслідування, коли фактичних даних обмаль, складно. Саме тому, під час здійснення цього процесу виникає чимало помилок, що є однією із підстав подальшого скасування судового вироку. І, як правильно відзначають окремі автори, подекуди така ситуація досить парадоксальна, адже апеляційний суд може скасувати рішення суду першої інстанції, оскільки не погоджується з його рішенням щодо кваліфікації вчиненого, а касаційний у свою чергу може не погодитись із рішенням апеляції. Останній в свою чергу може вбачати в діянні особи якийсь

третій варіант кваліфікації, або ж визначити правильної кваліфікацію суду першої інстанції, а не апеляційної [13, с. 6].

На складність процесу кваліфікації звертають увагу й інші дослідників. Так, Д.Ю. Кондратов пише, на відміну від інших видів правозастосовної практики кримінально-правова кваліфікація передбачає врахування досить значної кількості умов, обставин вчиненого кримінального правопорушення, а також вимагає досконалого володіння положеннями чинного кримінального та кримінально процесуального законодавства та узагальнень правоохоронної та судової практики [76, с. 54].

Проблемність цього аспекту очевидна і нажаль досить масштабна. У розрізі цього, до прикладу В.О. Навроцький зазначає, що про існування проблем при кваліфікації кримінальних правопорушень, а також її масштаби передусім свідчить кількість випадків здійснення перекваліфікації під час досудових розслідувань, і, відповідно, подальші прийняті у зв'язку з цим процесуальні рішення, так як: закриття кримінального провадження, повернення справи для додаткового розслідування, постановлення виправдувального вироку, скасування рішень судів першої інстанції судами апеляційної та касаційної інстанції тощо [149, с. 363].

Відповідно поняття кримінально-правової кваліфікації, попри на сьогодні більш теоретичний його вираз, є надзвичайно важливим не лише в доктринальній площині, але й має вагоме значення для правоохоронної та судової практики. Від правильної кваліфікації залежить реалізація завдань Кримінального кодексу України, дотримання принципів кримінального права (законності, справедливості тощо), недопущення необґрунтованого притягнення до відповідальності невинної особи, або ж навпаки необґрунтованого виправдання винної.

Певним чином здійснено спробу вирішити зазначені вище проблеми у Проекті нового КК України, розробленого робочою групою з питань розвитку кримінального права.

Так, у Книзі 2 (Про кримінальне правопорушення) розділом 2.10. передбачено правила кримінально-правової кваліфікації. У цьому випадку безпосередньо у положеннях КК пропонується передбачити поняття кримінально-правової кваліфікації, формулу кваліфікації, обґрунтування результатів кваліфікації, правила кваліфікації сукупності кримінальних правопорушень, правила кваліфікації кримінального правопорушення у разі конкуренції статей, які передбачають цілий склад кримінального правопорушення та його частину, правила кваліфікації кримінального правопорушення у разі конкуренції статей, які передбачають спеціальний та загальний склади кримінального правопорушення, кваліфікацію незакінченого злочину, правила кваліфікації добровільної відмови, правила кваліфікації кримінального правопорушення, вчиненого у співучасті, поняття та умови зміни кваліфікації [111].

У проміжному підсумку слід зазначити, що проблеми як з поняттям, так і безпосередньо із процесом кримінально-правової оцінки вчиненого суспільно небезпечного діяння зазвичай очевидні, проте процес їх поступового усунення триває, і, вочевидь, одним із рушійних сил у цьому аспекті може стати проект нового КК, головне щоб робоча група врахувала всі можливі проблемні моменти як доктрини кримінального права, так і практики застосування положень кримінального законодавства.

Щодо особливостей та проблемних аспектів кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері захисту свободи віросповідання слід зазначити наступне.

Зазначене у попередніх розділах цього дослідження, а також аналіз положень Особливої частини КК України дає підстави стверджувати, що кваліфікація суспільно небезпечних діянь, які забезпечують охорону суспільних відносин у сфері віросповідання залежить від низки факторів: по-перше, об'єкта посягання; по-друге, спричинення при посяганні на суспільні відносини у сфері віросповідання шкоди іншим об'єктам (життю і здоров'ю, власності, моральності тощо), що впливатиме на наявність чи навпаки відсутність

множинності кримінальних правопорушень; по-третє, предмет складу кримінального правопорушення; по-четверте, характер вчиненого діяння, яке утворює об'єктивну сторону складу того чи іншого кримінального правопорушення; по-п'яте, ознаки суб'єктивної сторони (зазвичай мотив).

Щодо першого фактору слід звернути увагу на те, що правильна кваліфікація залежатиме від вірного встановлення об'єкта посягання (основного безпосереднього, додаткового обов'язкового чи факультативного). Звісно цей елемент складу кримінального правопорушення не є єдиною розмежувальною ознакою, і навіть не визначальною, однак однією із тих, яка дає можливість правильно оцінити вчинене суспільно небезпечне діяння.

На думку О.О. Пащенко, кримінально-правова обумовленість так званих «релігійних» норм залежить щонайменше від двох аспектів: по-перше, такі норми повинні відповідати основним постулатам релігій, як мінімум тих, які найбільш розповсюджені на теренах України; по-друге, забезпечувати охорону прав і свобод людини і громадянина у сфері свободи віросповідання [170, с. 192].

Проте у іншій праці цей ж автор вказує, що не всі норми (постулати) релігії повинні знаходити своє кримінально-правове забезпечення (захист). Аргументує свою позицію автор тим, що з урахуванням такого принципу кримінального права, як економії репресії кримінальне законодавство повинно застосовуватись лише при порушенні найбільш значущих релігійних відносин, і не при будь-якому порушенні, а лише суспільно небезпечному, тому який містить достатній рівень суспільної небезпеки. Крім того, до уваги слід брати лише ті релігійні постулати, які є однаковими (спільними) для більшості різновидів релігій, поширених на території держави, відображають правосвідомість суспільства і співпадають з моральними цінностями, які усталені у цьому суспільстві [170, с. 193].

Викладене у цьому дослідженні вище вказує, що розділ V особливої частини КК України передбачає низку складів кримінальних правопорушень, основним безпосереднім об'єктом яких є свобода віросповідання (ст.ст. 161,

178-181 КК України). Відповідно при вчиненні цих суспільно небезпечних діянь кваліфікація здійснюється за однією із цих статей. Проте в окремих випадках посягання на свободу віросповідання вже охоплено складом того чи іншого кримінального правопорушення як додаткова ознака основного складу кримінального правопорушення чи як ознака, що кваліфікує діяння (ознака основного складу кримінального правопорушення – ч. 1 ст. 300, ч. 1 ст. 442, ч. 1 ст. 442-1 КК України; кваліфікуюча ознака – ч. 2 ст. 110, п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129).

У цьому аспекті, слід звернути увагу на положення уже згаданого проекту нового КК України, адже там ситуація кардинально змінюється. Перш за все свобода віросповідання та свобода світогляду стають окремим родовим об'єктом, і, відповідно, передбачені в окремому розділі 4.8. Книги четвертої «Кримінальні правопорушення проти людини». У цьому випадку розділ передбачає 2 склади злочину (ст. 4.8.3. Захоплення, утримання або осквернення релігійної споруди чи святині та ст. 4.8.4. Зруйнування чи пошкодження релігійної святині) та 2 склади провин (ст. 4.8.5. Порухення права на свободу віросповідання та ст. 4.8.6. Незаконне перешкоджання релігійного обряду). Слід зазначити, що у ст. 4.11.5., яка передбачає відповідальність за дискримінацію обов'язковою фактично ознакою суб'єктивної сторони складу є мотив – належність до певної соціальної групи. Це впливає з системного тлумачення документа, оскільки у цьому випадку, прямо в проекті КК (п. 28 ст. ч. 2 ст. 1.1.1. Значення термінів Кримінального кодексу) вказано, що «мотив належності до певної соціальної групи – мотив ненависті чи упередженості через вік, стать або гендер, сексуальну орієнтацію, інвалідність, етнічне чи соціальне походження, генетичні ознаки, колір шкіри, расу, національність, мову, соціальний стан, рід занять або професію, релігію чи віросповідання, політичні або інші переконання чи погляди, належність до національної меншини, майновий стан або місце народження чи проживання». Також, такий мотив виступає кваліфікуючою ознакою низки інших злочинів. Так, п. 12 ст. 4.1.4 вказано, що ознакою, що підвищує тяжкість злочину на один ступінь

вчинення одного із злочинів передбачених розділом 4.1. Злочини проти життя людини з мотиву належності до певної соціальної групи. Таку ж кваліфікуючу ознаку передбачено у ст. 4.2.5. для усіх злочинів проти здоров'я людини, 4.3.2. для злочинів проти ментальної та фізичної безпеки людини, 9.4.2. для усіх злочинів проти порядку публічної служби [111]. У цьому випадку слід наголосити, що ця кваліфікуюча ознака впливає на кваліфікацію лише у разі вчинення особою одного із перелічених злочинів, які за формою вини є умисними, оскільки в необережних злочинах мотив кримінально-правового значення немає.

Мотив належності до певної соціальної групи згідно положень ст. 3.3.3. проекту є однією з обставин, які обтяжують покарання за провину [111]. Показово, що автори проекту чомусь обставини, що обтяжують покарання передбачили лише для провин, хоча обставини, що пом'якшують покарання визначено як для злочинів, так і для провин. Очевидно, що має місце або технічна помилка, або ж така позиція авторів проекту потребує коригування.

Відповідно лєвова частина складів кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання є спеціальними до загальних норм, передбачених чи в інших розділах, чи у цьому ж розділі V Особливої частини КК. Слід наголосити, що конструювання спеціальних складів кримінальних правопорушень має бути виваженим та обґрунтованим процесом, в протилежному випадку їх існування ускладнює процес кваліфікації, і загалом створює проблеми для правозастосування.

Слушною є думка В.О. Навроцького, який наголошує, що надзвичайно велика кількість спеціальних кримінально-правових норм, якими передбачено відповідальність за схожі за своїм змістом діяння викликає потребу у їх систематизації, зокрема й правильного розміщення тієї чи іншої норми у відповідному розділі Особливої частини КК України [151, с. 26].

З огляду на зазначене об'єкт складу кримінальних правопорушень у сфері свободи віросповідання матиме кримінально-правове значення у випадках, коли вказана сфера суспільних відносин виступає додатковим об'єктом, адже в

межах розділу V Особливої частини КК цей елемент буде у аналізованій групі правопорушень співпадати. Проте у сукупності з іншими ознаками дає змогу розмежувати одне кримінальне правопорушення від іншого.

Наступним аспектом, який впливає на кваліфікацію суспільно небезпечних посягань у сфері віросповідання є необхідність врахування спричинення шкоди іншим об'єктам при вчиненні таких діянь. Йдеться про випадки, коли посягання на свободу віросповідання одночасно спричиняє шкоду чи створює загрозу її спричинення й іншим охоронюваним суспільним відносинам. У цьому випадку проблеми можуть виникнути при ігноруванні наявності множинності, або ж навпаки надто надмірному застосуванні цього інституту, а отже порушення принципів кримінального права.

З позиції окремих дослідників основний безпосередній об'єкт складу кримінального правопорушення, яке є загальною нормою та додатковий або факультативний об'єкт складу кримінального правопорушення спеціальної норми мають збігатись. Крім того, основний безпосередній об'єкт складу кримінального правопорушення спеціальної норми повинен належати до випадків додаткового безпосереднього об'єкта складу кримінального правопорушення загальної норми [212, с. 139].

У теорії кримінального права загалом сформовано позицію, згідно якої у випадку, якщо особа вчинила кримінальне правопорушення у спосіб, який кримінальним законодавством визначено самостійним складом правопорушення, і у разі, якщо цим спеціальним складом спричиняється шкода додатковому обов'язковому чи факультативному об'єкту і це тягне за собою таке ж саме або ж суворіше покарання у порівнянні із загальним складом кримінального правопорушення, то вчинене потребує кримінально-правової оцінки за сукупністю складів кримінальним правопорушень [35, с. 140].

У цьому аспекті І.І. Давидович та К.П. Задоя, з огляду на узагальнення доктринальних підходів, а також практики, яка склалася у правозастосовній діяльності вказують на загальні правила кваліфікації будь-якого кримінального правопорушення, наслідком якого є заподіяння шкоди, пов'язаної із фізичним

чи психічним насильство. Одне із правил сформульовано наступним чином: «необережна шкода життю чи здоров'ю потерпілого, спричинена насильницьким злочином, за загальним правилом підлягає додатковій кваліфікації за відповідною статтею Особливої частини КК України (ст. 119 або ст. 128)» [45, с. 15].

З приводу цього правила інші дослідники висловлюють певні застереження. Так, А.А. Керопян зазначає, що науковці обґрунтовували зазначене вище правило тим, що насильницькі склади кримінальних правопорушень за формою вини характеризуються лише умислом. Попри це при заподіянні необережної шкоди життю або здоров'ю особи у випадку вчинення насильницького кримінального правопорушення вона не вимагає додаткової кваліфікації у разі, якщо склад кримінального правопорушення охоплює такий прояв необережної шкоди. На цій підставі зазначена авторка робить висновок, що здійснювати додаткову кваліфікацію вчиненого за ст. 128 КК України не доцільно [67, с. 147-148].

Науковці загалом одностайні у тому, що кримінально-правовий захист суспільних відносин у сфері охорони свободи віросповідання визначено у розділі V Особливої частини КК України. Однак, у працях окремі дослідники звертають увагу на те, що ця сфера суспільних відносин охороняється значно ширшим переліком статей Особливої частини КК України. Так, окремі автори зазначають, що забезпечення суспільних відносин у сфері реалізації свободи віросповідання кримінально-правовими засобами здійснюється не лише нормами, які визначені у розділі V Особливої частини КК України, а й низкою інших статей, зокрема відповідною частиною ст. 110, статтями 258, 442 тощо КК України [174, с. 33-34].

Інші дослідники вважають, що до таких «інших» суспільно небезпечних діянь належать, наприклад: заподіяння тілесних ушкоджень, побойів (ст.ст. 121, 122, 125, 126), масові заворушення (ст. 294), хуліганство (ст. 296), погроза або насильство щодо працівників правоохоронних органів (ст. 345) тощо за умови, що вони вчинені на ґрунті релігійної ворожнечі [167, с. 8].

У цьому контексті слід звернути увагу на ще одну ознаку, яка є складовою такого елемента як об'єкт. Йдеться про потерпілого, адже право на свободу віросповідання нерозривно пов'язане саме з ним.

Так, на думку О.С. Островського, особливістю кримінальних правопорушень, що посягають на право людини на свободу віросповідання є: по-перше, специфічні потерпілі – фізичні чи юридичні особи, які є учасниками релігійних правовідносин; по-друге, посягання здійснюється на специфічні матеріальні і нематеріальні цінності – майнові та немайнові права фізичних, юридичних осіб, які як сповідують, так і не сповідують релігію; по-третє, специфічний зміст правовідносин, адже винна особа посягає, не інакше як на права у сфері саме віросповідання, передбачених як українським законодавством, так і низкою міжнародних нормативно-правових актів [163].

Слід вказати, що цьому питанню у доктрині кримінального права приділено не надто багато уваги. Потерпілий у посяганнях проти свободи віросповідання є предметом дослідження лише як одна із ознак відповідного складу кримінального правопорушення, що не дає можливість вести мову про комплексність дослідження цього аспекту, і переважно дослідниками звертається увага на надто вузькому баченні законодавця щодо визначення переліку потерпілих від вказаної групи суспільно небезпечних діянь.

Так, щодо питань кваліфікації діянь за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 180 КК України, то О.С. Островський зазначає, що будь-яке кримінальне правопорушення так би мовити релігійного спрямування повинно посягати на релігійну свободу, відповідно, у випадку, якщо діяння не посягає на такий об'єкт, то це свідчить про те, що воно не є «релігійним», або ж не утворює складу кримінального правопорушення взагалі. Відповідно саме про склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 180 КК України мову можна вести лише у разі, якщо доведено що діяння посягало на свободу особи приймати участь у здійсненні того чи іншого релігійного обряду [163, с. 90].

З цього приводу, наприклад С.Я. Лихова вказує, що при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 180 КК України порушуються права не лише священнослужителя, а фактично права, точніше право на свободу віросповідання, будь-якої особи. На цій підставі авторка робить висновок, що слід розширити перелік потерпілих у складі цього кримінального правопорушення і передбачити відповідальність за «примушування будь-якої особи до участі в релігійному обряді або богослужінні» [130, с. 30]. Таку ж думку висловлюють й інші дослідники. Так, у цьому контексті О.С. Островський пропонує диспозицію цієї статті викласти у такій редакції: «Примушування священнослужителя або іншої особи шляхом фізичного чи психічного примусу до участі в богослужінні, релігійному обряді, релігійній церемонії, процесії або релігійному зібранні», а назву статті перейменувати на «Перешкоджання здійсненню або примушування до участі в релігійній діяльності» [163, с. 95].

Крім того, у цьому контексті слід звернути увагу на ще одну особливість. Свобода віросповідання, яка реалізується через правовідносини суб'єктів передбачає цілу низку прав і свобод. Проте, слід наголосити, що перелік таких прав і свобод є досить широкий. Це і свобода вільно обирати, приймати або ж змінювати релігію чи навпаки не сповідувати жодної; право провадити релігійне діяльність; відправляти богослужіння як одноособово, так і колективно; здійснювати релігійні обряди; виражати свої релігійні переконання тощо [137, с. 4, 230, с. 49]. Відповідно потерпіла особа має бути так би мовити залучена у процес реалізації правовідносин у сфері свободи віросповідання, а порушення таких прав і свобод утворюватиме склад конкретного правопорушення, у тому числі й кримінального.

Проте, такий кримінально-правовий захист не завжди є доречний. Так, окремі науковці цілком слушно зазначають, що обмеження в правах окремої категорії осіб, наприклад атеїстів, не завжди підпадає під кримінально-правову охорону. Більше того, навряд такі дії взагалі є обмеженням у правах. Йдеться про недопущення такої категорії осіб до участі в релігійному обряді [165, с. 70].

Відповідно, якщо особа не сповідує жодну релігію, то й потерпілою від аналізованих складів кримінальних правопорушень вона бути не може.

Далі увагу слід звернути на доктринальні положення щодо кваліфікації діянь у разі, якщо посяганням на свободу віросповідання особа спричиняє шкоду іншим суспільним відносинам.

Комплексного дослідження цього питання на сьогодні немає, і, відповідно питання кваліфікації у цьому аспекті слід шукати у теоретичних напрацюваннях щодо особливостей кваліфікації конкретних складів кримінальних правопорушень. Відповідно в теорії кримінального права можна віднайти такі думки. Так, у цьому контексті крім автори зазначають, що положення, до прикладу, ст. 179 КК України, передбачають можливість реагування на суспільно небезпечні посягання особи саме на свободу віросповідання, і саме охороною цього права склад кримінального правопорушення і обмежується. Відповідно у разі, якщо при вчинення цього діяння особа спричиняє шкоду іншим суспільним відносинам, то виникає потреба у додатковій кваліфікації за відповідними статтями Особливої частини КК України, якими, до прикладу, передбачено відповідальність за посягання на право власності, громадський порядок чи громадську безпеку, моральність тощо) [163, с. 166].

У підтримку такої думки інші дослідники вказують на те, що у випадку коли винна особи незаконно заволодіває релігійною святиною (наприклад, у спосіб таємного, відкритого заволодіння чи шляхом розбою, вимагання тощо), то вчинене слід кваліфікувати за відповідною статтею розділу VI Особливої частини КК України, як кримінальне правопорушення проти власності. У випадку знищення чи пошкодження релігійної святині загальнонебезпечним способом (підпалу, вибуху тощо), або якщо вартість спричиненої шкоди перевищує особливо великий розмір, або спричинило смерть людей чи інші тяжкі наслідки, дії винної особи потребують додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 194 чи ст. 196 КК України [192, с. 19-20].

В.І. Маркін у своєму дисертаційному дослідженні стверджує, що незаконне утримання релігійних святинь відповідальність за яке передбачена у ст. 179 КК України за своїм змістом не може охоплювати випадки привласнення винною особою вказаних предметів. Утримання, пише він, характеризується фактичним процесом володіння релігійною свяติною, її перебуванням під контролем винного, під фізичним впливом останнього [141, с. 12].

Так, наприклад, О.С. Островський зазначає, що у разі вчинення особою глуму (осквернення) релігійних святинь, які поєднанні із поширенням відомостей, які виявляють зневажливе ставлення до релігійних святинь у разі, якщо спричинило образу почуттів вірян повинні кваліфікуватися за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 161 та ст. 179 КК України [163, с. 102].

Слід зазначити, що науковці щодо ч. 2 ст. 180 КК України підтримують позицію згідно якої застосування фізичного насильства у виді удару, побоїв, тілесних ушкоджень тощо при примушуванні потребує додаткової кваліфікації за відповідними статтями Особливої частини КК України (ст.ст. 121, 122, 125, 126, 127 тощо) [109, с. 412]. Це ж стосується й випадків, якщо примушування поєднане із психічним насильством. Йдеться до прикладу про погрозу вбивством. Відповідно, якщо примушування поєднане із таким різновидом погроз, діяння слід кваліфікувати за сукупністю з ст. 129 КК України [156, с. 432].

У разі необережного знищення чи пошкодження релігійних споруд чи культових будинків, пише О.С. Островський, похідними наслідками можуть бути як необережне заподіяння смерті чи тілесних ушкоджень. З огляду на це, на думку цього дослідника, при кваліфікації слід керуватись наступним: по-перше, з огляду на те, що законодавець необережні легкі тілесні ушкодження взагалі не криміналізував, то їх спричинення при пошкодженні чи руйнуванні релігійних споруд чи культових будинків повинно оцінюватись лише на підставі положень ст. 178 КК України; по-друге, заподіяння необережних

середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень при знищенні чи руйнуванні таких об'єктів потребує додаткової кваліфікації за ст. 128 КК України [163, с. 128].

В науковій літературі з цього приводу зазначають, що у випадку вчинення дій, які спрямовані за зрив релігійного обряду в поєднанні із руйнуванням чи пошкодженням релігійних споруд чи культових будинків, релігійних святинь кваліфікувати вчинене необхідно за сукупністю ст. 180 та 178 чи 179 КК України відповідно [23, с. 280].

На цій підставі, наприклад В.І. Маркін, пропонує ст. 178 (пошкодження релігійних споруд чи культових будинків), як і ст. 179 (незаконне утримання, осквернення або знищення релігійних святинь) з КК України виключити [141, с. 13].

На думку О.В. Білаша суміжним складом кримінального правопорушення до ст.ст. 178 та 179 КК України є склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 161, оскільки кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 178 та 179 є спеціальними різновидами порушення рівноправності громадян за релігійною ознакою. Проте, якщо винна особа вчиняє діяння, які ображають релігійні почуття громадян і таке діяння поєднане із руйнуванням чи пошкодженням релігійних споруд чи культових будинків, релігійних святинь, то вчинене слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 161 та 178 чи 179 КК України [23, с. 279-280].

Щодо примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду в частині кваліфікації в літературі можна зустріти наступні позиції. Оскільки примушування у цьому разі може супроводжуватись виключно фізичним чи психічним насильством, то в першому випадку діяння може супроводжуватись ударом, побоями, заподіянням тілесних ушкоджень, вчинення інших насильницьких дій, натомість психічне може супроводжуватись погрозою вбивством, погрозою насильством, знищенням майна тощо. Відповідно при заподіянні шкоди здоров'ю священнослужителя у

цьому випадку діяння потребує додаткової оцінки за ст.ст. 121, 122, 125, 126 КК України. Натомість психічне насильство окрім погрози вбивством охоплюється складом цього кримінального правопорушення і додаткової кваліфікації не потребує, у випадку, якщо такі дії супроводжуються погрозою вбивством, то вчинене кваліфікується за сукупністю статей 180 та 129 КК України [155, с. 409]. Така ж думка висловлюється й іншими авторами [92, с. 158].

З огляду на це в теорії кримінального права можна зустріти пропозиції змін редакції ст. 180 КК України. Так, окремими науковцями пропонується ч. 1 ст. 180 сформулювати так: «Перешкоджання проведенню релігійного обряду, а так само перешкоджання участі у ньому шляхом застосування фізичного насильства до потерпілого чи його близького родича, погрози застосування фізичного насильства або погрози обмеження прав, свобод чи законних інтересів цих осіб» [141, с. 13].

З огляду на це В.І. Маркін пропонує доповнити положення КК України ст. 180¹, яка б передбачала відповідальність за «примушування до проведення релігійного обряду або до участі у ньому шляхом застосування фізичного насильства до потерпілого чи його близького родича, погрози застосування фізичного насильства або погрози обмеження прав, свобод чи законних інтересів цих осіб» [141, с. 13].

Дослідники звертають увагу на те, що при кваліфікації вчиненого за ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 181 КК України правоохоронні органи не рідно оцінюють діяння помилково, адже в непоодиноких випадках при вчиненні цього кримінального правопорушення із заподіянням шкоди здоров'ю потерпілого кваліфікують вчинене лише за відповідною статтею розділу II Особливої частини КК України, і, відповідно, ігнорують положення ст. 181 [163, с. 160].

Інша натомість вказують на потребу кваліфікації вчиненого за сукупність кримінальних правопорушень, зокрема умисне вбивство (ст. 115); вбивство через необережність (ст. 119); доведення до самогубства (ст. 120); тілесних

ушкоджень (ст.ст. 121, 122); побойів і мордування (ст. 126); катування (ст. 127); зґвалтування (ст. 152); сексуальне насильство (ст. 153); вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України) [154, с. 505].

Окремі дослідники вважають, що склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 181 КК України (Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів) є окремим різновидом кримінально-правової норми, що забезпечує охорону прав (до прикладу, права на життя, права на здоров'я, права на повагу честі та гідності особи тощо), а також інтересів особи від незаконної діяльності різного роду об'єднань громадян, зокрема і релігійних [163, с. 161].

Досліджуючи цю проблематику на дисертаційному рівні О.С. Островський робить висновок, що протиправні наміри винної особи у цьому складі кримінального правопорушення спрямовані на спричинення шкоди саме здоров'ю громадян, адже вона усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків у виді спричинення шкоди здоров'ю і бажання їх настання. Відповідно, пише це автор, доповнення чи навпаки виключення із складу цього кримінального правопорушення такої ознаки, як «здійснення під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів» жодним чином не впливає на зміст діяння, зокрема й на наслідки його вчинення [163, с. 165].

Низка науковців звертають увагу на те, що склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 181 КК безпосередньо не посягає на суспільні відносини у сфері охорони свободи віросповідання, відповідно розміщення цього складу у розділі V Особливої частини КК, на їх думку, є необґрунтованим. Натомість ці автори пропонують цей склад правопорушення передбачити у розділі XIII Особливої частини КК України, оскільки він посягає саме на здоров'я населення [129, с. 6].

У підтримку такої позиції О.С. Островський зазначає, що склади кримінальних правопорушень, які передбачені КК України задля охорони конституційних прав і свобод громадян повинні передбачати відповідальність за посягання саме на ці права і свободи, а не щось інше. У іншому разі, коли склад конкретного кримінального правопорушення лише пов'язаний певним чином із забезпеченням певних прав (права), тобто кримінальне правопорушення пов'язане лише із відповідною сферою, однак конкретно це право не охороняє, то й підстав говорити про те, що цей склад передбачає відповідальність за посягання саме на свободу віросповідання підстав немає [163, с. 165].

На думку В.І. Маркіна, усі випадки заподіяння, при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 181 КК України, шкоди здоров'ю особи, або якщо такі дії супроводжуються статевою розпущістю потребують додаткової кваліфікації за відповідною статтею Особливої частини КК України [141, с. 12].

Натомість у наукових працях дисертаційного рівня зустрічаються пропозиції доповнення положень КК України ст. 297¹ (наруга над об'єктом релігійного призначення), яка передбачатиме відповідальність за наругу над релігійною спорудою чи іншим об'єктом релігійного призначення (ч. 1), а також наругу над релігійною святинєю (ч. 2) [141, с. 13].

Заподіяння шкоди здоров'ю людей у ст. 181 КК України, на думку окремих авторів, може полягати у заподіянні тілесних ушкоджень, фізичному виснаженні, спричинення психічних розладів. Однак, у наукових публікаціях звертається увагу, що заподіяння шкоди життю чи здоров'ю особи при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 181 КК України потребує додаткової кваліфікації у разі, якщо заподіяння такої шкоди утворює самостійний склад кримінального правопорушення, і санкція якого суворіша за санкцію ст. 181. Аналогічна ситуація щодо кваліфікації матиме місце при заподіянні під час здійснення релігійних обрядів чи під приводом релігійних віровчень смерті особи чи доведення її до самогубства. Відповідно кваліфікація

здійснюватиметься за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 181 та відповідною частиною, пунктом ст. 115 або ст. 120 КК України відповідно [155, с.409-410].

Крім того, звернути увагу потрібно й на те, що однією із альтернативних обов'язкових ознак настання кримінальної відповідальності є вчинення цих дій у поєднанні із статеву розпустою. Однак, сама по собі статеву розпуста згідно положень КК України не є кримінально-карана, а у випадку із неповнолітніми (а точніше особами до 16 років) такі дії містять ознаки складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 156 КК України, ч.ч. 3, 4 ст.ст. 152, 153 (у випадку ч. 4 обох статей й при умові добровільного статеву акту), або ж ст.ст. 155, 156¹ КК України. І як видається такої кількості засобів реагування достатньо. Відповідно доцільність окремої криміналізації діяння, передбаченого ст. 181 сумнівна.

Як зазначає С.Я. Лихова у разі вчинення діянь, які посягають на свободу віросповідання службовою особою з використанням свого службового становища вчинене слід додатково кваліфікувати за ст. 364, 423 або ж ст. 365, 424 КК України [130, с. 33].

Отже, в теорії кримінального права спричинення шкоди іншим суспільним відносинам при посяганні на свободу віросповідання пропонується кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень.

У цьому разі потреба в кваліфікації вчиненого за сукупністю кримінальних правопорушень, на думку окремих дослідників, вбачається з огляду на положення постанови Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 № 7 «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» [18, с. 219]. Так, у п. 10 цієї постанови зазначається «якщо у складі злочину передбачене діяння, окремі прояви якого у поєднанні з відповідними обставинами утворюють склад іншого злочину, то такі прояви, як правило, повинні отримувати окрему кваліфікацію. Так, за сукупністю злочинів необхідно кваліфікувати використання завідомо підробленого документа чи

самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи при шахрайстві, умисне знищення, пошкодження чи приховування офіційних документів при приховуванні злочину тощо» [187].

Однак, у цьому пункті йдеться не про обов'язковість в кожному випадку кваліфікувати вчинене за сукупністю, адже словосполучення «як правило» вказує, що не завжди. І головне, видається, що Верховний Суд в своєму узагальненні мав на увазі дещо інше, адже у наведених прикладах в цій постанові йдеться про випадки, коли спосіб вчинення одного кримінального правопорушення утворює склад іншого. Щодо співвідношення складів кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 178, 179, 252, 297, 298 КК України, то об'єктивна сторона у формі знищення (руйнування) чи пошкодження у них збігається, відмінність полягає лише у різновиді предмета складу цих правопорушень, що, як уже відзначалося, не має утворювати сукупності.

Зазначене теж підтверджує певну неоднозначність норм Особливої частини КК України, та відповідно дещо надмірну диференціацію відповідальності, в тому числі щодо правопорушень проти свободи віросповідання.

На противагу науковцям, які вважають за доцільне вказані спеціальні норми з положень Особливої частини КК України виключити, інші автори вказують на дискусійність такої позиції, і аргументують своє бачення тим, що з одного боку релігійні споруди або культові будинки за своєю суттю теж є майном, чужим майном, яке належить фізичній чи юридичній особі, проте з іншого таке майно має значно вищий зміст, який виражається в його специфічній соціальній функції. Відповідно, науковці звертають увагу, що при знищенні чи пошкодженні таких будинків чи споруд шкода в основному є більш моральна ніж матеріальна, оскільки в першу чергу винна особа спричиняє шкоду суспільним відносинам у сфері свободі віросповідання, і лише в другу відносинам власності [23, с. 279].

Підсумовуючи цей аспект слід вказати, що положення чинного КК України в частині регламентації кримінальної відповідальності за посягання на свободу віросповідання є надто диференційовані, а у проекті нового КК робочою групою цей аспект з одного боку покращується, адже кількість статей спрямованих безпосередньо на захист свободи віросповідання зменшується, проте з іншого в частині захисту цієї сфери як додаткового об'єкта, стає все ще складніше. Крім того, охорона цієї сфери суспільних відносин крізь призму мотиву теж видається не вельми вдалим варіантом, адже у багатьох випадках, що підтверджується практикою, встановлення наявності або відсутності в діянні особи того чи іншого мотиву є складним, або ж нездійсненним завданням в процесі доказування.

Іншою розмежувальною ознакою аналізованих складів кримінальних правопорушень є предмет. Адже на відміну від загальних норм, предмет складів кримінальних правопорушень у сфері свободи віросповідання досить специфічний.

Так, О. Білаш, досліджуючи на монографічному рівні кримінально-правову характеристику незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь зазначає, що основна розмежувальна ознака складів кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 178, 179, 194 є предмет, адже в одному випадку таким предметом є будь-яке майно, в іншому – релігійні споруди або святині [21, с. 157].

У теоретичних працях релігійні споруди у розумінні положень ст. 178 КК України та релігійні святині у розумінні положень ст. 179 КК України це «будівлі, предмети, об'єкти чи території, які пов'язані з певним культом і спеціально призначені для задоволення релігійних потреб людей, посягання на які пов'язане з усвідомленням того факту, що протиправні дії щодо предметів цих кримінальних правопорушень можуть привести або призвели до негативних наслідків для вільної, безперешкодної реалізації свободи віросповідання (неможливість відправлення культу, виконання релігійних і ритуальних обрядів та вчень)». Натомість твори, що пропагують релігійну

нетерпимість та дискримінацію у ст. 300 КК України, розглядаються, як «предмети (переважно, друковані матеріали та аудіовізуальні продукти), які ввозяться, виготовляються або розповсюджуються задля, по-перше, поширення ідей, поглядів, оснований на переконанні у перевазі певної релігійної групи, по-друге, розпалювання ненависті до інших релігійних груп та підбурювання до дискримінації таких груп» [134, с. 182].

З огляду на це в наукових джерелах пропонується відмовитись від використання у ст. 178 КК України словосполучення «культові будинки», з огляду на це, що вони є різновидом релігійних споруд, а останні і так є предметом складу цього кримінального правопорушення [134, с. 182].

На думку низки авторів, щодо статей КК України у сфері віросповідання, а саме ст.ст. 178, 179 є спеціальними нормами до загальної – 194 КК України, яка передбачає відповідальність за умисне знищення та пошкодження майна, так само, як і спеціальними до ст. 194 є ст. 297 (Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого) та ст. 298 (Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини). Ці ж норми, йдеться знову ж таки про ст.ст. 178 та 179 КК України [134, с. 186].

При цьому слід розуміти, що ст.ст. 178 та 179 КК України, так само як і ст.ст. 297 та 298 можуть утворювати конкуренцію двох спеціальних норм, адже подекуди в окремих храмах України здійснюється поховання, до прикладу, священнослужителів. У цьому випадку та чи інша релігійна споруда або культовий будинок є одночасно місцем поховання. Або ж релігійна святиня, яка є предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 179 може визнаватись об'єктом культурної спадщини. Враховуючи теоретичні напрацювання у сфері теорії кваліфікації при конкуренції двох спеціальних норм застосовується та, яка є більш спеціальною. Питання лише залишається, яка з них більш спеціальна.

Так, дослідники вказують, що у Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» йдеться не лише про культові будинки та релігійні

споруди, а також про інші різновиди майна, які належать таким організаціям на праві власності. Відповідно, предмет складу кримінального правопорушення, передбачений у ст. 178 КК України має бути розширений. На підставі чого, науковці пропонують доповнити диспозицію цієї статті словами «та іншого майна релігійних організацій» [130, с. 26].

Проте низка дослідників підтримують дещо іншу позицію. Так, науковці стверджують, що у ст. 178 КК України передбачено відповідальність за знищення чи пошкодження релігійних споруд чи культових будівель саме із прив'язкою на їх релігійне чи культове призначення, а не просто майно як таке. Відповідно, на їх думку, у разі знищення чи пошкодження релігійних споруд чи культових будівель без усвідомлення винним їх призначення чи у разі, якщо винний байдуже ставиться до характеру цих будівель і споруд, а знищує їх як просто майно, то такі дії слід кваліфікувати за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 194 КК України, як умисне знищення чи пошкодження майна, звісно за умови, що такими діями спричинено шкоду у великому розмірі. При цьому знищення чи пошкодження релігійних споруд чи культових будівель шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, так само як і у випадку спричинення такими діями шкоди в особливо великому розмірі чи інших тяжких наслідків повинно отримувати оцінку саме за ч. 2 ст. 194 України, навіть за умови, що особа усвідомлювала характер знищуваних будівель чи споруд. [109, с. 408].

На складність кваліфікації, яка зумовлена проблемами у розмежуванні ст. 179 та 194 КК України звертаються увагу й І.М. Захарченко та О.О. Семенюк. Автори вказують, що релігійні споруди та культові будинки є теж річчю матеріального світу, тобто є чиймось майном. З огляду на це такі об'єкти теж фактично підпадають під предмет складу умисного знищення чи пошкодження майна, адже будь-яка будівля призначена для виконання соціальних функцій, а рівень важливості призначення (функцій) тої чи іншої будівлі чи споруди для суспільства (окремої категорії) є суб'єктивним, оціночним. Тому на думку авторів це ускладнює розмежування ст.ст. 179 та 194

КК України і як наслідок є перепорою для єдності правоохоронної та судової практики [59, с. 198].

Відповідно при розмежуванні ст.ст. 178 та 194 КК України слід враховувати особливості предмету, тобто того що саме знищується (руйнується) чи пошкоджується. Проте, як слушно відзначає Р.А. Бориславський, у цьому випадку виникає досить істотна проблема, яка пов'язана із визначенням приналежності тієї чи іншої споруди, того чи іншого будинку до категорії релігійної (культового). Адже, вказує цей автор, сам факт проведення у будівлі релігійного обряду не зумовлює виникнення у неї статусу релігійної [24, с. 107].

Р.А. Бориславський слушно вказує у разі виникнення труднощів при встановленні змісту предмета цих складів кримінальних правопорушень у всіх випадках як дослідники, так і правозастосувачі нівелюють і різновид об'єкта посягання, і особливості предмета складу кримінального правопорушення пропонуючи кваліфікувати діяння за ст. 194 КК України. Така ж ситуація матиме місце у випадках пошкодження чи руйнування релігійних споруд чи культових будинків загальнонебезпечним способом, і тут теж особливості цих об'єктів не мають жодного кримінально-правового значення [24, с. 108].

У підтримку такої позиції слід зазначити, що при умисному знищенні чи пошкодженні майна законодавець диференціював кримінальну відповідальність залежно від його специфіки, в тому числі у ст.ст. 178, 179 КК України аргументуючи таке рішення сферою суспільних відносин, яким спричиняється чи може бути спричинена істотна шкода, а також з урахуванням різновиду предмета, проте ці випадки зазвичай стосуються умисних діянь. І, чомусь, значення сфера суспільних відносин (об'єкт) та різновид предмету жодного значення немає при кримінально-правовій оцінці необережного знищення майна, адже при необережному знищенні чи пошкодженні релігійних споруд, культових будинків чи релігійних святинь відповідальності особа підлягатиме саме за ст. 196 КК України (необережне знищення або пошкодження майна), і лише у випадку, якщо такими діями спричинено тяжкі тілесні ушкодження або

загибель людей. В інших випадках діяння не є кримінально-караним. З цього випливає, що специфіка предмета посягання виявляється не має жодного значення для законодавця, байдуже що особа необережно знищила чи пошкодила відповідальність наставатиме за ст. 196 КК України.

Інші дослідники теж звертають увагу на відповідні складнощі при розмежуванні, а отже і правильній кваліфікації, діянь, передбачених ст.ст. 179 та 297 КК України. На їх думку, з одного боку проблем нібито і немає, адже предмет у ст. 297 КК України специфічний – могила, інше місце поховання, труп, його частини, урна з прахом померлого, предмети, що знаходяться на могилі, іншому місці похованні чи тілі померлого, проте з іншого – ці ж предмети можуть відноситись також і до релігійних святинь. У цьому випадку посягання на вказані предмети одночасно можуть підпадати під ознаки двох складів кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 179 та 297 КК України [23, с. 280-281].

С.Я. Лихова пише, що при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 179 КК України (Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь), якщо предметом виступає могила чи інше місце поховання, яке є святиною, або ж щодо тіла померлого, який є святиною (наприклад, святі мощі), або ж урною з прахом святого, то вчинене слід кваліфікувати за сукупністю із кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 297 КК України [130, с. 30].

Також слід мати на увазі, що подібна ситуація може виникнути й у випадку вчинення наруги над тілом померлого. Йдеться про те, що подекуди тіло померлого чи його частини (мощі) могу бути релігійною святиною. З цього аспекту у згаданому вище Законі вказано, що наругою (у цьому випадку над тілом померлого) також визнається «вчинення непристойних умисних дій над тілом (останками, прахом) померлого, самовільне знімання одягу з тіла (останків, праху) померлого, переміщення в інше місце або розчленування чи знищення тіла (останків, праху) померлого, здійснення акту некрофілії, використання частин похованого тіла з ритуальними чи іншими, не

передбаченими чинним законодавством цілями, або вчинення інших дій, що мали на меті зневажити родинну чи суспільну пам'ять про померлого, продемонструвати негативне ставлення до померлого, завдати образи рідним та близьким померлого, виявити зневагу до суспільних, релігійних принципів та традицій в цій сфері» [186].

У наукових працях звертається увага на те, що умисне знищення чи пошкодження релігійних споруд чи культових будівель у випадках, коли вказані об'єкти мають особливу історичну або культурну цінність повинно додатково кваліфікуватись за ч. 2. ст. 298 КК України [156, с. 429].

Більше того, судова практика теж свідчить про наявність проблем у застосуванні положень ст. 178 КК України. До прикладу, Міжнародна організація релігійної свободи у своїй доповіді за 2008 рік зазначає про один із випадків, який є свідченням проблем у кваліфікації вчиненого. Йдеться про випадок, який мав місце 1 квітня 2008 року і пов'язаний він із знищенням невідомими шляхом підпалу тимчасової церкви УПЦ (МП) у Чернігові. При цьому вчиненню вказаного кримінального правопорушення передувало рішення Чернігівської державної обласної адміністрації щодо передачі церкви Святої Катерини із відання УПЦ-МП до відання УПЦ-КП, а також протести вірян щодо цього рішення. Останнє в свою чергу свідчить про так би мовити «релігійний» мотив. Проте правоохоронні органи кваліфікували діяння за ст. 296 КК як хуліганство [47].

Схожа проблема матиме місце при розмежуванні ст.ст. 178, 179 та ст. 298 КК України. Проблема пов'язана з наступним. В наукових джерелах зазначається, що у разі знищення релігійних святинь у випадку, якщо вони становлять собою особливу історичну або культурну цінність додатково повинно отримувати оцінку за ч. 2 ст. 298 КК України [156, с. 429]. Тобто одне й те ж посягання на об'єкт, який має так би мовити подвійне значення утворює штучну сукупність кримінальних правопорушень.

На практиці такі випадки непоодинокі. У звіті Державного комітету у справах національностей та релігій в Україні, який існував до 2011 року

вказувалось, що серед об'єктів археологічної спадщини близько 18% перебувають у власності або користуванні церков чи релігійних об'єднань. При чому, до прикладу, у Львівській області така частка становила 42% [61]. Із вказаного можна припустити, що ці показники на сьогодні навряд істотно змінилися, а навіть якщо й змінилися це не впливає на те, що об'єкти археологічної спадщини можуть одночасно бути й релігійними спорудами, культовими будинками чи релігійними святинями. Відповідно руйнування чи пошкодження таких об'єктів підпадає одночасно під дві статті КК України. За таких обставин кваліфікація можлива з урахуванням специфіки предмета, тобто який із них є більш спеціальний, або ж другий варіант з урахуванням уже згаданої ст. 62 Конституції України за тією статтею, санкція якої передбачає менш суворий вид чи/та розмір покарання. Щодо першого варіанту, то складно буде визначити, яка норма з огляду на предмет є більш спеціальною, адже не всі релігійні споруди, культові будинки, релігійні святині є об'єктами археологічної спадщини, і, відповідно, не всі об'єкти археологічної спадщини належать до релігійних чи культових.

Хоча окремі автори роблять висновок, що руйнування або пошкодження релігійних споруд, культових будинків або релігійних святинь за загальним правилом підпадають під ознаки складів кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 178 та 179 КК України. У випадку, якщо релігійні споруди, культові будинки, релігійні святині відносяться до категорії об'єктів культурної спадщини, то вчинене потребує додаткової кримінально-правової оцінки та ст. 298 КК України [23, с. 282].

Однак, з такою позицією складно погодитись, адже наявність у предмета складу кримінального правопорушення ознак предметів двох різних складів кримінальних правопорушень не свідчить про наявність сукупності. За такою логікою діяння можна кваліфікувати ще й за ч. 1 ст. 194 КК України у разі, спричинення кримінальним правопорушенням шкоди у великому розмірі, або ж за ч. 2 цієї статті, у випадку вчинення таких дій загально небезпечним способом чи заподіяння шкоди в особливо великому розмірі. Можна уявити й випадок за

яким релігійні споруди, культові будинки, релігійні святині одночасно належать до об'єктів культурної спадщини, є, до прикладу місцем поховання та об'єктом природно-заповідного фонду. Навряд в такому випадку діяння необхідно кваліфікувати за сукупністю чотирьох складів кримінальних правопорушень (178 чи 179, 252, 297 та 298 КК України).

На потребу у кваліфікації сукупності складів кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 178 та 298 КК України у випадку, якщо об'єкт є релігійною спорудою і об'єктом культурної спадщини звертають увагу й інші автори. [18, с. 216].

Досліджуючи співвідношення складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 179 та 298 КК України В. Базелюк та Є. Коваленко роблять висновок, що: по-перше, відрізняються вони між собою об'єктом та предметом складу кримінального правопорушення; по-друге, об'єктивною стороною, адже на думку авторів спільною формою у них є лише «знищення». На ці підставі вони й роблять висновок, що у разі, якщо предмету складу кримінального правопорушення притаманні ознаки предметів обидвох складів, то вчинене слід кваліфікувати за сукупністю (179 та 298 КК України) [18, с. 217]. Проте, зазначене вище навряд може бути аргументом до такої кваліфікації. Вказані автори не заперечують того факту, що предмет складу цих кримінальних правопорушень може одночасно володіти ознаками предметів обидвох складів, а тому об'єкт як розмежувальна ознака взагалі не матиме жодного значення, адже при знищенні такої споруди, будинку чи святині винний спричинятиме шкоду чи створюватиме загрозу її спричинення обидвом сферам суспільних відносин. Не надто вдалою є й думка щодо розмежування цих правопорушень за об'єктивною стороною, адже в частині знищення вони ідентичні. Тому кваліфікація вчиненого за сукупністю у разі посягання на один і той ж предмет не обґрунтована. Сукупність складів кримінальних правопорушень, передбачених цими статтями можлива при реальній сукупності з двома і більше різними за своїм змістом предметами.

Схожа проблема виникає й між складами кримінальних правопорушень, які є суміжні до правопорушень проти свободи віросповідання. Так, до прикладу, на колізію кримінально правових норм, передбачених ст.ст. 252 і 298 КК України звертає увагу й Б.М. Одайник. Автор стверджує, що іноді предмет посягання одночасно може містити ознаки як об'єкта культурної спадщини, так і об'єкта природно-заповідного фонду, а розмежувати в такому випадку ці складі слід загалом з огляду на суб'єктивну сторону, тобто що саме охоплювалось умислом винного, який зміст він вкладав у предмет посягання при вчиненні кримінального правопорушення [160, с. 12]. Підхід видається більш прийнятний в порівнянні із кваліфікацією за сукупністю кримінальних правопорушень, проте і тут є проблема. Щонайменше пов'язана із ситуацією, коли винний усвідомлює приналежність предмета і до об'єкта культурної спадщини, і до об'єкта природно-заповідного фонду, і, до прикладу, до релігійної святині. В такому разі спрямування умислу не буде вельми інформативним для здійснення правильної кваліфікації.

Іншим таким прикладом є наявність колізії між іншими двом статтями КК України, йдеться про складі, передбачені кримінальних правопорушень, передбачених ст. 252 і ст. 179. Обґрунтовуючи таке твердження О.В. Білаш наводить приклад за якого при знищенні чи пошкодженні скульптури язичеського бога, яка знаходиться на території Національного заповідника «Хортиця» у Запорізькій області дії винної особи підпадатимуть під ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 252 КК України (умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду). Проте, ці ж дії паралельно містять ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 179 цього ж нормативно-правового акту, адже для релігії рідновірів ця скульптура є святинею. Відповідно вчинене спричиняє шкоду як суспільним відносинам у сфері свободи віросповідання, так і суспільним відносинам у сфері охорони природно-заповідного фонду України. На цій підставі вказаний дослідник зазначає, що розмежування можливе лише з огляду на суб'єктивну сторону, а

саме сприйняття винним змісту того на що саме він посягає (чи об'єкт природно-заповідного фонду, чи як на релігійну святиню) [23, с. 280].

Отже, проблема більш масштабна і не обмежується лише складами кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання.

Ще одним проблемним аспектом при кваліфікації може бути випадок за якого релігійні споруди чи культові будинки одночасно належать до категорії об'єктів культурної спадщини чи пам'яток національного значення, адже знищення чи пошкодження останній утворюють склад кримінального правопорушення, передбаченого відповідною частиною ст. 298¹ КК України.

За логікою об'єкти культурної спадщини чи пам'ятки національного значення є більш вужчою категорією, оскільки не всі релігійні споруди чи культові будинки визнано культурною спадщиною чи національною пам'яткою. Відповідно ст. 298¹ КК України є більш спеціальною нормою до загальної, передбаченої ст. 194 ніж ст. 178 КК України. При конкуренції двох спеціальних норм, як уже відзначалось, за загальним правилом застосовується та, яка є більш спеціальною.

Схожа ситуація матиме місце у разі, якщо релігійні споруди чи культові будинки є майном, на яке накладено арешт, заставленим майном або майном, яке описано. В такому випадку попри те, що пошкоджуються чи руйнуються релігійні споруди чи культові будинки діяння кваліфікуватиметься за ст. 388 КК України звісно за умови, що таке майно ввірено винній особі. В протилежному випадку пошкодження релігійних споруд чи культових будинків навіть за умови, що на них накладено арешт, вони перебувають у заставі або є описаним майном утворюватимуть склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 178 КК України.

Однак, за такого підходу слід мати на увазі, що кваліфікація залежатиме фактично від показань винного під час допиту, що не сприяє об'єктивності кримінально-правової оцінки вчиненого, а отже може спричиняти низку помилок, або бути підґрунтям до зловживань зі сторони підозрюваного, обвинуваченого, підсудного і його захисника. Звісно попри покази

правоохоронні та судові органи повинні для правильної кваліфікації врахувати й інші аспекти, проте чи завжди вони будуть і яке вони матимуть значення для об'єктивної оцінки, адже як у ст. 62 Конституції України, так і в положеннях КПК визначено, що усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

Досліджуючи відмінність в ознаках окремих складів кримінальних правопорушень, які пов'язані з охороною віросповідання слід звернути увагу на те, що ключовим у цьому випадку виступає й зміст об'єктивної сторони, конкретніше зміст діяння, у якому вона виражена, адже правильне встановлення характеру діяння безпосередньо впливатиме на кваліфікацію вчиненого, тобто оцінку діяння з точки зору кримінального Закону. Звісно не можна недооцінювати значення у цьому процесі й інших ознак елементів складу кримінального правопорушення, однак визначальним все ж таки є правильне встановлення саме об'єктивної сторони.

Перш за все слід вказати, що вихідними є положення ст. 161 КК України, адже саме ця норма передбачає відповідальність за будь-яке порушення рівноправності громадян залежно від певних ознак, в тому числі за релігійною приналежністю. Відповідно відсутність в КК спеціальної норми, яка б передбачала відповідальність за певний вид посягання на свободу віросповідання (окрім 178-181), утворює склад саме правопорушення, передбаченого ст. 161.

Так, окремі дослідники, у ст. 161 КК України під діями, які спрямовані на розпалювання різного роду ворожнеч, у тому числі й релігійної, а саме у цьому виражається об'єктивна сторона цього діяння, пропонують розуміти будь-які дії особи, які безпосередньо спрямовані на те, щоб викликати серед населення чи окремих її груп почуття нетерпимості, неприязні, ворожнечі, відрази до інших груп (групи) за певною ознакою, у тому числі приналежності до тої чи іншої конфесії чи релігії у цілому. У цьому разі такі дії безпосередньо можуть виражатись у: підбурюванні, публічних закликах, пропаганді нетерпимості до конкретної релігії, розповсюдженні матеріалів і з такими закликами, заклики

щодо вчинення наруги над релігійними святинами, заборони відзначення релігійних свят чи відправлення релігійних обрядів, зрив їх проведення, а так само знищення чи пошкодження релігійних об'єктів (будівель, споруд тощо) [21, с. 159].

Проте, така редакція ст. 161 КК України окремими дослідниками критикується. Більше того, низка науковців пропонують своє бачення визначення ознак цього правопорушення. Так, окремими авторами пропонується авторське бачення змісту умисних дій, які спрямовані на розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті. Зокрема, під цим поняття пропонується розуміти «поширення в будь-який спосіб відомостей або відкрите звернення до невизначеного кола людей, в яких висловлюються ідеї, погляди, вигадки про винятковість власної релігії та нетерпимість до іншої релігії та її представників з метою викликати відповідну відверто негативну реакцію з боку інших людей. До таких дій також слід відносити і образу почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями, яка, відповідно, не потребує окремого виділення в диспозиції статті 161 КК України» [134, с. 182-183].

С.О. Лук'янченко пропонує змінити редакцію ст. 161 КК України, в частині визначення умисних дій, спрямованих на розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті. У цьому разі автор під такими діями вбачає «поширення в будь-який спосіб відомостей або відкрите звернення до невизначеного кола людей, в яких висловлюються ідеї, погляди, вигадки про винятковість власної релігії та нетерпимість до іншої релігії та її представників з метою викликати відповідну відверто негативну реакцію з боку інших людей» [134, с.182-183].

З ознаками об'єктивної сторони аналізованих кримінальних правопорушень ситуація аналогічна. Питання кваліфікації цих діянь крізь призму цього елемента складу кримінального правопорушення досліджувались лише у межах окремих складів кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання.

З огляду на те, що в попередньому розділі уже досліджено цей елемент складу кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання увагу буде приділено саме проблемним аспектам кваліфікації у розрізі тлумачення саме ознак об'єктивної сторони.

Так, у наукових джерелах слушно відзначається, що ст. 178 КК України не визначає як обов'язкову ознаку розмір спричиненої шкоди, на відміну від положень ст. 194 КК України. Відповідно відповідальності винна особа підлягатиме незалежно від шкоди, яку вона заподіяла або могла заподіяти. Проте, науковці відзначають, що у цьому випадку звісно слід враховувати положення ч. 2 ст. 11 КК України в частині малозначності діяння [156, с. 428]. У цьому випадку мабуть йдеться саме про пошкодження релігійних споруд чи культових будинків, адже складно уявити їх руйнування, яке б за своїм характером було б малозначним.

Відповідно кримінальній відповідальності винна особа повинна підлягати у всіх випадках такого руйнування чи пошкодження, звісно за умови заподіяння чи створення загрози заподіяння істотної шкоди фізичній чи юридичній особи, державі, суспільству. З огляду на це очевидним є те, що при притягненні особи до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 178 КК України виняток становлять випадки малозначного пошкодження таких об'єктів [155, с. 407].

У теорії кримінального права можна зустріти певні розходження щодо співвідношення ст. 178 та ст. 179 в частині співвідношення понять «знищення/пошкодження» та «осквернення». Адже, до прикладу, обливання фарбою релігійної святині, яке зазвичай розцінюють як осквернення теж фактично пов'язане із пошкодженням. Проте в окремих наукових публікаціях відзначається, що осквернення та зруйнування, пошкодження релігійних святинь за своїми наслідками є різними, адже осквернення не повинно спричинити знищення чи пошкодження цієї святині [163, с. 101].

Логіка в такій думці очевидно є, однак практика у цьому аспекті дещо інша. Більше того, об'єктивна сторона інших складів кримінальних

правопорушень теж сходим чином проблемна. Наруга у ст. 297, яка за своїм змістом схожа, якщо не ідентична поняттю осквернення може полягати у знищенні чи пошкодженні могили, іншого місця поховання і так далі. І на практиці така кваліфікація має місце. Наприклад, вироком Зарічного районного суду м. Суми справа № 591/641/19 від 24 квітня 2019 року особу засуджено за ст. 297 КК України за те, що особа умисно, порушуючи громадський порядок з мотивів явної неповаги до суспільства, нехтуючи громадською моральністю у сфері шанобливого ставлення до померлих та місць їх поховання, а також честі і гідності померлих, розбив 1 секцію металевої огорожі могили [28]. Такі приклади не поодинокі.

Відповідно і теорія і практика вбачає за можливе вчинення осквернення, наруги й шляхом знищення чи пошкодження, а це теж лише ускладнює судову та правоохоронну практику.

Крім того, з ознак об'єктивної сторони вбачається проблеми при правильній кваліфікації діянь, які одночасно містять ознаки кількох складів кримінальних правопорушень.

Йдеться про те, що у ст. 179 вона чітко виражена (утримування, осквернення або знищення релігійних святинь), і в частині знищення все очевидно, то у ст. 297 КК України поняття «наруга» має досить широке значення. Проблема виникає тому, що хоча в КК визначення цього поняття немає, проте згідно положень інших нормативно-правових актів, а саме положень ст. 2 Закону України від 10 липня 2003 року № 1102-IV «Про поховання та похоронну справу» під наругою втому числі пропонується розуміти «самовільне пошкодження, розкопування, руйнування або в інший спосіб знищення кладовищенських споруд, що використовуються для церемонії поховання та поминання померлих, намогильних споруд, огорож, склепів, урн з прахом, могил чи інших місць поховання» [186].

Досліджуючи відмежування незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини від суміжних складів злочинів В. Базелюк та

Є. Коваленко вказують, що такими суміжними складами кримінальних правопорушень є в тому числі діяння, передбачені ст.ст. 178, 179, 252, 297 КК України [18, с. 216].

Також у наукових працях зустрічається думка, що кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 178 та 298 КК України відрізняються між собою й об'єктивною стороною, а саме тим, що це елемент складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 178 не передбачає такої форми як знищення [18, с. 216]. Проте такий підхід не є виправданий, адже у цій статті однією із форм об'єктивної сторони є зруйнування, яка за своїм змістом є тотожною до знищення.

З цього приводу, у підтримку зазначеного, в доктрині кримінального права окремими дослідниками ставиться під сумнів доцільність використання законодавцем у положеннях законодавства України такого поняття, як «руйнування» («зруйнування») з врахуванням того, що вони є синонімами поняттю «знищення». Відповідно закономірним є те, що дослідниками пропонується відмовитись від них і відповідно замінити у КК України «руйнування, зруйнування» поняттям «знищення», в тому числі й у ст. 178 [199, с. 34].

Єдине, що теоретично могло бути розмежувальною ознакою в об'єктивній стороні кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 179 та 298 КК цих це пошкодження як форма вчинення діяння. Йдеться про те, що такої окремої форми об'єктивної сторони у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 179 КК України немає. Проте таке твердження досить відносне. Адже щодо відсутності у ст. 179 КК України такої форми як пошкодження слід звернути увагу на теоретичні напрацювання окремих авторів, наприклад Б.М. Одайника, який стверджує, що поняття «осквернення» у ст. 179 може в тому числі полягати у пошкодженні визначених в диспозиції предметів [160, с. 12].

Попри вказівку на проблему окремими дослідниками здійснюється спроба її усунення. З огляду на це І.В. Ковтонюк пропонує фактично об'єднати

ст.ст. 297, 298 та 298¹ КК України в один склад кримінального правопорушення (вандалізм) у якій передбачити відповідальність за «умисне нищення, руйнування чи псування пам'яток історії або культури, наруга над могилою, іншим місцем поховання, над трупом або урною з прахом покійного, а також викрадення предметів, що знаходяться в місці поховання або на трупі, умисне знищення, пошкодження або приховування документів Національного архівного фонду» [68, с. 606].

Складнощі у кваліфікації, пов'язані з ознаками об'єктивної сторони наявні й у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 180 КК України.

Перш за все слід вказати на один аспект. Значення для правильної кваліфікації має не стільки законність проведення того чи іншого релігійного обряду, скільки незаконність перешкоджання його здійснення. Проте, якщо проведення такого обряду саме по собі незаконне, то й перешкоджання його проведенню немає визнаватися кримінально-карним [142, с. 226].

За загальним правилом, на підставі положень ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» визначає умови проведення релігійних обрядів, які не потребують одержання дозволу, зокрема у ч. 2 зазначеної статті вказано, що: «богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії безперешкодно проводяться в культових будівлях і на прилеглий території, у місцях паломництва, установах релігійних організацій, на кладовищах, в місцях окремих поховань і крематоріях, квартирах і будинках громадян, а також в установах, організаціях і на підприємствах за ініціативою їх трудових колективів і згодою адміністрації». Натомість, відповідно до ч. 6 цієї статті релігійні обряди у інших випадках проводяться лише «з дозволу відповідної місцевої державної адміністрації, виконавчого органу сільської, селищної, міської ради. Клопотання про видачу вказаного дозволу подається не пізніше як за десять днів до призначеного строку проведення богослужіння, обряду, церемонії чи процесії, крім випадків, які не терплять зволікання» [188].

Примітно, що Закон не вимагає одержання дозволу для проведення релігійних обрядів в лікарнях, госпіталях, будинках для престарілих та осіб з інвалідністю, місцях попереднього ув'язнення і відбування покарання. У цих місцях такі обряди проводяться за проханням громадян, які у них перебувають, або ж за ініціативою самих релігійних організацій. При цьому адміністрація таких установ не може заборонити їх проведення, а навпаки повинна сприяти, брати участь у визначенні часу проведення богослужіння, обряду або церемонії, інших умов їх проведення.

Відповідно у разі незаконності самого релігійного обряду перешкоджання йому не є протиправним, крім випадків, якщо особа діяння особи утворює склад іншого кримінального правопорушення. Якщо ж особа отримала дозвіл на проведення релігійного обряду, або ж він не потребує такого дозволу перешкоджання їх проведенню утворює склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 180 КК України.

Подібна ситуація матиме місце у разі, якщо релігійні обряди, які загалом за зовнішніми ознаками підпадають видаються законними, оскільки в принципі не суперечать вимогам ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», проте здійснюються забороненими в Україні релігійними сектами. Відповідно кваліфікувати дії особи, яка зірвала проведення релігійного обряду такою сектою за ст. 180 КК України підстав немає. За наявності умов вчинене може кваліфікуватись як хуліганство, при заподіянні шкоди здоров'ю за відповідними статтями розділу II Особливої частини КК України тощо [163, с. 103].

З цього приводу у наукових публікаціях звертається увага на те, що перешкоджання буде саме по собі протиправним тоді, коли: 1) здійснюваний обряд суперечить церковним канонам; 2) суперечить положенням законодавства України, які регламентують релігійну діяльність; 3) проводиться незаконними способами; 4) дії винного посягають на конституційні права інших осіб щодо свободи віросповідання [163, с. 104].

Схожу позицію підтримують й інші дослідники [156, с. 402].

О.С. Островський досліджуючи об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 180 КК України, а саме способів вчинення цього суспільно небезпечного діяння, вказує, що у разі, якщо воно проявляється у грубому порушенні громадського порядку, заподіянні побоїв, тілесних ушкоджень, мордуванні, то вчинене слід кваліфікувати за сукупністю із відповідною нормою Особливої частини КК України (наприклад, ст.ст. 125, 126, 129, 296 КК України тощо). [163, с. 106].

На проблемні аспекти кваліфікації цього діяння вказує низка вчених. Йдеться про те, що злочин вважатиметься закінченим, на це вже зверталась увага в попередньому розділі, з моменту настання відповідних наслідків, оскільки за своєю конструкцією складу правопорушення належить до категорії матеріальних. Відповідно без передбачених наслідків кваліфікувати діяння як закінчене кримінальне правопорушення підстав немає. Відповідно, низка авторів пропонують ст. 180 КК України визначити не з матеріальним, а формальним складом. Більше того, наводять аргумент, що у більшості випадків (ст.ст. 157, 171, 351, 386 КК України тощо), коли об'єктивна сторона діяння характеризується таким поняттям, як «перешкоджання», то йде мова саме про формальний склад кримінального правопорушення [156, с. 377, 382].

Також в наукових джерелах звертається увага на те, що незаконному утриманню релігійних святинь можуть передувати інші кримінально-протиправні діяння, вчинення яких фактично дало змогу винному незаконно заволодіти, володіти, користуватись чи розпоряджатись таким предметом. За таких умов такі попередні дії потребують самостійної кримінально-правової оцінки, наприклад, самоправство за ст. 356, перешкоджання здійсненню релігійного обряду за ст. 180 КК України тощо [155, с. 410, 130, с. 29].

Інші дослідники у підтримку такої позиції теж вказують на те, що у разі, якщо спосіб перешкоджання здійсненню релігійного обряду становить собою окремий склад кримінального правопорушення, то вчинене слід кваліфікувати за сукупністю ст. 180 та відповідної статті Особливої частини КК України (наприклад, ст.ст. 125, 126, 129, 179 тощо КК України) [155, с. 409]. Крім того,

в наукових публікаціях, зазначається, що у разі знищення або руйнування релігійних споруд чи культових будинків загальнонебезпечним способом, що спричинило загибель людини (людей) за умови, що винна особа до такого наслідку за формою вини ставиться умисно, то вчинене слід кваліфікувати за ст. 178, ч. 2 ст. 194 та відповідними пунктами ч. 2 ст. 115 КК України (наприклад, п. 5, або п. 1 та п. 5) [91, с. 156].

В одному із науково-практичних коментарів з цього приводу вказано, що склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 180 КК України відсутній, якщо особа перешкоджає проведенню релігійного обряду, який: по-перше, проводиться з порушенням вимог чинного законодавства (наприклад, поєднаний із статевою розпустою; за відсутності дозволу, якщо законодавством передбачено обов'язковість його отримання; становить небезпеку для життя чи здоров'я осіб тощо); по-друге, якщо релігійний обряд проводиться релігійними організаціями, діяльність яких в Україні заборонена законом чи рішенням суду [155, с. 409].

З цього приводу В.О. Навроцький слушно відзначає, що визначення у статті такої окремої ознаки, як «незаконність» дозволяє відмежувати правомірне діяння від суспільно небезпечного чи від інших протиправних діянь, які не є кримінальним правопорушенням [153, с. 153].

Певні труднощі є у кваліфікації цього діяння за умови, що ним не спричинено зрив релігійного обряду, а лише створено загрозу його зриву. З цього приводу С.Я. Лихова вказує, якщо перешкоджання проведенню релігійного обряду створило лише загрозу його зриву, то дії винного слід кваліфікувати як замах на вчинення цього складу кримінального правопорушення, і враховуючи, те, що ст. 180 за ступенем тяжкості є злочином невеликої тяжкості (на сьогодні – нетяжким злочином) замах на його вчинення слід розцінювати як малозначне діяння [128, с. 216-217].

Проте така точка зору є дискусійною, адже у ч. 2 ст. 14 КК України визначено, що «готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини цього Кодексу передбачене покарання у виді

позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності». Це у свою чергу свідчить, що законодавець визначив, що саме готування до цих різновидів кримінальних правопорушень (в тому числі й до діяння, передбаченого ст. 180 КК України) не є кримінально-караним. І це аж ніяк не стосується замаху на їх вчинення.

Інший не менш важливий аспект полягає у тому, що законодавець одним із наслідків цього складу кримінального правопорушення визначив створення загрози зриву релігійного обряду, а це означає, що створення такої загрози не може розглядатись як замах, оскільки це вже є наслідок і утворює собою закінчений склад кримінального правопорушення.

Таку ж думку висловлюють й інші автори [173, с. 132].

З огляду на зазначене низка науковці вказують на доцільність конструювання складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 180 з формальним, а не матеріальним складом, у якому незаконне перешкоджання проведенню релігійних обрядів незалежно від наслідків вже буде утворювати закінчений склад правопорушення [128, с. 222].

Також в теорії звертається увага й на інші проблемні аспекти. Зокрема, М.І. Хавронюк пише, що «організувати групу, діяльність якої здійснюється під якимось приводом і з чимось поєднана, за правилами логіки неможливо». При цьому науковець звертає увагу на те, що склад цього кримінального правопорушення є закінченим безпосередньо з моменту організації такої групи, а от її подальша діяльність знаходиться поза межами цього складу кримінального правопорушення. На цій підставі цей вчений робить висновок, що за чинною редакцією ст. 181 КК України притягнути особу до відповідальності не видається можливим [218, с. 184-185].

З огляду на це Ю. Кульчинська обґрунтовує доцільність повної зміни редакції ст. 181 КК України. Зокрема авторка пропонує передбачити відповідальність «за посягання на права особи під приводом здійснення релігійної або громадської діяльності». На її думку саме така редакція забезпечуватиме можливість реакції держави на всі можливі варіанти посягань

які вчинятимуться різного роду незаконними релігійними об'єднаннями. Крім того, Ю. Кульчицька пропонує доповнити об'єктивну сторону складу цього кримінального правопорушення такою формою як «активна участь в діяльності релігійного чи громадського об'єднання, діяльність якого посягає на права особи, поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпущістю чи зі спонуканням до вчинення протиправних діянь, а рівно пропаганда, спрямована на вчинення вищевказаних діянь» [122, с.142].

Крім того, слід звернути увагу на ще один момент. Якщо релігійні споруди чи культові будинки пошкоджуються чи руйнуються під час масових заворушень діяння вочевидь будуть кваліфіковані за ст. 294, а не ст. 178 КК України, адже при протилежній кваліфікації правозастосувач не враховуватиме, що фактично особа чи група осіб вчинила (вчинили) більш суспільно небезпечний вид кримінального правопорушення. Кваліфікувати за сукупністю теж не виправдано, оскільки в такому випадку порушуватиметься один із принципів кримінального права *non bis in idem*.

У цьому аспекті слід звернути увагу ще на один склад кримінального правопорушення. Йдеться про ст. 433 (насильство над населенням у районі воєнних дій). Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення полягає у насильстві, протизаконному знищенні майна, а також протизаконне відібрання майна під приводом воєнної необхідності, вчинювані щодо населення в районі воєнних дій. Відповідно однієї із форм є протизаконне знищення майна за умови, що воно вчиняється в районі воєнних дій. З огляду на це, знищення релігійних споруд чи культових будинків у цих районах утворюватиме склад кримінального правопорушення, передбаченого саме ст. 433 КК України. Проте, це не стосується пошкодження таких об'єктів навіть за умови, що діяння вчинено у районі ведення воєнних дій, адже таку форму об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 433 КК України не передбачає. Це у свою чергу теж не сприяє ефективності застосування кримінального законодавства та єдності судової практики.

Відповідно й ознаки об'єктивної сторони засвідчують велику кількість проблем, а також підтверджують потребу в удосконаленні регламентації відповідальності за посягання на свободу віросповідання і на інші суміжні суспільні відносини.

Щодо ознак суб'єктивної сторони, як розмежувальних ознак складів кримінальних правопорушень у сфері свободи віросповідання слід зазначити наступне.

Мотив, як і мета попри їх кримінально-правове значення є досить складними обставинами для доказування. Проте, у наукових публікаціях зазначається, що в жодному разі не має складатись ситуація при якій відбувається кваліфікація вчиненого за іншими складами кримінальних правопорушень, обов'язковими ознаками яких не є мотив ненависті чи нетерпимості, такими складами, які є так би мовити простішими для доказування [203, с. 51].

Попри те, що у доктрині кримінального права усталеною є думка, що мета та мотив має значення для кваліфікації лише у випадку, якщо вони прямо вказані у статті Особливої частини КК України (чи як конструктивна ознака основного складу кримінального правопорушення чи як ознака, що кваліфікує діяння), в дійсності щонайменше мотив має значення і тоді, коли про нього згадки у статті безпосередньо немає.

Так, у ст.ст. 178-181 законодавець не визначає як обов'язкову ознаку мотив, однак не складно уявити собі ситуацію за якою віруюча особа сповідує іншу ніж потерпіла особа релігію або має внутрішнє переконання про існування Бога, при цьому не сприймає жодну релігійну конфесію як таку і пошкоджуючи чи знищуючи майно, в цьому випадку, до прикладу, релігійні чи культові будинки чи споруди, їх такими (релігійними) не вважає [165, с. 70].

Звісно можна вести мову про те, що в такому разі винна особа спричиняє шкоду чи створює загрозу її спричинення іншим вірянам, проте при суб'єктивному ставленні у вину особі можна ставити у вину лише те, що охоплювалось її умислом. У ситуації, коли винний не розумів функціонального

призначення будинку чи споруди вести мову про посягання на свободу віросповідання щонайменше складно.

В наукових публікаціях з цього приводу дійсно зазначають, що мотив та мета у складах «релігійних» кримінальних правопорушень для кваліфікації значення не має [109, с. 408]. Проте, це знову ж таки не зовсім так. Перш за все слід зазначити, що мета і мотив дійсно не є конструктивною ознакою складу цього кримінального правопорушення. Однак, стверджувати, що мета чи мотив при пошкодженні чи руйнуванні релігійних споруд чи культових будинків у жодному разі немає значення не вірно. Як приклад, можна навести знищення релігійних споруд чи культових будинків з метою «з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста)», яка є обов'язковою ознакою складу терористичного акту. У цьому випадку очевидним є те, що наявність такої мети у діянні винної особи свідчить про вчинення саме терористичного акту, а не кримінального правопорушення, передбаченого ст. 178 КК України. І для розмежування цих правопорушень значення матиме не те що саме пошкоджується чи руйнується, а мета вчинення цього діяння.

Іншим прикладом може бути склад диверсії. Хоча ситуація тут дещо ускладнюється, адже предметом диверсії є не будь-які об'єкти, а лише ті, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення. Якщо з оборонним значенням все більше менш зрозуміло, оскільки уявити випадок при якому релігійні споруди чи культові будинки будуть визнані об'єктами, що мають важливе оборонне значення складно, то з об'єктами, що мають важливе народногосподарське значення все не так однозначно. Законодавчого визначення таких об'єктів немає, науковці не однозначні у визначенні його

змісту і переліку таких об'єктів, відповідно приналежність того чи іншого об'єкта до цієї категорії є прерогативою особи, яка здійснює провадження, і, відповідно, повністю виключати можливість визнання релігійних споруд чи культових будинків об'єктами, що мають важливе народногосподарське значення не можна. З огляду на зазначене, гіпотетично знищення чи пошкодження релігійних споруд чи культових будинків з метою ослаблення держави можна розцінювати як диверсію. Примітно, що й у цьому випадку першочергове значення матиме теж мета.

У підтримку такої позиції в теорії окремими науковцями зазначається, привернення уваги до релігійних поглядів, як один із різновидів спеціальної мети складу цього кримінального правопорушення, уже охоплює спонукання особи до його вчинення, адже є нічим іншим як приводом завдяки якому формується злочинний умисел, тим, що впливає на прийняття рішення терориста. Відповідно, вести мову ще й про спеціальний мотив релігійного характеру недоцільно, адже у ст. 258 він є настільки неістотним, що вказувати на його хоча б якийсь вплив на кваліфікацію немає підстав [134, с. 180].

Крім того, досить істотні проблема існує при розмежуванні кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання від складу хуліганства, адже релігійний мотив є також свого роду різновидом мотиву явної неповаги до суспільства.

З цього приводу слід пригадати положення однієї із постанов Пленуму Верховного Суду України. Йдеться про постанову від 22 грудня 2006 року № 10 «Про судову практику у справах про хуліганство». Положення цієї постанови визначають, що суди при розгляді справ про хуліганство мають відрізняти цей склад злочину від інших злочинів саме з урахуванням спрямованості умислу, а також мотиву (мотивів), цілей винної особи та інших обставин вчинення нею суспільно небезпечного діяння [189].

Для аргументації такої думки слід навести положення уже згадуваної постанови ПВСУ від 22.12.2006 № 10, де зазначено, що «дії, що супроводжувалися погрозами вбивством, завданням побоїв, заподіянням

тілесних ушкоджень, вчинені винним щодо членів сім'ї, родичів, знайомих і викликані особистими неприязними стосунками, неправильними діями потерпілих тощо, слід кваліфікувати за статтями КК, що передбачають відповідальність за злочини проти особи. Як хуліганство зазначені дії кваліфікують лише в тих випадках, коли вони були поєднані з очевидним для винного грубим порушенням громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства та супроводжувались особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом» [189].

Одними із ключових ознак хуліганства є «особлива зухвалість» та «винятковий цинізм». Їх зміст та характерні особливості у законодавстві України не розкриваються, хоча вони є тими розмежувальними ознаками, які щонайменше мають давати можливість розмежувати кримінально-каране хуліганство від адміністративно-караного. Звісно в положеннях однієї із постанов Пленуму Верховного Суду України йде мова про ці дві ознаки хуліганства, проте визначення цих понять там теж не міститься. Верховний Суд України узагальнивши судову практику лише навів приклади, коли має місце вчинення хуліганства за ознакою особливої зухвалості, а коли за ознакою виняткового цинізму. Однак, і в цьому не все однозначно, адже Пленум Верховного Суду України в окремих випадках наводить лише приблизний перелік того чим можу супроводжуватись ці дві ознаки. Таке припущення можна зробити з огляду на те, що визначаючи окремі дії такими, що характеризують винятковий цинізм Пленум використовує у кінці абзацу словосполучення «та інші».

Попри це вказані положення мають вагоме значення для правильної кваліфікації, адже окрім них, правозастосувач немає більше чим керуватись. З огляду на це слід нагадати, що «за ознакою особливої зухвалості хуліганством може бути визнано таке грубе порушення громадського порядку, яке супроводжувалось, наприклад, насильством із завданням потерпілій особі побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень, знущанням над нею, знищенням чи пошкодженням майна, зривом масового заходу, тимчасовим припиненням

нормальної діяльності установи, підприємства чи організації, руху громадського транспорту тощо, або таке, яке особа тривалий час уперто не припиняла». Натомість «хуліганством, яке супроводжувалось винятковим цинізмом, можуть бути визнані дії, поєднані з демонстративною зневагою до загальноприйнятих норм моралі, наприклад, проявом безсоромності чи грубої непристойності, знущанням над хворим, дитиною, особою похилого віку або такою, яка перебувала у безпорадному стані, та ін» [189].

Відповідно ні законодавство, ні узагальнення судової практики не дає можливості чітко розмежувати ці склади практично за жодною ознакою жодного елемента складу кримінального правопорушення. І очевидним є те, що за відсутності складів кримінальних правопорушень, передбачених у ст.ст. 178-181 діяння підпадали б під склад саме хуліганства, що в чергове ставить під сумнів доцільність окремої кримінально-правової регламентації відповідальності за ці діяння.

У підтримку такого припущення, наприклад, О.С. Сотула відзначає, що вандалізм за суб'єктивною стороною завжди характеризується хуліганським мотивом [207, с. 148]. Тому осквернення, наруга тощо цілком можуть підпадати під ознаки хуліганства.

Хоча з цього приводу низка авторів відзначає потребу кваліфікації вчиненого за сукупність ст. 178 та ст. 296 КК України у випадку руйнування чи пошкодження релігійних споруд чи культових будинків із хуліганських мотивів [92, с. 156].

Така позиція видається не зовсім вірною. Йдеться про те, що сам по собі мотив не може утворювати складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 296 КК України, адже крім мотиву є інші обов'язкові ознаки як от особлива зухвалість та винятковий цинізм. Так й взагалі додаткова кваліфікація за хуліганство потребує вчинення саме дій, які утворюють цей склад. Якщо ж вважати такими діями сам факт руйнування чи пошкодження релігійних споруд чи культових будинків, то вони вже отримують свою кримінально-правову оцінку при ставленні особі у вину положень ст. 178 КК. В

протилежному випадку порушується принцип недопущення подвійного інкримінування. Виключати повністю сукупність цих кримінальних правопорушень звісно не можна. Вона можлива при реальній сукупності, але навряд може мати місце при ідеальній.

З огляду на зазначене у цьому розділі наявна потреба в істотному редагуванні положень КК України, в тому числі перегляду окремих позицій й розробників проекту нового Кримінального кодексу. І таке редагування мало б полягати приведенні положень КК до лаконічного, однозначного, зрозумілого для всіх вигляду. А це зумовлює потребу не у розширенні переліку складів кримінальних правопорушень, особливо так званих спеціальних норм, а навпаки їх істотному зменшенні. Адже як положення чинного кримінального законодавства, так і положення проекту нового Кримінального кодексу засвідчують протилежне, представники робочої групи надалі пропонують максимально широко диференціювати відповідальність за знищення майна (різних його видів). Більше того, ще ширше ніж передбачено це зараз.

При цьому певні теоретичні напрацювання вже в доктрині кримінального права задекларовані.

Не має підстав погодитись із думкою окремих дослідників, що регламентація кримінальної відповідальності за посягання на суспільні відносини у сфері охорони свободи віросповідання є достатньо повною, і, відповідно не потребує ні збільшення кількості таких статей, ні їх зменшення [170, с. 193].

Низка дослідників, предметом наукових пошуків яких була свобода віросповідання і, відповідно, посягання на неї пропонують своє бачення удосконалення регламентації відповідальності за їх вчинення.

Частина пропозицій стосується окремих ознак складів цих правопорушень. До прикладу, І.Г. Швидченко, яка на дисертаційному рівні дослідила свободу віросповідання як об'єкт кримінально-правової охорони, вказує, що у ст.ст. 178 та 179 КК України слід доповнити такими

кваліфікуючими ознаками, як «вчинення тих самих дій за попередньою змовою групою осіб» та «якщо ці дії спричинили тяжкі наслідки» [224, с. 13].

Досліджуючи склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 180 КК України О.І. Ковтун вказує, що проблема цієї статті в першу чергу обумовлена тим, що її назва не співпадає з її змістом, адже назва охоплює лише частину першу і жодним чином не охоплює частину другу [71, с. 173].

Низка дослідників звертає увагу, що при кваліфікації вчиненого слід враховувати не лише спеціальний мотив, а й особу потерпілого і на цій підставі в наукових працях авторами пропонується щонайменше у ст. 180 КК України визначити потерпілим не священнослужителя, а особу, яка здійснює богослужіння [134, с. 180-181].

Цілком слушною видається позиція С.О. Лук'янченка, щодо доцільності, а точні недоцільності, передбачення в ч. 2 статей 122 та 126 КК України мотиву релігійної нетерпимості, як ознаки, що кваліфікує діяння. Аргументує автор свою позицію зокрема й тим, що судова практика та матеріали аналітичного характеру та теоретичні напрацювання засвідчують, що кримінальне таке кваліфіковане правопорушення відсутнє у практиці. Крім того, С.О. Лук'янченка вказує, що такий мотив слід використовувати як обставину, що обтяжує покарання (п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України), а не в якості кваліфікуючої обставини [134, с. 179].

Інші натомість пропонують нові редакції статей в цілому. Так, С.Я. Лихова пропонує нову редакцію ст. 178 КК України. Зокрема в ч. 1 пропонованої редакції пропонується передбачити відповідальність за «необережне пошкодження або зруйнування релігійних споруд, культових будинків чи іншого майна релігійних організацій, яке необхідне для забезпечення їх діяльності». У ч. 2, передбачити відповідальність за умисне знищення вказаних у ч. 1 предметів. І у ч. 3, відповідно, ті самі дії, які вчинені за попередньою змовою групою осіб, або вчинені підпалом чи іншим загальнонебезпечним способом [130, с. 30].

О.С. Островський пропонує положення ст. 181 КК України викласти в новій редакції. Йдеться про запровадження відповідальності в окремій кримінально-правовій нормі за «організацію або керівництво релігійною організацією (групою), діяльність якої створюють загрозу громадській безпеці та порядку, життю, здоров'ю і моралі». У цьому разі дослідники аргументують таку доцільність тим, що така редакція статті дасть змогу належним чином забезпечити кримінально-правову охорону положень ст. 35 Конституції України та ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [163, С. 166].

Не применшуючи вклад вказаних науковців у спробі удосконалити положення кримінального законодавства України, слід зазначити, що ці пропозиції істотно не впливають на загальну ситуацію, адже проблем у кваліфікації, і не лише, менше не стане.

Частково можна погодитись із Р.А. Бориславським, який зазначає, що вказані проблеми можна вирішити шляхом виключення низки таких спеціальних норм з положень Особливої частини КК України, що на його думку, дасть змогу ефективніше забезпечити дотримання принципу справедливості [24, с. 109]. На підставі проведеного дослідження цей автор пропонує виключити з КК України ст. 178 та 179 (у частині такої форми об'єктивної сторони, як знищення) [24, с. 109]. У цьому аспекті слід зазначити лише те, що на цю проблему треба дивитись дещо ширше і, відповідно, зміни приймати дещо масштабніші.

У підсумку доцільність передбачення в КК України таких спеціальних норм, в тому числі кваліфікуючої ознаки «з мотивів... релігійної нетерпимості» є сумнівною, адже в роботі уже відзначалось, що доцільність існування спеціальних норм має бути зумовлена або істотним підвищенням рівня суспільної небезпеки таких діянь і відповідно збільшення міри покарання за них, або ж навпаки істотним зменшенням такого рівня. Відповідно для підтвердження або спростування такої позиції в наступному підрозділі буде

проаналізовані питання караності кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання, а також суміжних складів.

3.2. Особливості караності правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання в Україні

Квінтесенцією кримінальної відповідальності є застосування до винної особи відповідного виду та розміру (строку) покарання, адже, як зазначають окремі науковці з огляду на відомий латинський вислів *nullum crimen, nulla poena*, за відсутності належної відплати (кари) за вчинене кримінальне правопорушення, а особливо у разі системного характеру незастосування до винної особи відповідного покарання, породжується так би мовити «заохочення» суспільства до подальших незаконних дій, і виникають підстави зміни характеру кримінально-протиправних діянь до фактично дозволених [225, с. 102].

Відповідно результатом кримінального провадження є призначення справедливого покарання, розмір чи строк якого дасть можливість досягти мети, визначеної у ст. 50 КК України. Це у свою чергу забезпечить дотримання фундаментальних прав людини, підтвердить ефективність функціонування системи правосуддя загалом.

Проте, питання караності є надзвичайно складним, з огляду хоча б на ту обставину, що ні законодавством, ні теорією не розроблено чітких критеріїв, які б дали змогу визначити справедливу міру покарання за конкретний вид кримінального правопорушення, адже будь-яка теоретична розробка у цьому випадку буде максимально суб'єктивною. Крім того, очевидним є перегляд чинної системи покарань і їх строків (розмірів), адже сучасні реалії, особливо з урахуванням воєнного стану засвідчили недостатній рівень в реагування в окремих випадках на факти вчинення суспільно небезпечних діянь. Щонайменше йдеться про максимальний строк покарання у виді позбавлення волі до 15 років, в тому числі при сукупності кримінальних правопорушень.

У підтримку зазначеного в наукових працях монографічного рівня цілком справедливо відзначається, що правове регулювання законотворчої діяльності держави, у тому числі у сфері кримінальної відповідальності, а особливо в частині визначення меж караності кримінальних правопорушень належать до категорії малодосліджених. Не врегульовані ці питання належним чином й законодавством України [176, с. 376].

Також в наукових джерелах відзначено, що протидія злочинності, як і ефективність засобів її протидії залежить у тому числі від закладеної у санкції статей можливості. З огляду на що, вагоме значення має не лише встановлення у КК вичерпного переліку суспільно небезпечних діянь, а й науково обґрунтованого визначення санкцій за їх вчинення, санкцій, які б повною мірою відповідали рівню суспільної небезпеки вчиненого діяння, звісно з урахуванням й інших моментів, які мають кримінально-правове значення (особи, що вчинила кримінальне правопорушення, обставин, які пом'якшують чи навпаки обтяжують відповідальність тощо) [40, с. 94].

Як зазначає Ю.А. Пономаренко «пеналізація кримінальних правопорушень – це складова частина (напрямок) кримінально-правової політики держави, яка становить процес і результат діяльності законодавця з визначення караності кримінальних правопорушень з метою нормативного забезпечення кримінально-правових засобів протидії злочинності. Вона є самостійним напрямом кримінально-правової політики, який не може бути ні охоплений іншими напрямами (наприклад, криміналізацією), ні охоплювати собою інші напрями (наприклад, депеналізацію), ні ототожнюватися з окремими напрямами здійснення кримінально-правової політики на правозастосовному рівні (наприклад, з призначенням покарання)» [176, с. 376].

Проте досліджуючи на дисертаційному рівні відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна у КК України Р.А. Бориславський слушно зазначає, що аналіз санкцій цих статей засвідчив відсутність подекуди обґрунтування щодо визначення конкретного виду і розміру покарання за вчинення суспільно небезпечних діянь, хаотичність при встановленні меж

покарання загальній та спеціальних нормах. На підставі чого дослідник вчергове звернув увагу на доцільність визначення критеріїв (правил) побудови санкцій статей КК України [24, с. 181].

Науковці вказують на потребу у розробці теоретичної моделі караності кримінальних правопорушень. Така модель, на їх думку, має ґрунтуватись на основі положень загальної теорії та утворювати собою ідеальну систему положень про караність правопорушень. Ця модуль повинна максимально враховувати закріплені у кримінальному законодавстві положення щодо караності діянь, а також бути адекватною в правовому розумінні. Окрім того, така ідеальна система положень повинна охоплювати собою: по-перше, систему видів покарань, тобто вичерпний перелік так би мовити засобів реагування на вчинення особою суспільно небезпечних діянь; по-друге, визначення змісту та обсягу кожного із різновидів покарання; по-третє, положення щодо визначення виду та меж покарання за відповідне кримінальне правопорушення, передбачене у конкретній санкції статті [176, с. 568-569].

Саме тому дослідники хоча б на теоретичному рівні пропонують низку принципів, яких необхідно дотримуватись при визначенні покарання за те чи інше діяння. Так, при пеналізації діяння, на думку низки авторів, необхідно дотримуватись наступних принципів: законності, юридичної визначеності; рівності перед законом; пропорційності; індивідуальності; гуманізму; однократності; сумлінного виконання міжнародних зобов'язань [176, с. 420].

Крім того, у доктрині кримінального права окремими науковцями здійснено спробу визначити правила конструювання типових санкцій. До таких правил, на їх думку, належать: 1) у санкції статті має бути передбачено лише ті покарання, які визначено у системі покарань в Загальній частині КК; 2) санкція статті повинна містити покарання із визначенням його мінімальної та максимальної межі. Винятком з цього правила є покарання у виді довічного позбавлення волі. При цьому межі покарання (кожна із визначених у санкції статті межа покарань) має відповідати межам такого покарання, що визначені Загальною частиною КК; 3) санкція будь-якої статті Особливої частини має

бути відносно визначеною, визначати мінімальний і максимальний розмір (строк) покарання; 4) визначені строки (розміри) покарань, визначених у санкціях суміжних ступенів суворості на можуть накладатись чи перехресчуватись; 5) альтернативні санкції можуть передбачати види покарань, які за ступенем суворості співрозмірні між собою; 6) за тяжкі та особливо тяжкі злочини покарання має бути визначено із максимальною градацією між мінімальною та максимальною його межею, натомість за проступки і нетяжкі злочини навпаки з мінімальною; 7) для покарань, які можуть бути застосовані як додаткові слід виробити окремі підстави для їх застосування, і, відповідно непотрібно визначати їх безпосередньо у санкції відповідної статті [176, с. 572].

Як зазначають окремі автори якість конструювання санкції кримінально-правової норми безпосередньо впливає на ефективність покарання, адже правильне визначення виду покарання та встановлення його меж має істотне значення як у теоретичній площині, так і практиці застосування положень кримінального законодавства. Проте, у науці кримінального права відзначається, що законодавець при конструюванні нової норми не керується жодними правилами, не обґрунтовує прийняте рішення, а визначає як вид, так і межу покарання в кращому випадку за допомогою порівняння санкцій інших статей, які передбачають або ж суміжні, або ж схожі склади кримінальних правопорушень [67, с. 151].

Як відомо, відповідно до положень ст. 50 КК України «покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність» [110].

Попри проблемні аспекти законодавчої регламентації покарань, їх видів, розмірів (строків) проблеми існують й у його призначенні, а останній аспект

безпосередньо впливає на реалізацію такого принципу як справедливість і не лише. Правильний вибір виду покарання, визначеного санкцією конкретної статті, а також чіткого розміру (строку) з урахуванням всіх обставин справи та особи, яка вчинила кримінальне правопорушення є важливим і водночас складним завданням.

При цьому, як зазначають окремі науковці, визначення у Загальній частині КК України загальних засад призначення покарання має вагоме значення з огляду на багатогранність діяльності судді, адже останньому слід, окрім необхідності суворого дотримання вимог законодавства, оцінити низку обставин як самого діяння, так особи що його вчинила. Саме у сукупності цих аспектів суддя повинен призначати відповідний вид та розмір чи строк покарання, що є однією із форм реалізації кримінальної відповідальності [135, с. 162].

В одній із постанов Пленуму Верховного Суду України, йдеться про постанову від 30 травня 1997 р. № 7 «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» зазначено, що «виходячи з того, що кримінальне покарання найбільш істотно обмежує конституційні права та свободи людини й громадянина, його слід призначати в суворій відповідності з вимогами КК з урахуванням обставин конкретної справи і даних щодо особи підсудного». При призначенні покарання неприпустимо зважати на обставини, які не передбачено законом» (п. 7 постанови) [185].

В наукових працях слушно відзначають, що при визначенні покарання враховують низку обставин: 1) положення санкції статті Особливої частини КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за вчинення відповідного правопорушення, крім окремих випадків, визначених положеннями КК України (наприклад, ч. 2 ст. 53); 2) положення Загальної частини Кримінального кодексу України; 3) ступінь тяжкості кримінального правопорушення, яке вчинено, особу винного, обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання [66, с. 22].

Отже, в доктрині кримінального права питанням, пов'язаних їх визначенням поняття покарання, їх системи та змісту загалом приділено достатньо уваги, проте на сьогодні немає чітко визначених критеріїв формування санкції щодо того чи іншого суспільно небезпечного діяння. Йдеться про те, що законодавцем досі не вироблено механізму визначення співвідношення рівня суспільної небезпеки діяння до конкретного виду покарання і його меж. Більше того, в теорії кримінального права, і не лише, цілком обґрунтовано звертають увагу на те, що такі критерії навіть за умови їх визначення, і навіть законодавчого закріплення завжди залишатимуться суб'єктивними, адже вони виражатимуть думку автора чи авторів законопроекту і не більше. У багатьох випадках складно визначити вид покарання, який має застосовуватись до особи за вчинення конкретного діяння, тим паче його межі. Якщо в окремих випадках застосування відповідного покарання хоча б ззовні виглядає обґрунтованим, наприклад, довічне позбавлення волі за кваліфіковане умисне вбивство, то в інших чим керувався законодавець визначаючи вид покарання та його межі не зрозуміло. Крім того, з огляду на положення чинного КК України подекуди законодавець таке співвідношення, як: рівень суспільної небезпеки – вид та межа покарання взагалі нівелює, адже вчинить особа два чи п'ятдесят навіть особливо тяжких злочинів, остаточне покарання у виді позбавлення волі, як уже відзначалось, буде не більше 15 років, якщо за жоден із них санкцією не передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі, а таких статей, де цей вид покарання передбачено не так і багато.

З цього приводу М.І. Мельник цілком слушно стверджує, що серед існуючих у доктрині кримінального права думок щодо критеріїв визначення покарання за конкретне діяння, у тому числі пропонованих у працях монографічного рівня, не має достатньо обґрунтованих позицій, а існуючі ґрунтуються зазвичай на суб'єктивному сприйнятті авторів співвідношення рівня суспільної небезпеки виду і розміру покарання [145, с. 18].

Як відомо кримінально-правова норма Особливої частини загалом має традиційну структуру, і, відповідно, зазвичай складається з двох елементів: диспозиції та санкції. Перший визначає, яке діяння є кримінально протиправним, другий у свою чергу передбачає вид і розмір покарання (покарань), яке суд може застосувати із урахуванням положень Загальної частини до особи, що вчинила таке суспільно небезпечне діяння.

Відповідно сам статтею Особливої частини КК України визначено вид та розмір (строк) покарання за конкретне суспільно небезпечне діяння. При цьому санкція в кримінально-правовому значенні не лише визначає межі караності за те чи інше кримінальне правопорушення, а й має інше значення. Одним з таких важливих аспектів є визначення ступеня тяжкості кримінального правопорушення (проступку, злочину), що в подальшому має істотний вплив на інші аспекти відповідальності (можливість звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, судимість тощо).

Аналіз положень КК України дав змогу встановити, що серед аналізованої групи кримінальних правопорушень практично усі діяння належать до категорії злочинів. При цьому частина з них є особливо тяжкими злочинами (п. 14 ч. 2 ст. 115; ч. 1 ст. 442 КК України); частина тяжкими злочинами (ч. 2 ст. 110, ч. 2 ст. 121 КК, ч. 2 ст. 127, ч. 3 ст. 161 України); нетяжкими злочинами (ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 129, ч. 1 та 2 ст. 161, ст. 178, ст. 179, ч. 1 та 2 ст. 180, ч. 1 та 2 ст. 181, ч. 3 ст. 300, ч. 2 ст. 442 КК України), і лише ч. 1, 2 ст. 300 належить до проступків.

З огляду на викладене у попередніх розділах особливий науковий інтерес представляє співвідношення санкцій статей Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за посягання на свободу віросповідання і суміжних складів, адже це є одним із тих важливих факторів, які підтверджують доцільність наявності таких спеціальних норм, або навпаки спростовують її.

Відповідно аналіз санкцій цієї групи кримінальних правопорушень вказує наступне.

Санкції статей, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення основним безпосереднім об'єктом яких є свобода віросповідання (ст.ст. 161, 178-181 КК України) передбачають покарання: ч. 1 ст. 161 – штраф від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; ч. 2 – штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; ч. 3 – караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років; за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 178 особа карається штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин, або пробаційним наглядом на строк до трьох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк; ст. 179 – штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин, або пробаційним наглядом на строк до трьох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк; ч. 1 ст. 180 – штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин, або пробаційним наглядом на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк; ч. 2 цієї статті – штрафом до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробаційним наглядом на строк до трьох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк; ч. 1 ст. 181 – обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням

волі на той самий строк; ч. 2 – позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

Санкції статей де релігійний мотив є ознакою основного складу кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 300, ч. 1 ст. 442 КК України) передбачають: ч.1 ст. 300 – штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробаційним наглядом на строк до трьох років, або обмеженням волі на той самий строк; ч. 2 ст. 300 – штрафом від двох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років; ч. 3 цієї статті – позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 2 ст. 442 – позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

У статтях особливої частини в яких так званий релігійний мотив є кваліфікуючою ознакою ситуація наступна: санкцією ч. 2 ст. ст. 110 КК України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої (при цьому ч. 1 – позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією майна або без такої); ч. 2 ст. 115 КК України передбачено у виді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна у випадку, передбаченому пунктом 6 частини другої цієї статті (ч. 1 – позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років); ч. 2 ст. 121 – карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років (ч. 1 – позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років); ч. 2 ст. 122 – караються позбавленням волі від трьох до п'яти років (ч. 1 – виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років); ч. 2 ст. 126 – караються пробаційним наглядом на строк до п'яти років або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк (ч. 1 – штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до

одного року); ч. 2 ст. 127 – карається позбавленням волі на строк від п’яти до десяти років (ч. 1 – позбавленням волі на строк від трьох до шести років); ч. 2 ст. 129 – карається позбавленням волі на строк від трьох до п’яти років (ч. 1 – пробаційним наглядом на строк до двох років або обмеженням волі на той самий строк).

Крім того, з огляду на викладене в попередньому підрозділі відповідне значення мають і санкції статей, зокрема 194, 252, 294, 296, 297, 298.

Так, за ч. 1 ст. 194 передбачено покарання у виді штрафу від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк; ч. 2 ст. 194 – позбавлення волі на строк від трьох до десяти років; ч. 1 ст. 252 – штраф від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробаційний нагляд на строк до трьох років, або обмеження волі на той самий строк; ч. 2 – позбавлення волі на строк від п’яти до дванадцяти років; ч. 1 ст. 294 – позбавленням волі на строк від п’яти до восьми років; ч. 1 ст. 296 – штраф від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробаційний нагляд на строк до п’яти років, або обмеження волі на той самий строк; ч. 1 ст. 297 – штраф від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробаційний нагляд на строк до трьох років, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк; ч. 2 ст. 298 – штраф від двох тисяч до п’яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; ч. 3 цієї статті – позбавлення волі на строк до п’яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Аналіз санкцій зазначених статей дає можливість зробити певні висновки: по-перше, санкції усіх статей, які передбачають відповідальність за посягання на свободу віросповідання за видами та межами (строками) покарання практично однакові. З огляду на те, що фактично загальна норма, передбачена ст. 161 КК України передбачає найбільш суворий вид покарання позбавлення волі до трьох років і таке ж найбільш суворе покарання передбачене санкціями ст.ст. 178-181 виникає цілком логічне припущення про недоцільність окремої криміналізації діянь, передбачених цими спеціальними нормами; по-друге, в частині знищення чи пошкодження майна санкції так званих релігійних статей та загальної для них ст. 194 теж передбачають однаковий найбільш суворий вид покарання, відповідно єдине, що вказує на доцільність таких спеціальних норм – це відсутність наслідку у виді заподіяння шкоди у великому розмірі. Хоча і тут не все так однозначно, адже для ч. 2 ст. 194 теж така ознака є дискусійним питанням, адже судова практика досить часто застосовує положення цієї частини статті і без заподіяння такої шкоди, а враховує лише спосіб знищення чи пошкодження майна. Крім того, в наукових працях не одноразово зверталась увага на дещо необґрунтованому визначенні законодавцем розміру у ст. 194 для настання кримінальної відповідальності, хоча б з огляду на інші кримінальні правопорушення проти власності, де такий розмір в рази менший. Йдеться про те, що для власника за великим рахунком немає значення в результаті яких дій він втратив своє майно, крім того, до прикладу, при крадіжці, на відміну від знищення, є шанс його повернути. Відповідно розмір заподіяної шкоди у ст. 194 КК України має бути відкоригований; по-третє, санкції інших суміжних норм (ст.ст. 252, 297, 298) передбачають фактично такі ж види і розміри (строки) покарань. Тому логіка кваліфікації за сукупністю із ст. 178, 179 теж втрачається; по-четверте, санкції кваліфікованих складів кримінальних правопорушень за ознакою мотиву релігійної нетерпимості як правило збільшують строк найбільш суворого покарання, в даному випадку це позбавлення волі, на два роки.

Дослідити на належному рівні проблеми практичного застосування санкцій статей проти свободи віросповідання не видається можливим, оскільки Єдиний державний реєстр судових рішень, оскільки доступ до нього здійснюється в обмеженому режимі, і такі обмеження стосуються у тому числі кримінальних правопорушень, які є предметом цього дослідження.

Відповідно пошуки проблем і способів їх усунення слід здійснювати в доктрині кримінального права України. Проте, й теоретичних напрацювань щодо караності кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання нажалдь не багато.

З тих наукових доробків можна виокремити низку проблемних аспектів, пов'язаних із застосуванням покарання при вчинення досліджуваних суспільно небезпечних діянь.

Так, до прикладу С.О. Лук'янченко, вказує, що санкції кримінальних правопорушень у сфері віросповідання відзначаються надто високим рівнем варіативності. Вказаний автор, звертає увагу на те, що у ст. 161 КК України альтернативна санкція ч. 1 передбачає аж чотири види покарань, а у ст. 178 та 179 КК України видів альтернативних видів покарань ще більше, що, на його думку, є надмірним. При цьому, на думку С.О. Лук'янченка, найбільш оптимальною (такою, що максимально відповідає принципам індивідуалізації покарання та справедливості) є санкція у якій передбачено максимум три види альтернативних покарань [134, с. 185].

Окремими дослідниками стверджується, що санкції статей 178, 179, 297 та 298 за видами та розмірами покарань практично однакові, і хоча, на їх думку, така ситуація є традиційною для кримінального законодавства України, вона не на користь доцільності існування спеціальних норм [134, с. 186].

Провівши порівняння санкцій складів кримінальних правопорушень, обов'язковою ознакою яких є мотив релігійної нетерпимості із суміжними складами кримінальних правопорушень С.О. Лук'янченко зробив висновок, що санкції складів основних (некваліфікованих) цих правопорушень є практично однакові. Відповідно, зазначає він, для законодавця за рівнем суспільної

небезпеки фактично немає різниці між умисним знищенням або пошкодженням майна і, до прикладу, пошкодженням чи зруйнуванням релігійної споруди або культового будинку. У цьому разі згаданий автор звертає увагу на те, що загалом така ситуація традиційна для законодавства при визначенні виду і меж покарання у загальних і спеціальних нормах, проте вона аж ніяк не сприяє існуванню в положеннях Особливої частини КК України спеціальних норм [134, с. 170-171].

У підтримку досліджуючи караність кримінальних правопорушень, пов'язаних із знищенням чи пошкодженням майна Р.А. Бориславський звертає увагу на те, що у переважній більшості аналізованих статей законодавець у санкціях передбачив найбільш суворе покарання у виді позбавлення волі до 3-х років. У цьому випадку йдеться про санкції основних складів. При цьому цей автор наголошує що найбільш суворий вид покарання і його межа однакова як для загальної норми (ст. 194), так і спеціальних (в тому числі, передбачених ст.ст. 178, 179 КК України) [24, с. '180-181].

Крім того, низка дослідників, на прикладі ст. 161 КК України, зазначають, що мотив релігійної нетерпимості та ворожнечі мають такий ж вплив, як на кваліфікацію, так і на покарання, як і інші визначені у цій статті різновиди нетерпимості (національна, расова тощо). Тобто в цьому випадку різновид мотиву на вид і розмір покарання загалом не впливає. Звісно суд може аргументувати своє рішення у тому числі характером мотиву, різновидом нетерпимості, але при цьому керуватись йому нічим [134, с. 160]. Відповідно один суд може фактично визнати один різновид нетерпимості більш суспільно небезпечним за інший, натомість інший суд може дійти до кардинально протилежної думки. Така ж ситуація й у п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129.

З огляду на це виникає припущення, що різновид нетерпимості у цьому разі немає визначального значення при визначенні виду і розміру покарання. Тобто загалом можна дійти висновку, що ця ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення не впливає на межі покарання, а тому

навіть мало б мати значення чи особа вчинила діяння з мотивів національної, расової, релігійної нетерпимості чи з мотивів явної неповаги до суспільства.

Отже, проблема караності діяння є одвічною. Караність за вчинення кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання винятком не є.

Звісно певні зрушення в частині внесення змін у санкції аналізованих статей є. Як з цього приводу зазначають окремі дослідники, законодавцем досить часто змінюються не лише диспозиції статей Особливої частини, у тому числі й тих, конструктивною ознакою яких є мотив релігійної нетерпимості та ворожнечі, а й санкції [134, с. 185]. До прикладу, у 2018 році Законом України від 22 листопада № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» у ст.ст. 161, 178 та 179 передбачили як альтернативний вид покарання – позбавлення волі на певний строк, а також збільшено розміри покарання у виді штрафу [179].

Проте очевидним є той факт, що ці та інші зміни в КК України не вирішують питання комплексно, а у певній мірі усувають недоліки караності окремого діяння, хоча й це не аксіома. Адже, чомусь, законодавець удосконалення кримінальної відповідальності за те чи інше суспільно небезпечне діяння вбачає саме у посиленні караності, а це не завжди обґрунтовано і виважено.

Крім того, слід звернути увагу на ще один аспект. З аналізу тієї невеликої частини судової практики до якої є доступ на сьогодні вбачається, що суди досить часто як покарання за аналізовані склади кримінальних правопорушень призначають штраф, або ж взагалі звільняють від відбування покарання з випробуванням. У цьому аспекті дослідники теж звертають увагу на те, що суди України досить часто застосовують до підсудного звільнення від кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене ст. 179 КК України у разі, якщо особа щиро розкалася у вчиненому (оскверненні святині), відшкодувала заподіяну шкоду [163, с. 102].

Не применшуючи значення такого виду покарання як штраф, з огляду на його розміри говорити про досягнення мети покарання подекуди складно, а при звільненні від відбування покарання поготів. Звісно вказані інститути кримінального права мають важливе значення, однак при умові, коли органи судової гілки влади ними не зловживають, в протилежному випадку кримінальне законодавство в цілому певним чином втрачає сенс.

З огляду на зазначене вбачається за доцільне:

по-перше, статті 178-182 КК України виключити;

по-друге, вчинення будь-яких дій, які порушують рівноправність громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями за відсутності ознак іншого кримінального правопорушення кваліфікувати за ст. 161 КК України;

по-третє, у ст. 194 КК України передбачити відповідальність, у разі заподіяння шкоди від 2 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

по-четверте, у випадку знищення чи пошкодження релігійних споруд, культових будинків чи релігійних святинь діяння кваліфікувати, як: 1) умисне знищення чи пошкодження майна (ст. 194) за умови, що особа не усвідомлювала до якої категорії належать такі об'єкти, або у разі, якщо винна особа вчинила такі діяння не у зв'язку з їх релігійною приналежністю (з інших мотивів); 2) хуліганство (ст. 296) за умови, якщо мотивом знищення чи пошкодження культових будинків чи релігійних святинь була явна неповага до суспільства; 3) сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 161 та ст. 194 КК України за умови, що таке знищення чи пошкодження вчинено у зв'язку з релігійними переконаннями;

по-п'яте, у складах кримінальних правопорушень, у яких кваліфікуючою ознакою є мотив релігійної нетерпимості таку кваліфікуючу ознаку виключити, за наявності підстав діяння кваліфікувати за іншою частиною цих статей та статтею 161 КК України;

по-шосте у санкції ч. 1 ст. 296 як альтернативний вид покарання передбачити позбавлення волі на строк до трьох років.

Висновки до Розділу 3.

Дослідження питань кваліфікації кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання, а також караності за їх вчинення дає підстави зробити наступні висновки:

Встановлено, що правильна кваліфікація кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання залежить від низки факторів: об'єкта посягання; спричинення при посяганні на суспільні відносини у сфері віросповідання шкоди іншим об'єктам (життю і здоров'ю, власності, моральності тощо), що впливатиме на наявність чи навпаки відсутність множинності кримінальних правопорушень; предмета складу кримінального правопорушення; характеру вчиненого діяння, яке утворює об'єктивну сторону складу того чи іншого кримінального правопорушення; ознак суб'єктивної сторони (мети, мотиву);

Визначено, що при кваліфікації кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання в розрізі такого елемента як об'єкт слід враховувати те, що кримінальні правопорушення у цій сфері можна умовно поділити на три групи: перша охоплює, ті склади, в яких свобода віросповідання є основним безпосереднім об'єктом (ст.ст. 161, 178-181 КК України); друга в яких свобода віросповідання охоплена складом того чи іншого кримінального правопорушення як додаткова ознака основного складу кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 300, ч. 1 ст. 442 КК України); відповідно третя – де свобода віросповідання виступає кваліфікуючою ознакою (ч. 2 ст. 110, п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129);

Обґрунтовано, що при кваліфікації кримінальних правопорушень, що посягають на свободу віросповідання як правоохоронна та судова практика, так і науковці зловживають застосуванням сукупності кримінальних правопорушень, що в деяких випадках нівелює окремі принципи кримінального права України;

Доведено надмірну диференціацію кримінальної відповідальності за посягання на свободу віросповідання з огляду на об'єкт посягання, спеціальний

предмет складу кримінального правопорушення чи факультативні ознаки суб'єктивної сторони, що ускладнює, а подекуди спотворює процес застосування положень кримінального законодавства;

Звернуто увагу на те, що проблеми, пов'язані з надмірною диференціацією кримінальної відповідальності за посягання на свободу віросповідання кваліфікації лише частково вирішені в проекті нового Кримінального кодексу України;

Обґрунтовано, що в окремих випадках при кваліфікації знищення чи пошкодження релігійних споруд, культових будинків чи релігійних святинь (наприклад необережного) їх сутність (призначення) законодавцем нівелюється і жодного кримінально-правового значення ні для кваліфікації, ні для призначення покарання немає;

Дослідження проблем кваліфікації аналізованої групи кримінальних правопорушень крізь призму їх об'єктивної сторони теж засвідчив низку проблемних аспектів, які усунути при чинній редакції КК України не видається можливим, що в чергове підтвердило потребу у внесенні до кримінального законодавства змін та доповнень.

Аналіз положень санкцій статей, яким передбачено відповідальність за посягання на свободу віросповідання дав змогу виокремити, такі особливості: по-перше, санкції основних складів кримінальних правопорушень безпосередній об'єктом яких є свобода віросповідання зазвичай передбачають однакові межі караності; по-друге, порівняння санкцій цих кримінальних правопорушень із складами суміжних теж дало змогу виявити їх якщо не ідентичність, то схожість, що ставить під сумнів існування в КК такої кількості складів кримінальних правопорушень; по третє, санкції кваліфікованих складів кримінальних правопорушень за ознакою мотиву релігійної нетерпимості як правило збільшують строк найбільш суворого покарання, в даному випадку це позбавлення волі, на два роки;

На підставі проведеного дослідження запропоновано низку змін до положень КК України в частині регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері свободи віросповідання.

ВИСНОВКИ

Проблематика реалізації права людини на свободу віросповідання не є новою для науки кримінального права України. Разом із цим, прослідковується залежність обсягу, змісту та спрямованості розвитку правової думки у цьому питанні від низки соціально-економічних, політичних та історичних періодів існування нашої держави.

Зокрема, з'ясовано, що друге десятиліття 2000-х років, характеризується активним розвитком вітчизняної кримінально-правової думки у питанні забезпечення права особи на свободу віросповідання та тяжінням до пануючих у той період на міжнародному рівні тенденцій по утвердженню та забезпеченню прав людини і громадянина, загалом. Натомість низка подій, які відбулися в Україні після 2014 року негативно відобразилися на науковій розробленості питань кримінально-правового захисту свободи віросповідання. Суттєво послабився інтерес науковців до цієї тематики у період після 2018 року, а за період 2020-2024 років дослідження присвячені питанням захисту свободи віросповідання в Україні майже відсутні.

У зв'язку із цим, зауважено, що проблематика забезпечення та захисту права людини на свободу віросповідання залишається сьогодні надзвичайно актуальною, а цілий комплекс проблемних питань, потребуються свого вирішення.

З'ясовано, що у Кримінальному кодексі України є ціла низка положень, які покликані забезпечувати право особи на свободу віросповідання, серед яких можна назвати: ст. 161 КК України, ст. 178 КК України, ст. 179 КК України, ст. 180 КК України, ст. 181 КК України, ст. 300 КК України, ст. 442 КК, ч. 1 ст. 442-1, а також ч. 2 ст. 110 КК України, п.14 ч. 2 ст. 115 КК України, ч. 2 ст. 121 КК України, ч. 2 ст. 122 КК України, ч. 2 ст. 126 КК України, ч. 2 ст. 127 КК України та ч. 2 ст. 129 КК України.

Разом із цим, звертається увага на той факт, що прямої згадки про «свободу віросповідання», у вказаних нормах не міститься. Натомість

згадується про «релігійні почуття», «релігійні переконання» та «релігійні права», що можна об'єднати під одним поняттям – «свобода релігії».

Констатовано, що такий стан речей обумовлений розбіжностями у категоріальному апараті, яким послуговується чинне міжнародне та національне законодавство України у питанні захисту права особи на свободу віросповідання. Так, положення міжнародно-правових актів під час імплементації у ст. 35 Конституції України втратили свій першочерговий вигляд і закріплені в Основному Законі у дещо видозміненому вигляді. Зокрема, право кожного на «свободу думки, совісті та віросповідання (релігії)» трансформувалося в право на «свободу світогляду і віросповідання». Подібні розбіжності прослідковуються і на рівні національного законодавства, зокрема, термінологічні відмінності є між нормами Основного та спеціального Законів. Так, останній замість поняття «право на свободу світогляду і віросповідання» послуговується лише поняттям «свобода совісті».

Разом з цим, на підставі детального аналізу диспозицій статей Особливої частини КК України зроблено висновок, що така правова категорія, як «свобода віросповідання», з огляду на її змістовну складову, є частиною більш широкого поняття, а саме - «свобода релігії». Відтак, Кримінальний Закон в цьому питанні, хоча і є більш наближеним до положень міжнародного права, все ж відповідає положеннями Конституції України, що загалом, вказує на узгодженість всіх цих норм між собою.

За результатами дослідження зарубіжного досвіду кримінально-правової охорони свободи віросповідання, з'ясовано, що право на свободу совісті і віросповідання у тому чи іншому вигляді охороняються більшістю зарубіжних держав.

При цьому, встановлено, що забезпечення захисту права особи на свободу віросповідання у зарубіжних державах передбачає два підходи: нейтральний та позитивний. Перший полягає у тому, що держава декларує у національних нормативно-правових актах право громадян на свободу віросповідання та окреслює межі цього права, не втручається в нього та охороняє його. Разом із

цим, реалізація особою права на свободу віросповідання не допускає можливості впливу на діяльність самої держави. В свою чергу, позитивне відношення держави до сповідування її громадянами релігії, передбачає такі різновиди: 1) із встановленням державної релігії чи церкви; 2) офіційне надання окремим релігіям, релігійним об'єднанням чи церквам особливого правового статусу, що проявляється в різного роду привілеях і взаємозв'язків з державою, шляхом установлення їх у якості офіційних (державних) релігій чи церков або ж без такого; 3) формально не надаючи окремим релігіям чи церквам привілеїв, держава однак взаємодіє із ними на взаємовигідних умовах в різних сферах життя суспільства.

З'ясовано, що безпосередньо перелік діянь, які підлягають кримінально-правовій охороні у цій сфері є доволі широким і залежить від кримінально-правової традиції та особливостей кожної конкретної держави. Серед них мають місце такі діяння, як дискримінація, богохульство, образа релігійних почуттів, перешкоджання у відправленні релігійного культу, публічна зневага об'єктів релігійного вірування, осквернення релігійних святинь та інші. При цьому, у тих державах, які безпосередньо не криміналізують діяння у сфері захисту права на свободу віросповідання, механізми реагування на порушення цього права все ж є. І здійснюється такий захист шляхом закріплення в якості суб'єктивної сторони окремих складів кримінальних правопорушень такої ознаки, як вчинення їх з релігійних мотивів.

Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень, що пов'язані з охороною віросповідання в Україні містить елементи, що відображають статичний та динамічний аспекти їх опису. Так, об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів входять у першу, статичну групу елементів, які необхідно описати насамперед. Вже після цього логіка дослідження обумовлює перехід до характеристики динамічних елементів.

У роботі зроблено висновок про те, що при визначенні розуміння поняття об'єкта кримінального правопорушення найбільш утилітарним та застосовним для кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень,

пов'язаних з охороною свободи віросповідання, є інтегрований підхід. У випадку, що є предметом нашого дослідження, інтегрований підхід дає можливість таку цінність як свобода віросповідання, визначена у попередньому розділі дисертації, визначити як цінність, що підлягає кримінально-правовій охороні. Водночас, об'єктом посягання, кримінального правопорушення можуть виступати суспільні відносини, які спрямовані на реалізацію свободи віросповідання і різноманітних своїх проявах. Це забезпечить конструктивне уявлення про об'єкт кримінальних правопорушень, які пов'язані з охороною свободи віросповідання, адже концепція «об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини» дає можливість розкласти об'єкт посягання на структурні елементи, виокремити ті елементи суспільних відносини, які безпосередньо зазнають шкоди у результаті посягання, відшукати місце предмету кримінального правопорушення у структурі його об'єкта та, в кінцевому підсумку, описати механізм заподіяння шкоди об'єктові та звести всі кримінальні правопорушення, які пов'язані з охороною свободи віросповідання у певну систему.

Запропоноване авторське розуміння свободи віросповідання як природного, абсолютного, гарантованого державою права людини вільно і відкрито визнавати, сповідувати, а також змінювати свої релігійні вчення, переконання чи погляди. При цьому зміст свободи віросповідання передбачає можливості особи: 1) мати свою віру; 2) безперешкодно і відкрито її визнавати, а також 3) вести своє особисте, сімейне та громадське життя відповідно до основних положень обраного віровчення, тієї чи іншої релігії, конфесії, власних релігійних переконань. З цього визначення виводиться розуміння об'єкта складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання як суспільних відносин із забезпечення можливості безперешкодно реалізовувати кожную складову свободи віросповідання та не зазнавати у зв'язку із такою реалізацією шкоди чи обмеження або порушення інших особистих прав.

У дисертації запропоновано систему відповідних посягань залежно від того, чи є свобода віросповідань основним, чи додатковим об'єктом. Таку систему можна відобразити наступним чином: *посягання, в яких свобода віросповідання є основним безпосереднім об'єктом, передбачені* ст. 161 КК України, ст. 178 КК України, ст. 179 КК України, ст. 180 КК України, ст. 181 КК України; *посягання, в яких свобода віросповідання виступає додатковим безпосереднім об'єктом, передбачені* ст. 300 КК України, ст. 442 КК, ч. 1 ст. 442-1, а також ч. 2 ст. 110 КК України, п.14 ч. 2 ст. 115 КК України, ч. 2 ст. 121 КК України, ч. 2 ст. 122 КК України, ч. 2 ст. 126 КК України, ч. 2 ст. 127 КК України та ч. 2 ст. 129 КК України.

Розгляд об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання побудовано на основі проведеної авторської класифікації всіх складів на три групи із урахуванням конструкції об'єктивної сторони: формальні, матеріальні та змішані.

У роботі наведено додаткові аргументи щодо безпідставності виокремлення серед розглядуваних складів так званих усічених.

Всі формальні склади кримінальних правопорушень, що пов'язані з охороною свободи віросповідання згруповано у 4 групи: 1) розпалювання ворожнечі на релігійному ґрунті; 2) порушення прав людини з релігійних мотивів; 3) перешкоджання у реалізації особою свободи віросповідання; 4) поведінка із забороненими для обігу предметами.

У дисертації розглянуто ознаки діянь, суспільно небезпечних наслідків у кримінальних правопорушеннях із матеріальним та змішаним складом. Надано оцінку наявним у спеціальній літературі підходам до визначення поняття та змісту таких ознаки, висловлено позицію щодо удосконалення правового регулювання та окремих проблем застосування норм про кримінальні правопорушення, пов'язані з охороною віросповідання.

Суб'єктивні ознаки складів кримінальних правопорушень розглянуто із традиційних у доктрині кримінального права методологічних позицій. Реалізація ідеї диференціації кримінальної відповідальності за ознакою суб'єкта

у спеціальній нормі, які передбачають відповідні склади, видається безперспективною. Іншими словами, теоретично можливо запропонувати доповнити частини другі відповідних статей КК України ознакою «службовою особою», або «із використанням службових повноважень» тощо, однак доцільності у цьому немає.

У роботі розглянуто доцільність передбачення посягання, визначеного у ст. 161 КК України у переліку посягань, визначеному у п. 4 ч. 1 ст. 96³ КК України, визначивши тим самим вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Констатовано, що всі без винятку кримінальні правопорушення, пов'язані з охороною свободи віросповідання, є умисними. Крім того, важливим аспектом визначення змісту умислу у складах цих кримінальних правопорушень є те, що інтелектуальні ознаки умислу, які полягають в усвідомленні суспільно небезпечного характеру свого діяння та передбаченні у матеріальних складах його суспільно небезпечних наслідків, повинні за своїм змістом відображати релігійний аспект вчиненого діяння. Іншими словами, особа, яка вчиняє будь-яке кримінальне правопорушення, пов'язане з охороною свободи віросповідання, повинна передбачати, що, наприклад, знищена чи пошкодження споруда чи будинок належать до релігійних чи культових, а предмет, який нею утримується, оскверняється чи знищується, належить до релігійних святинь. Особливо актуальним є таке розуміння інтелектуальних ознак умислу у тих складах, де мотив або мета не передбачені як обов'язкові ознаки. Так, щодо складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 178, 179, 180, 181 КК України ні мотив, ні мета не визначені як обов'язкові у диспозиціях відповідних статей. Однак, відсутність «релігійного компоненту» у вчиненому діянні означатиме, що видовий об'єкт, яким є суспільні відносини,

що виникають з приводу реалізації особою свободи віросповідання не зазнає шкоди.

Розгляд питання про мотив кримінальних правопорушень, пов'язаних з охороною свободи віросповідання, призвів до висновку про потребу уніфікації відповідного поняття. Враховуючи те, що навіть положення КК України повинні відображати необхідну конотацію, серед семантично майже ідентичних понять, які в українській мові часто визначають одне через інше, обґрунтованим видається використання терміну «ненависть», який є максимально негативний по-перше, а по-друге, дасть можливість віднести відповідні кримінальні правопорушення до визнаної у зарубіжній кримінально-правовій науці групи кримінальних правопорушень, що позначаються терміносполученням «злочини ненависті», що точніше відобразатиме їх правову природу.

Дослідження питань кваліфікації кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання, а також караності за їх вчинення дає підстави зробити наступні висновки:

Встановлено, що правильна кваліфікація кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання залежить від низки факторів: об'єкта посягання; спричинення при посяганні на суспільні відносини у сфері віросповідання шкоди іншим об'єктам (життю і здоров'ю, власності, моральності тощо), що впливатиме на наявність чи навпаки відсутність множинності кримінальних правопорушень; предмета складу кримінального правопорушення; характеру вчиненого діяння, яке утворює об'єктивну сторону складу того чи іншого кримінального правопорушення; ознак суб'єктивної сторони (мети, мотиву);

Визначено, що при кваліфікації кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання в розрізі такого елемента як об'єкт слід враховувати те, що кримінальні правопорушення у цій сфері можна умовно поділити на три групи: перша охоплює, ті склади, в яких свобода віросповідання є основним безпосереднім об'єктом (ст.ст. 161, 178-181 КК України); друга в яких свобода віросповідання охоплена складом того чи іншого кримінального

правопорушення як додаткова ознака основного складу кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 300, ч. 1 ст. 442 КК України); відповідно третя – де свобода віросповідання виступає кваліфікуючою ознакою (ч. 2 ст. 110, п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129);

Обґрунтовано, що при кваліфікації кримінальних правопорушень, що посягають на свободу віросповідання як правоохоронна та судова практика, так і науковці зловживають застосуванням сукупності кримінальних правопорушень, що в деяких випадках нівелює окремі принципи кримінального права України;

Доведено надмірну диференціацію кримінальної відповідальності за посягання на свободу віросповідання з огляду на об'єкт посягання, спеціальний предмет складу кримінального правопорушення чи факультативні ознаки суб'єктивної сторони, що ускладнює, а подекуди спотворює процес застосування положень кримінального законодавства;

Звернуто увагу на те, що проблеми, пов'язані з надмірною диференціацією кримінальної відповідальності за посягання на свободу віросповідання кваліфікації лише частково вирішені в проекті нового Кримінального кодексу України;

Обґрунтовано, що в окремих випадках при кваліфікації знищення чи пошкодження релігійних споруд, культових будинків чи релігійних святинь (наприклад необережного) їх сутність (призначення) законодавцем нівелюється і жодного кримінально-правового значення ні для кваліфікації, ні для призначення покарання немає;

Дослідження проблем кваліфікації аналізованої групи кримінальних правопорушень крізь призму їх об'єктивної сторони теж засвідчив низку проблемних аспектів, які усунути при чинній редакції КК України не видається можливим, що в чергове підтвердило потребу у внесенні до кримінального законодавства змін та доповнень.

Аналіз положень санкцій статей, яким передбачено відповідальність за посягання на свободу віросповідання дав змогу виокремити, такі особливості:

по-перше, санкції основних складів кримінальних правопорушень безпосередній об'єктом яких є свобода віросповідання зазвичай передбачають однакові межі караності; по-друге, порівняння санкцій цих кримінальних правопорушень із складами суміжних теж дало змогу виявити їх якщо не ідентичність, то схожість, що ставить під сумнів існування в КК такої кількості складів кримінальних правопорушень; по третє, санкції кваліфікованих складів кримінальних правопорушень за ознакою мотиву релігійної нетерпимості як правило збільшують строк найбільш суворого покарання, в даному випадку це позбавлення волі, на два роки;

На підставі проведеного дослідження запропоновано низку змін до положень КК України в частині регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері свободи віросповідання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Annual report of the U.S. Commission on International Religious Freedom, 2016, с. 113. URL: <http://www.uscirf.gov/sites/default/files/USCIRF%202016%20Annual%20Report.pdf>.
2. Davis, Derek H. The Evolution of Religious Freedom as a Universal Human Right: Examining the Role of the 1981 United Nations Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief. Brigham Young University Law Review. Spring 2002. Vol. 2002. No 2. P. 217–236.
3. Directorate general for internal policies of the union policy department c: citizens' rights and constitutional affairs. The European legal framework on hate speech, blasphemy and its interaction with freedom of expression, 2015. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/536460/IPOL_STU\(2015\)536460_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/536460/IPOL_STU(2015)536460_EN.pdf)
4. Doe N. Law and Religion in Europe: a Comparative Introduction / Norman Doe. London : Oxford University Press, 2011. 265 с.
5. Evans, Malcolm D. Religious Liberty and International Law in Europe. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. 394 p.
6. Law on the Evangelical Lutheran Church of Latvia. URL: <https://www.vvc.gov.lv/en/laws-and-regulationsrepublic-latvia-english/law-evangelical-lutheran-church-latvia>
7. Rekibi, K. The Penal Code of Algeria: As Amended and Completed. Editions Universitaires Europeennes, 2018. 180 p.
8. Sullivan, Donna J. Advancing the Freedom of Religion or Belief through the UN Declaration on Elimination of Religious Intolerance and Discrimination. American Journal of International Law. 1988. Vol. 82. P. 487–520.
9. Taylor, Paul. Freedom of Religion: UN and European Human Rights Law and Practice. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 405 p.

10. The End Blasphemy Laws Campaign. URL: <http://end-blasphemylaws.org/countries/europe/norway/>
11. Van der Vyver, Johan D. Limitations of Freedom of Religion or Belief: International Law Perspectives. *Emory International Law Review*. Summer, 2005. Vol. 19. No 2. P. 499–537.
12. Wet van 23 januari 2014 tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht in verband met het laten vervallen van het verbod op godslastering. URL: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2014-39.html>.
13. Антипов В.І., Антипов В.В. Кримінально-правова кваліфікація : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «Нілан- ЛТД». 2017. 120 с.
14. Антонюк Н. Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. *Право України*. 2023. № 5. С. 30-38.
15. Антонюк Н. О. Усічений склад злочину: необхідна юридична конструкція чи міф? *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014.
16. Бабій М.Ю. Свобода совісті та свобода релігії: теоретичний аспект. *Софія Гуманітарно-релігієзнавчий вісник* 2014. No 2 (2). С. 10–14.
17. Бабій М.Ю. Свобода совісті: Філософсько-антропологічне і релігієзнавче осмислення. Київ : Вища шк., 1994. 86 с.
18. Базелюк В., Коваленко Є. Відмежування незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини від суміжних складів злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. № 5. 2020. С. 215-220.
19. Бедь В.В. Право людини на свободу совісті: конституційно- правове регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.02 – Конституційне право; муніципальне право. Київ, 2011. 37 с.
20. Биков О. М. Конституційно-правове регулювання відносин у сфері реалізації права на свободу віросповідання в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.02 – Конституційне право; муніципальне право Київ, 2012. 39 с.

21. Білаш О. Кримінально-правова характеристика незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь : монографія / Олександр Білаш (архімандрит Євфросин) ; передм. : Є.Л. Стрельцов. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші. 2015. 212 с.
22. Білаш О. В. Кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь. Автореферат дис. ... к.ю.н. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2013. 21 с.
23. Білаш О.В. Проблеми відмежування незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь від суміжних складів злочинів. *Часопис Київського університету права*. № 3. 2013. С. 279-283.
24. Бориславський Р.А. Диференціація кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження майна за кримінальним правом України: дис. ... доктора філософії. Львівський державний університет внутрішніх справ. 2020. 237 с.
25. Бурачинська Ю. Б. Створення небезпеки як ознака складу кримінального правопорушення у кримінальному праві України. Дис. доктора філософії. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2023. 281 с.
26. Васін М. С. Конституційно-правові засади взаємодії держави і релігійних організацій в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ : НАУ, 2021. 242 с.
27. Верле Г. Принципи міжнародного кримінального права: підручник. Одеса: Фенікс, 2011. 910 с.
28. Вирок Зарічного районного суду м. Суми справа № 591/641/19 від 24 квітня 2019 року. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/81380684>
29. Витяг із Кримінального кодексу Князівства Андорра. URL: <https://hatecrime.osce.org/hate-crime-legislation-andorra> .
30. Витяг із Кримінального кодексу Королівства Нідерланди. URL: <https://hatecrime.osce.org/hate-crime-legislation-netherlands>.

31. Витяг із Кримінального кодексу Литовської Республіки. URL: <https://legislationline.org/sites/default/files/2023-10/Criminal%20Code%20of%20Latvia.pdf>.
32. Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення : монографія. Харків : Право, 2009. 224 с.
33. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій. Київ: Національна академія внутрішніх справ, «Освіта України», 2016.
34. Вознюк А. А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, 2013. № 1. С. 154-160.
35. Володіна О.О. Фізичне насильство як спосіб захоплення заручників. *Право і безпека*. 2012. № 4 (46). С. 139–143.
36. Ворожнеча. Словник. Портал української мови та культури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%B5%D1%87%D0%B0>
37. Гончаров Д.О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти релігії. Актуальні проблеми кримінального права. 2016. С. 184-187.
38. Горбачова О.В. Злочини ненависті: аналіз поняття та проблеми виявлення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. 45. С. 68-74.
39. Городецький Ю. В., Зайцев О. В. Поняття суб'єкта кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 1(21). С. 255-281.
40. Горох О.П. Проблеми конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм. *Наукові записки*. Том 90. 2009. С. 94-98.
41. Грищук В. К. Кримінальне право України: навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2006.

42. Грищук О. Антропна гідність – джерело прав і свобод людини. *Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні : матеріали IX регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 13–14 лют. 2003 р.)*. Львів : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2003. С. 9-11.

43. Гумін О. М. Фізичне насильство проти особи: кримінально-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2023. Вип. 76: частина 2. С.88-92.

44. Гуртовенко О. Л. Психічне насильство у кримінальному праві України. Автореферат дис. ... к.ю.н. 12.00.08 – Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса: Одеська національна юридична академія, 2008. 18 с.

45. Давидович І.І., Задоя К.П. Загальні правила кваліфікації насильницьких злочинів. *Наука і практика*. 2012. № 11(146). С. 14-17.

46. Дац А. О. Кримінально-правова характеристика об'єктивної сторони порушення рівноправності громадян. *Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді: матеріали VI міжнародної наукової студентської конференції*. м. Тернопіль, 15 травня 2023 р. С. 394-396.

47. Доповідь Міжнародної організації релігійної свободи за 2008 рік: випущена відділом з питань демократії, прав людини та праці: Україна. URL: https://kiev.usembassy.gov/files/polit_relig_freedom2008_ukr.html

48. Дорош Л. В. Щодо дотримання принципу конституційної відповідності (на прикладі ст. 161 КК України). *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали пост. діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 28 жовт. 2011 р.) / Служба безпеки України, Інститут підготовки юрид. кадрів для служби безпеки України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого*. Харків : ТОВ «Оберіг», 2011. Вип. 3. Ч. 1. С. 192-198.

49. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text .

50. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>
51. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>
52. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>
53. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>
54. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>
55. Єднак В. М. Корисливий мотив як ознака постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014.
56. Загальна декларація прав людини : Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. Офіційний вісник України. № 93, стор. 89, стаття 3103, код акта 45085/2008.
57. Загиней-Заболотенко З., Гладун О. Порушення законів та звичаїв війни (Ст. 438 Кримінального кодексу України): особливості кваліфікації з урахуванням контекстуальних обставин. *Право України*. 2023. № 5 С.117-132.
58. Задоя К. Хроніки народження одного карго-культу: як та чому процес гармонізації українського кримінального законодавства з міжнародним кримінальним правом рухається у неправильному напрямі. URL: <https://ccl.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/hroniky-narodzhennya-odnogo-kargo-kultu.pdf>
59. Захарченко І.М., Семенюк О.О. До питання розуміння предмета злочинів проти свободи совісті. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Вип. ½ (29/30). 2016. С. 196-199.
60. Заяць Н. В. Гідність людини як абсолютна цінність: філософсько-правове розуміння. Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації. 2020. С. 185-207.

61. Звіт Державного комітету України у справах національностей та релігій про забезпеченість церков і релігійних організацій України культовими будівлями та приміщеннями, пристосованими під молитовні, станом на 01 січня 2008 р. URL: <http://www.scnm.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?currdir=44883>
62. Зінченко О. В. Конституції Скандинавських країн: порівняльний аналіз. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 58-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2017_1_7.
63. Казарян Е.Г. Злочини на ґрунті ненависті: кримінально-правова характеристика. Автореферат роботи на здобуття освітнього ступеня Магістр. Миколаїв: Чорноморський національний університет імені Петра Могили, 2020. 15 с.
64. Кваліфікація злочинів : навчальний посібник / За ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. К. : Істина. 2010. 430 с.
65. Кваліфікація злочинів, підслідних органами внутрішніх справ : навч. посібник / за заг. ред. В.В. Коваленка ; за наук. ред. О. М. Джузи та А. В. Савченка. К. : Атіка. 2011. 648 с.
66. Кваша О.О., Бабанли Р.Ш. Урахування пом'якшуючих обставин під час призначення покарання. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 18–31.
67. Керопян А.А. Кримінальна відповідальність за незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій: дис. ... доктора філософії. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Х. 2023. 205 с.
68. Ковтонюк І.В. Щодо поняття «вандалізму». *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності : матеріали доп. та повідомл. наук.-практ.конф.* (м. Київ, 3 квітня 2009 року). Київ : Атіка. 2009. С. 605-606.
69. Ковтун О. І. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти релігійних прав людини. *VII Міжнародний молодіжний науковий*

юридичний форум: [Матеріали форуму, м. Київ, Національний авіаційний університет, 16-17 травня 2024 р.] С.224-227.

70. Ковтун О. І. Об'єкт кримінального правопорушення та його структура (ст. 180 КК України). *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2023. № 1 (66). С. 171-177.

71. Ковтун О. І. Аналіз об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України. *Юридичний вісник*. 2024. № 3(72). С.198-204.

72. Ковтун О.І. Загальна характеристика юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України. *VI Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум : матеріали форуму, 18 трав. 2023 р.* м. Київ: НАУ, 2023. С. 198-200.

73. Колиба М. М. Свобода віросповідання у державотворенні та правотворенні. *Державотворення та правотворення в Україні крізь призму дотримання прав людини : ретроспектива, сучасні проблеми та наукове прогнозування : матеріали II Всеукраїнського круглого столу 10 грудня 2010 р.* Львів : ЛьвДУВС, 2010. С. 151–155.

74. Колиба М. М. Свобода віросповідання: філософсько-правовий вимір: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 248 с. https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3676/1/koliba_d.pdf

75. Колиба М. Философско-правовые подходы к определению содержания категории «свобода вероисповедования». *Legea și viața : Международнй научно-практический правовой журнал (Республика Молдова)*. 2015. № 9/3 (285). С. 29–32.

76. Кондратов Д. Ю. Відмежування втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність (ст. 304 КК України) від суміжних складів злочинів. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2014. № 6. С. 53–62.

77. Конституція Алжирської Народної Демократичної республіки, ст. 36
URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/7965>.
78. Конституція Латвійської Республіки. URL:
<https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2020/11/Конституция-Латвийской-Республики.pdf>.
79. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
80. Конституція України : науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов та ін. ; ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. Харків : Право ; Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 808 с.
81. Конституція Французької Республіки. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958>.
82. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. вид. 3-тє доповн. та переробл. Київ: Атіка, 2007. 592 с.
83. Коржанський М. Й. Предмет і об'єкт злочину: монографія. Дніпропетровськ: Юридична академія Міністерства внутрішніх справ, Ліра ЛТД, 2005. 252 с.
84. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. Київ : Юрінком Інтер. 1998. 416 с.
85. Корінець І. Використання порівняльного методу під час дослідження питань кримінально-правової охорони свободи віросповідання. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності в період воєнного стану. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 29 листопада 2024 р.)* Одеса: ОДУВС, 2024. С.101-103.
86. Корінець І. Встановлення суспільних відносин у сфері свободи віросповідання, порушення яких потребує кримінально-правової охорони в Україні. *Європейські перспективи*. Науково-практичний журнал. 2024. № 4 С.195-200.

87. Корінець І. Деякі питання кримінально-правової охорони свободи віросповідання за законодавством окремих держав. *Наше право*. 2024. № 2. С.266-272.
88. Корінець І. Мотив релігійної нетерпимості як ознака, що кваліфікує діяння. *Теорія та практика протидії злочинності в умовах воєнного стану: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (8 листопада 2024 р.)* / упорядник Р. М. Андрусишин. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С.145-150.
89. Корінець І. Окремі проблемні аспекти кримінальної відповідальності за правопорушення, пов'язані з охороною свободи віросповідання. *Право. UA*. 2024. № 3. С.142-148.
90. Кривич М.О. Правові гарантії свободи совісті в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2007. Вип. 402 : Правознавство. С. 30–36.
91. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право. 2010. 428 с.
92. Кримінальне право України : Особлива частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид. перероб. і доп. Х. : Право. 2015. 680 с.
93. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії): підручник у 2 книгах. / за ред. О. О. Дудорова та А. А. Стрижевської. Книга 1. Вступ до кримінального права України. Вчення про кримінальне правопорушення. Київ: Норма права, 2025. 824 с.
94. Кримінальне право. Загальна частина: підручник / за заг. ред. В. М. Бурдіна, В. І. Маркіна. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 1148 с.
95. Кримінальний Закон Держави Ізраїль. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2013/05/Israel-Penal-Law-5737-1977-eng.pdf>.
96. Кримінальний кодекс Грецької Республіки. URL: <http://www.c00.org/p/greek-penal-code.html>.

97. Кримінальний кодекс Ісламської Республіки Пакистан. URL: <https://www.pakistani.org/pakistan/legislation/1860/actXLVof1860.html>.
98. Кримінальний кодекс Королівства Данія. URL: <https://antislaverylaw.ac.uk/wpcontent/uploads/2019/08/Denmark-Criminal-Code.pdf>.
99. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія/ під. ред. В.М. Менчинського; переклад українською мовою О.В. Лішевської. Київ: ОВК, 2016. 284 с.
100. Кримінальний кодекс Латвійської Республіки. URL: <https://legislationline.org/sites/default/files/202310/Criminal%20Code%20of%20Latvia.pdf>.
101. Кримінальний кодекс Народної Республіки Бангладеш. URL: <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-11.html>.
102. Кримінальний кодекс Португальської Республіки. URL: https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/PORTUGAL_Criminal%20Code.pdf.
103. Кримінальний кодекс Республіки Австрія. URL: <https://legislationline.org/sites/default/files/202312/Criminal%20Code%20of%20the%20Republic%20of%20Austria%20%281974%2C%20as%20amended%201998%29%20%28English%29.pdf>.
104. Кримінальний кодекс Республіки Болгарія / О. В. Коротюк. Київ: ОВК, 2024. 294 с.
105. Кримінальний кодекс Республіки Куба. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/21646>.
106. Кримінальний кодекс Республіки Польща. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf>.
107. Кримінальний кодекс Республіки Хорватія. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/301780>.

108. Кримінальний кодекс Словацької Республіки. URL: https://www.unodc.org/uploads/icsant/documents/Legislation/Slovakia/201124_CC_en.pdf.
109. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар. 4-е вид., виправ. і доповн. / відп. ред. С.С. Яценко. Київ : А.С.К., 2006. 848 с.
110. Кримінальний Кодекс України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
111. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 17.02.2025 року з врахуванням рекомендації лінгвістичної експертизи та окремих зауважень національних та зарубіжних експертів). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/05/22/kontrolnyj-tekst-proektu-kk-22-05-2023.pdf>
112. Кримінальний кодекс України. Особлива частина. Розділ І Злочини проти основ національної безпеки України. Альбом схем. Харків: Харків юридичний, 2012. 24 с.
113. Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/14324>.
114. Кримінальний кодекс Фінляндської Республіки. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/fin/the-criminal-code-of-finland_html/Criminal_code_of_Finland.pdf.
115. Кримінальний кодекс Французької Республіки. URL: https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/french_penal_code_33.pdf.
116. Кримінальний кодекс Чеської Республіки / Переклад на українську мову О. В. Коротюк. Київ: ОВК, 2020. 264 с.
117. Кримінальний кодекс Швейцарської Конфедерації. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/en.
118. Кришевич О. В., Рощина І. О. Кримінальна відповідальність за перешкоджання здійсненню релігійного обряду як складова кримінально-правової охорони свободи віросповідання в Україні. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія Право. 2025. Вип. 87: частина 4. С. 341-346.

119. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2000. 232 с. URL: <https://buklib.net/books/24605/>

120. Кузнецов В.В., Савченко А.В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / за заг. ред. В.І. Шакуна. 5-те вид., переробл. Київ : Алерта. 2013. 320 с.

121. Кузнецов В. І. Філософія права. Історія та сучасність : навч. посіб. Київ : ВД «Стилос» : ПЦ «Фоліант», 2003. 382 с.

122. Кульчинська Ю. Посвягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2 (6). С.138-143.

123. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. 848 с.

124. Курафєєв В.В. Кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161 КК України): аналіз складу злочину: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В.В. Курафєєв. Харків, 2018. 20 с.

125. Леоненко Т.Є. Мотив релігійної ненависті або ворожнечі: логіко-семантичний аналіз. *Кримінальне право: традиції та новації : матеріали міжнародного круглого столу, присвяченого 90-літтю з дня народження видатного вченого, героя України, академіка В.В. Сташиса, 9-10 липня 2015 р.* Полтава, Харків, 2015. С. 66-71.

126. Лихова С. Я. Свобода віросповідання в Україні як об'єкт кримінально-правової охорони. *Кримінальне право в умовах глобалізації : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 25 травня 2018 р.) / Кафедра кримінального права НУ "Одеська юридична академія".* Одеса, 2018. С. 30-34.

127. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): монографія. Київ : Київський університет, 2006. 573 с.

128. Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : дис. ... докт. юрид. наук. К. 2006. 529 с.

129. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук. К. 2006. 39 с.

130. Лихова С.Я. Кримінально-правова характеристика злочинів проти правовідносин у сфері віросповідання (проблеми вдосконалення кримінально-правових норм). *Законодавство України: Науково-практичні коментарі*. 2005. № 8 . С. 22–35.

131. Лук'янченко С. Мотив расової національної чи релігійної нетерпимості: кримінально-правові аспекти. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук*. 2020. № 24. С. 57-63.

132. Лук'янченко С. О. Свобода совісті та свобода віросповідання як об'єкт кримінально-правової охорони. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 319-324.

133. Лук'янченко С.О. Релігійний мотив у кримінальних правопорушеннях проти життя та здоров'я: проблемні питання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Випуск 2(37). С. 88-90.

134. Лук'янченко С.О. Кримінальні правопорушення з мотиві релігійної нетерпимості та ворожнечі у Кримінальному кодексі України (теоретико-правове дослідження) : дис. ... доктора філософії : 081 – Право. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса. 2021. 243 с.

135. Луцький Т.М. Кримінальна відповідальність за необережне заподіяння смерті в Україні : теорія та практика : монографія. Львів. Львівський державний університет внутрішніх справ. 2022. 544 с.
136. Мазур М. В. Інтегрований підхід до визначення об'єкта злочину та об'єкта правопорушення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*, 2011. Спец. випуск № 5. С. 50-64.
137. Малишко В. М. Конституційне право людини на свободу світогляду і віросповідання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2005. 18 с.
138. Марисюк К.Б. Кримінально-правовий захист права на свободу віросповідання в законодавстві держав – членів Європейського Союзу / К. Б. Марисюк. *Право та державне управління*. 2015. № 2. С. 39-43.
139. Марін О. Поняття криміноутворюючої ознаки. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXII звітної науково-практичної конференції (7-8 лютого 2018 р.)*. Ч.2. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2018. С. 151-155.
140. Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм. Київ: Атіка, 2004. 224 с.
141. Маркін В. І. Кримінально-правова охорона свободи віросповідання в Україні. Автореферат дис. ... к.ю.н. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 21 с.
142. Маркін В. Злочини проти свободи віросповідання : питання наступності кримінального законодавства України. *Вісник Львівського ун-ту : Серія юридична*. 2008. Вип. 46. С. 220-230.
143. Мармура О.З. Ознаки, що кваліфікують злочин. Львів: ЛьВДУВС, 2019. 280 с.
144. Масол Д. І. До визначення змісту мотив (мотивів) расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Науковий вісник Національного*

університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2012. № 1. С. 258-264.

145. Мельник М.І. Законодавчі тенденції удосконалення нового Кримінального кодексу України. Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства). Матеріали науково-практичної конференції 4 – 5 квітня 2003 р. Львів : ЛІВС. 2003. С. 17-19.

146. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text .

147. Москаленко Т. О. Адміністративно-правове забезпечення права людини на свободу віросповідання в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Т. О. Москаленко. Київ, 2012. 19 с.

148. Музика А. А. Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: Пливода, 2011. 192 с.

149. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник. К. : Юрінком Інтер. 2006. 704 с.

150. Навроцький В.О. Основи кримінально–правової кваліфікації : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер. 2009. 512 с.

151. Навроцький В.О. Кримінальне законодавство зарубіжних держав : питання Особливої частини. Львів : Львівський державний університет ім. Івана Франка, 1999. 56 с.

152. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ : Т-во «Знання», КОО. 2000. 771 с.

153. Навроцький В.О. Наскрізнні кримінально-правові поняття : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер. 2023. 376 с.

154. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 2-е вид., перероб. та доп. / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. К. : Дакор. 2008. 1428 с.

155. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. К. : Юрінком Інтер. 2016. 1064 с.
156. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 4-те вид., переробл. та доповн. Київ: Юридична думка, 2007. 1184 с.
157. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те видання. Київ: Юридична думка, 2012. 1216 с.
158. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р. О. Мовча- на, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.
159. Новіков В.В. Свобода совісті і віросповідання – конституційне право людини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 1 (1). С. 71–74.
160. Одайник Б.М. Кримінальна відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2010. 20 с.
161. Оробець К.М. Кваліфікація кримінальних правопорушень: проблема визначення та методологічні аспекти дослідження. *Правова держава*. 2021. № 44. 2021. С. 125–131.
162. Основи кваліфікації кримінальних правопорушень : навчальний посібник / М.І. Панов, С.О. Харитонova. Видавництво : Норма права. 2023. 460 с.
163. Островський О. С. Кримінальна відповідальність за порушення права людини на свободу віросповідання за кримінальним правом України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-

виконавче право / Островський Олександр Станіславович. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 218 с.

164. Островський О.С. Кримінальна відповідальність за порушення права людини на свободу віросповідання за кримінальним правом України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – Кримінальне право та кримінологія; кримінально- виконавче право. Львів, 2014. 21 с.

165. Островський О.С. Окремі питання вдосконалення правового регулювання свободи совісті і віросповідання в Україні засобами кримінального права. *Правове регулювання релігійного життя в Україні: історія, сучасність, перспективи: матеріали круглого столу (м. Харків, 11 грудня 2009 р.). Науковий редактор: д-р філос. наук, проф. О. М. Юркевич.* Харків. 2009. С. 68–71.

166. Павликівський В.І., Ященко А.М. Особливості дії кримінального закону у просторі в контексті розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі чи ненависті. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2024. № 2(32). С.53-64.

167. Палій М. В. Злочинність у сфері віросповідання та боротьба з нею : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 19 с.

168. Панов М. Кваліфікація кримінальних правопорушень : поняття і кримінально-правове значення. *Право України.* 2021. № 9. С. 117–143.

169. Панькевич В. М. Кримінально-правова характеристика порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. М. Панькевич. Київ, 2010. 20 с.

170. Пащенко О.О. Релігійна обумовленість кримінально-правових норм. *Логіка і право : матеріали VII регіон. наук.-практ. конф. (15 травня 2015 р.).* Харків. 2015. С. 192–194.

171. Петрик В. М. Шляхи та механізми вдосконалення державно-церковних відносин в Україні (на прикладі новітніх релігійних об'єднань) : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Донецьк, 2004. 23 с.
172. Пиленко Г.К. Теоретичні основи кваліфікації злочинів. Запоріжжя : Запорізький національний університет. 2005. 262 с.
173. Пилипенко Є.В. Об'єктивна сторона перешкоджання законній діяльності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* № 5. 2016. С. 129-132.
174. Плужник О.І. Окремі аспекти кримінально-правової характеристики злочинів, пов'язаних із релігією. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2007. № 4. С. 33–34.
175. Полешко А.В. Право на релігійну свободу: динаміка змісту поняття. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право/Т.1. Серія 82 (2024).
176. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право. 2020. 720 с.
177. Постанова ККС ВС у справі № 536/621/16-к (провадження № 51-3166км20. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1051103/>
178. Прієшкіна О.Є. Права людини в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Правова держава*. 2017. -№26. С. 33-40.
179. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n290>
180. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього Закон України від 09.10.2024 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text>
181. Про внесення змін до статі 161 Кримінального кодексу України для реалізації положень Закону України «Про запобігання та протидію

антисемітизму в Україні. Закон України від 16.03.2022 року. Відомості Верховної Ради. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/219387.html>

182. Про запобігання та протидію антисемітизму в Україні Закон України від 22.09.2021 року. Відомості Верховної Ради. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5109&skl=10

183. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи інші антигромадську діяльність. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 27.02.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text>

184. Про міжнародні договори України. Закон України від 29 червня 2006 р. № 1906-IV // ВВР України. 2004. № 50. Ст. 540.

185. Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-97#Text>

186. Про поховання та похоронну справу : Закону України від 10 липня 2003 року № 1102-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15/print>

187. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10/print>

188. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст. 283.

189. Про судову практику у справах про хуліганство : постанова Пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06/print>

190. Рабинович П. Право людини на свободу віровизнання та проблеми його державного забезпечення. *Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні : матер. Міжнар. наук. конф.* Київ, 1996. С. 179–183.

191. Релігієзнавство: навч. посібник / В. С. Бліхар, Х. М. Войтович, М. П. Гетьманчук та ін.; за ред. проф. М. П. Гетьманчука. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 392 с.
192. Релігія і право : коментар законодавства України. Луганськ : РВВ ЛАВС. 2003. 288 с.
193. Римський статут міжнародного кримінального суду. Ратифіковано у заявами Законом № 3909-IX від 21.08.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
194. Рішення Верховного Суду України від 2 серпня 2004 р. «Про встановлення факту наявності в передвиборній програмі претендента на кандидата на пост Президента України Рогожинського Миколи Володимировича посягань на права і свободи людини, положень, спрямованих на розпалювання релігійної ворожнечі». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0338700-04>
195. Романец В.Л. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолкованиях. Киев : Здоровье, 1989. 192 с.
196. Савків І. М. Поняття расової, національної та релігійної нетерпимості у кримінальному праві України. *Юридична психологія та педагогіка*. 2011. № 2 . С.84-92.
197. Савченко А.В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1(17). С.174-177.
198. Семенюк-Прибатень А. В. Кримінально-правова характеристика знищення та пошкодження майна за Кримінальним кодексом України. Автореферат дис. ... к.ю.н., 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 22 с.
199. Семенюк-Прибатень А.В. Кримінально-правова характеристика знищення та пошкодження майна за Кримінальним кодексом України : дис. ... канд. юрид. наук. Львів. 2016. 241 с.

200. Сергієнко Г. Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2004. 20 с.
201. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. 1. С. 681.
202. Смірнова І. С. Релігійні переконання, як підстава порушення рівноправності громадян (кримінальний аспект). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2024. Вип. 2. С.17-24.
203. Смірнова І.С. Кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян, перелік «захищених ознак, за яких настає відповідальність (порівняльний аспект)». *Південноукраїнський правовий часопис*. 4-2022, С.48-55
204. Сопілко І.М. Теоретичні основи кваліфікації кримінальних правопорушень : навчальний посібник / І.М. Сопілко, С.Я. Лихова, О.П. Куліков. Тернопіль : Осадца Ю.В. 2022. 188 с.
205. Сорокун В.М. Імплементация міжнародних договірних зобов'язань у сфері захисту права на свободу совісті та віросповідання в Українському законодавстві. *Юридичний науковий електронний журнал* №8/2022. С. 584-591.
206. Сорокун В.М. Міжнародно-правові зобов'язання України у сфері захисту права на свободу совісті та віросповідання. *Юридичний науковий електронний журнал* №9/2022. С. 586-593
207. Сотула О.С. Кримінальна відповідальність за наругу над могилою та нищення, руйнування чи псування пам'яток – об'єктів культурної спадщини: проблемні аспекти. *Право України*. 2008. № 7. С. 147-149.
208. Стецюк С.С. Невиконання обов'язку захисту вітчизни, незалежності та територіальної цілісності VS релігійні переконання особи: практика Європейського суду з прав людини *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* Т.1. Серія 80 (2023)

209. Султанов А. Р. О свободе совести и её защите. Религия и право. 2008. № 2. С. 40–43.
210. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції / О.В. Ус. Харків : Право. 2018. 368 с.
211. Ус О.В. Кваліфікація злочинів : сутність та поняття. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2014. Вип. № 17. С. 171–175.
212. Ус О.В. Кваліфікація злочину при конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 3. С. 136–140.
213. Фесенко С. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони: монографія. Київ: Атіка, 2004.
214. Фисун Ю. Ю. Міжнародно-правове регулювання інституту релігійної безпеки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2005. 17 с.
215. Фоменко М. В. Кримінально-правове значення мотиву : аналіз наукової думки. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 43–49.
216. Фурман Я.В. Особливості вчинення злочинів з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості. *Формування правових позицій щодо розслідування міжнародних злочинів [Текст] : матеріали міжвідом. Круглого столу (Київ, 28 жовт. 2016 р.) / [ред. кол.: В. В. Черней, В. П. Тихий, О. В. Задорожній та ін.]*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 236-239.
217. Хавронюк М.І. Порухення рівноправності громадян залежно від регіональної належності: кримінальна відповідальність. *Аналіз статті 161 з серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану*. Центр кримінально-правових реформ. 2022 р. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/porushennya-rivnopravnosti-gromadyan-zalezhno-vid-regionalnoyi-nalezhnosti-kryminalna-vidpovidalnist/>

218. Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. К. : Істина. 2004. 504 с.

219. Цветкова Ю. В. Свобода віросповідання: поняття та співвідношення з іншими правами людини у державах західної традиції права. Науково-практичний юридичний журнал «Публічне право» №1(53)/ 2024. №35. С. 16-21

220. Шармар О.М. Аналіз законодавчих змін, прийнятих до ст. 161 КК України в умовах воєнного стану. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (електронне видання), 20 квітня 2022 р. / упоряд.: Євген Письменський. – Нац. акад. внутр. справ, Львів. держ. ун-т внутр. справ, Дніпропет. держ. ун-т внутр. справ, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Київ – Львів – Дніпро, 2022. С. 51-52.*

221. Шармар О.М. Особливості кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності, статі та за іншими ознаками в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2 С. 323-329.*

222. Шармар О.М. Проблемні питання тлумачення складу злочину порушення рівно- правності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігій- них переконань, інвалідності та за іншими ознаками, передбаченого ст. 161 КК України. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/9497/1> .

223. Швидченко І. Г. Свобода віросповідання як об'єкт кримінально-правової охорони.: дис на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінології; кримінально-виконавче право» / Ірина Георгіївна Швидченко. Київ, 2009. 221 с.

224. Швидченко І. Г. Свобода віросповідання як об'єкт кримінально-правової охорони. Автореферат дис. ... к.ю.н. 12.00.08 кримінальне право та

кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ: Київський національний університет внутрішніх справ, 2009. 20 с.

225. Шепітько М.В. Кримінальна політика як джерело доктрини кримінального права. Актуальні проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України: монографія. Харків : Право, 2021. С. 81–129.

226. Шумило М. М. Абсолютні права. Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/Абсолютні права/](https://vue.gov.ua/Абсолютні_права/)

227. Ярмол Л. В. Свобода віросповідання людини : юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2003. 19 с.

228. Ярмол Л. В. Свобода віросповідання: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження). Львів : Львівська лабораторія прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України, 2006. 192 с.

229. Ярмол Л. Свобода віросповідання в умовах війни в Україні. *Незалежність України: права людини та національна безпека : збірник матеріалів Четвертої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 12 квітня 2024 року) / Національний університет «Львівська політехніка» ; упоряд. проф. Л. В. Ярмол, Я. С. Олійник.* Київ : КНТ, 2024. С. 58-61.

230. Ярмол Л. Юридичне забезпечення в Україні права людини на віросповідання : загальнотеоретичні підстави удосконалення. *Юридична Україна.* 2003. № 6. С. 48–54.

ДОДАТКИ

Додаток А

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Корінець І. Встановлення суспільних відносин у сфері свободи віросповідання, порушення яких потребує кримінально-правової охорони в Україні. *Європейські перспективи*. Науково-практичний журнал. 2024. № 4 С.195-200.

2. Корінець І. Деякі питання кримінально-правової охорони свободи віросповідання за законодавством окремих держав. *Наше право*. 2024. № 2. С.266-272.

3. Корінець І. Окремі проблемні аспекти кримінальної відповідальності за правопорушення, пов'язані з охороною свободи віросповідання. *Право. UA*. 2024. № 3. С.142-148.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

4. Корінець І. Використання порівняльного методу під час дослідження питань кримінально-правової охорони свободи віросповідання. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності в період воєнного стану. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 29 листопада 2024 р.)* Одеса: ОДУВС, 2024. С.101-103.

5. Корінець І. Мотив релігійної нетерпимості як ознака, що кваліфікує діяння. *Теорія та практика протидії злочинності в умовах воєнного стану: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (8 листопада 2024 р.)* / упорядник Р. М. Андрусишин. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С.145-150.

**Кримінальні правопорушення,
пов'язані з охороною свободи віросповідання**

№	Назва	Диспозиція	Санкція
1.	Стаття 161. Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками	1. Умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками -	караються штрафом від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.
		2. Ті самі дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою, -	караються штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.
		3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, які були вчинені організованою групою осіб або спричинили тяжкі наслідки, -	караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.
		Примітка. У цій статті під регіональною належністю слід розуміти належність особи за народженням чи проживанням до регіону - частини території України або території компактного розселення українців за	

		межами території України, - що відрізняється від інших територій за низкою історичних, географічних, мовних та інших ознак.	
2.	Стаття 178. Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків	Пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку -	карається штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин, або пробаційним наглядом на строк до трьох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.
3.	Стаття 179. Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь	Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь -	караються штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин, або пробаційним наглядом на строк до трьох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.
4.	Стаття 180. Перешкоджання здійсненню релігійного обряду	1. Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд, -	карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин, або

			пробаційним наглядом на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк.
		2. Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду -	карається штрафом до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробаційним наглядом на строк до трьох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.
5.	Стаття 181. Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів	1. Організація або керівництво групою, діяльність якої здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпущістю, -	караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.
		2. Ті самі дії, поєднані із втягуванням в діяльність групи неповнолітніх, -	караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.
6.	Стаття 300. Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію	1. Ввезення в Україну творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні -	караються штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробаційним наглядом на строк до трьох років, або обмеженням волі на той самий строк.
		2. Ті самі дії щодо кіно- та відеопродукції, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи	караються штрафом від двох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних

		релігійну нетерпимість та дискримінацію, а також збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, -	мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років.
		3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені повторно чи за попередньою змовою групою осіб, а також примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, -	караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.
7.	Стаття 442. Геноцид	1. Геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої шляхом: 1) позбавлення життя членів цієї групи; 2) заподіяння членам групи серйозної шкоди; 3) створення для групи життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове її фізичне знищення; 4) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі; 5) насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, -	карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.
		2. Прямі та публічні заклики до вчинення діянь, передбачених <u>частиною першою</u> цієї статті, проголошені з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких діянь з метою їх розповсюдження або	караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

		розповсюдження таких матеріалів -	
		Примітка. Для цілей цієї статті під серйозною шкодою слід розуміти заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або тілесних ушкоджень середньої тяжкості, вчинення зґвалтування або інших форм сексуального насильства, заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання.	
8.	Стаття 442¹. Злочини проти людяності	1. Умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення: 1) переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі;	карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років
9.	Стаття 110. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України	2. Умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України , а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі	караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої
10.	Стаття 115. Умисне вбивство	2. Вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині 14) з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості	карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна у випадку, передбаченому пунктом 6 частини другої цієї статті
11.	Стаття 121. Умисне тяжке тілесне ушкодження	2. Умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-	карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років

		якого органу або його функцій, каліцтво статевих органів, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втрапою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості	
12.	Стаття 122. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження	2. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, тобто умисне ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у статті 121 цього Кодексу, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості	караються позбавленням волі від трьох до п'яти років
13.	Стаття 126. Побої і мордування	2. Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості	караються пробаційним наглядом на строк до п'яти років або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк
14.	Стаття 127. Катування	2. Катування, тобто будь-яке умисне діяння, спрямоване на заподіяння особі сильного фізичного болю чи морального страждання, вчинене з метою примусити її чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати інформацію чи зізнання, або з метою покарати її чи іншу особу за дії, вчинені нею або іншою особою чи у вчиненні яких вона або інша особа підозрюється, або з метою залякування її або інших осіб з метою дискримінації , у тому числі з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості	карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років

15.	Стаття 129. Погроза вбивством	<i>2. Погроза вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості</i>	карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років
-----	--------------------------------------	--	---